

i:n edellä liudentuva geminaatta-/ Tampereen murteessa

Matti Virtanen
Tampereen yliopisto
Viestintätieteiden tiedekunta
Suomen kielen maisteriopinnot
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2016

VIRTANEN, MATTI: *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* Tampereen murteessa

Pro gradu -tutkielma, 90 s. + liitteet 4 s.

Huhtikuu 2017

Liudennus on puhutussa kielessä esiintyvä fonologinen tai allofoninen koartikulaatio, jossa jokin konsonantti palataalistuu äännettäessä. Tampereen murteessa geminaatta-*l*-äänteiden on todettu liudentuvan takavokaalin ja *i:n* välisissä äänneympäristöissä, mutta fennistisessä murteentutkimuksessa piirre jäänyt vähäiselle huomiolle. Tässä tutkimuksessani tavoitteenani on luoda ajantasainen kuva *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* asemasta Tampereen murteessa. Tutkimuksessani pyrin selvittämään, tiedostavatko tamperelaiset vastaajat *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* kuuluvan Tampereen murteeseen, miten he liudennuspiirrettä kuvailevat, kuinka yleistä *i:n* edellä esiintyvän geminaatta-*l:n* liudentuminen tamperelaisten vastaajien puheessa on sekä missä äänneympäristöissä ja painoasemissa liudennus toteutuu.

Tarkastelen tamperelaista liudennusta kahden sociolingvistisen tutkimustradition, kansandialektologian ja variaationtutkimuksen, näkökulmista. Kansandialektologia on maallikoiden eli vailla kielitieteellistä koulutusta olevien kielenkäyttäjien murretietoisuudesta kiinnostunut tutkimussuuntaus, joka käsittelee esimerkiksi maallikoiden kielestä tekemiä havaintoja sekä kielen kuvailuun käytettyä metakieltä. Variaationtutkimus pyrkii puolestaan selvittämään, millä tavoin kieli vaihtelee puheyhteisössä sekä miten puhujien sosiaalinen tausta vaikuttaa kielenkäyttöön. Tutkimusaineistoni koostuu 147 vastaajaa kattavasta kyselylomake- ja 12 vastaajaa kattavasta haastatteluaineistosta, joita käsittelen näennäisaikamenetelmän mukaisesti neljän ikäryhmän valossa. Kyselylomakeaineistoni analyysi on luonteeltaan tilastollista ja haastatteluaineistoni analyysi sosiofoneettista. Lisäksi analysoin molempia aineistojani lyhyesti myös laadullisin menetelmin.

Aineistossani *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostaa kokonaisuudessaan noin viidennes tamperelaisista vastaajista. Piirteen tiedostavista vastaajista valtaosa kuuluu tutkimukseni kahteen vanhimpaan ikäryhmään, kun taas nuorimman ikäryhmän vastaajista tamperelaista liudennusta ei mainitse yksikään vastaajista. Metakielen tasolla liudennus näyttäytyy vaikeasti kuvailtavana murteellisuutena, ja usein sitä kuvaillaan pikemminkin geminaatta-*l:n* keston lisääntymisenä kuin äänteen laadullisena variaationa. Useimmin käytetty esimerkki-ilmaus liudennuksen kuvailuissa on *halli*. Haastatteluaineiston vastaajista ainoastaan yhden puheessa *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* esiintyy säännöllisenä murrepiirteenä. Valtaosalla vastaajista piirre toteutuu vain harvoin ja niin epäsäännöllisenä, että allofonien vapaan vaihtelun mahdollista vaikutusta ääntämykseen ei voida sulkea pois. Haastatteluaineistossa kaikki vastaajat, joiden puheessa liudennus toteutuu, kuuluvat tutkimukseni kahteen vanhimpaan ikäryhmään. Selvimmin geminaatta-*l* liudentuu pääpainollisissa tavuasemissa lyhyen takavokaalin jälkeen, mutta useimmin sivupainollisissa asemissa. Myös painottomissa asemissa ja pitkän vokaaliaineksen sekä etuvokaalin *ä* jälkeisissä äänneympäristöissä liudennusta esiintyy. Yksittäisillä puhujilla on havaittavissa myös lyhyen *l*-äänteen liudentumista.

Aineistossani niin *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostamisessa kuin toteutumisessakin piirtyy selkeä kuilu tutkimukseni kahden vanhimman ja kahden nuorimman ikäryhmän välille. Tämän sekä aiempien tutkimushavaintojen perusteella liudennuspiirre näyttäytyy Tampereen murteessa hyvin harvinaisena ja mahdollisesti poistuvana piirteenä. Lisäksi tamperelainen liudennus näyttäytyy aineistoni valossa esiintymismahdollisuuksiltaan ajateltua monipuolisempana piirteenä.

Avainsanat: liudennus, Tampereen murre, kansandialektologia, variaationtutkimus, sosiofonetiikka

Sisällysluettelo

1. Johdanto	4
1.1 Tutkimuksen tavoite ja rajaus	4
1.2 Liudennus	6
1.3 Aineisto	8
1.4 Keskeiset käsitteet	9
2. Liudennus Tampereen murteessa ja murteentutkimuksessa	11
2.1 Tampereen murre	11
2.2 Liudennus variaationtutkimuksessa	14
2.3 Liudennus kansandialektologiassa	16
3. Aineistonkeruussa ja analyysissä käytetyt menetelmät	19
3.1 Kyselylomake	19
3.2 Haastattelut	21
3.3 Näennäisaikatutkimus	23
3.4 Tutkimuksessa huomioidut sosiolingvistiset taustamuuttajat	25
3.5 Analyysissä käytetyt menetelmät	27
4. <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> Tampereen murteessa	32
4.1 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> kyselylomakeaineistossa	32
4.1.1 <i>i:n</i> edellä liudentuvan geminaatta- <i>l:n</i> tiedostaminen tamperelaisten keskuudessa	32
4.1.2 Luonnehdinnat <i>i:n</i> edellä liudentuvasta geminaatta- <i>l:stä</i> kyselylomakeaineistossa	38
4.2 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> haastatteluaineistossa	42
4.2.1 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> eläkeikäisten haastatteluissa	43
4.2.2 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> varttuneempien keski-ikäisten haastatteluissa	52
4.2.3 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> nuorempien keski-ikäisten haastatteluissa	63
4.2.4 <i>i:n</i> edellä liudentuva geminaatta- <i>l</i> nuoren aikuisen haastattelussa	66
4.2.5 Kokoavia havaintoja ja lisähuomioita haastatteluaineistosta	67
4.2.6 Luonnehdinnat <i>i:n</i> edellä liudentuvasta geminaatta- <i>l:stä</i> haastatteluaineistossa	73
5. Tuloksia ja pohdintaa	76
6. Lopuksi	82
Lähteet	85
Liite 1. Kyselylomake	91
Liite 2. Haastattelukysymykset	93

1. Johdanto

Fennistisen tutkimuksen alalla on vuosisatoja vanhat perinteet murteentutkimuksen saralta: esimerkiksi Rapola (1990: 22–31) esittelee suomen murteiden tutkimuksen historiaa aina Mikael Agricolasta eli 1500-luvulta lähtien. Pitkän ajan kuluessa suomalaisten kielitieteilijöiden keskuuteen onkin muodostunut vakiintunut käsitys Suomen eri alueilla puhuttavista kielimuodoista ja niiden ominaispiirteistä. Murrentutkimuksen seurauksena myös suomen kielen kehityshistoria tunnetaan verrattain hyvin (ks. esim. Lehtinen 2007), ja karkeasti arvioiden viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana, niin sanotun sosiolingvistisen käänteen jälkeen (ks. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 13), murrentutkimuksen mielenkiinto on kääntynyt menneestä tulevaan, kielen historian jäljittamisestä sen tämänhetkisen muutoksen tarkkailuun ja muutoksen suunnan ennustamiseen.

1.1 Tutkimuksen tavoite ja rajaus

Vuosisatojen perinteistä huolimatta aina silloin tällöin murteista kiinnostunut törmää kielen ilmiöihin, jotka ovat jääneet tutkimuksen katveeseen. Tämä pro gradu -tutkimus on sosiolingvistinen murrentutkimus yhdestä sellaisesta piirteestä: *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä Tampereen murteessa. Kun sanon, että Tampereen murteessa esiintyvä liudennus on jäänyt tutkimuksen katveeseen, en tarkoita kuitenkaan sitä, etteikö piirteen olemassaoloa tiedostettaisi. Tietävästi ensimmäisenä tamperealaisen liudennuksen luonnetta on syvällisemmin tarkastellut Virtaranta (1946: 278–279), joka myös muotoili tamperelaisen liudennuksen toteutumissäännön: geminaatta-*l* liudentuu etuvokaalin *i* edellä ja takavokaalin *a*, *o* tai *u* jäljessä esiintyvissä äänneympäristöissä. Virtarannan jälkeen tamperelaisesta liudennuksesta esiintyy niin dialektologisessa kuin sosiolingvistisessä murteentutkimuksessa kuitenkin ainoastaan hajamainintoja, joiden perusteella syntyy mielikuva, että piirteen säännöllinen esiintyminen Tampereen murteessa ja liudennuksen toteutumisen edellyttämä äänneympäristö on otettu ikään kuin annettuna vastaan. Tietämystä piirteen esiintymisestä ja luonteesta ei ole systemaattisesti tarkennettu.

Olen syntyperäinen toisen polven tamperelainen ja asunut Tampereella lähes koko ikäni. Kuultuani tamperelaisesta *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä opintojeni myötä hämmästyin: paljasjalkaisuudestani huolimatta piirre kuulosti vieraalta, kuvatus kaltaiseen kuulovaikutelmaan en muistanut kiinnittäneeni huomiota keskustellessani paikallisten ystävieni ja muiden tuttavieni kanssa. Kiinnostukseni piirrettä kohtaan kasvoi kandidaatintutkielmani (Virtanen 2014: 30) myötä, jossa havaitsin, että nuoren polven tamperelaiset eivät tunnista liudennusta kotimurteensa ominaispiirteeksi. Perehdyttyäni asiaan tarkemmin löysin aiemman maininnan tutkimuskirjallisuudesta (Jonninen-

Niilekselä 1982b: 31–32), jonka mukaan vielä muutama vuosikymmen sitten *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää on pidetty tamperelaisten itsensä keskuudessa yhtenä leimallisimmin Tampereen murretta määrittävistä piirteistä.

Ristiriita on hätkähdyttävä. Mitä murrepiirteen esiintymisessä on tapahtunut, kun aiemmin se on näyttäytynyt yhtenä merkittävimmistä tamperelaisuuksista mutta muutama vuosikymmen myöhemmin ainakaan nuoriso ei enää näytä mieltävän sitä kotiseutunsa murteeksi? Hajanainen tutkimustietokin *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä on ristiriitaista: vielä Virtarannan (1946: 278–279) mukaan liudennuksen esiintyminen on tamperelaisten puheessa säännöllistä, mutta Jonninen-Niilekselä (1982b: 31–32) epäilee sen esiintyvän enää harvan tamperelaisen puhujan idiolektissa. Hajamaininnoista syntyy mielikuva, jonka mukaan piirre olisi 1900-luvun kuluessa alkanut heikentyä ilman, että oikeastaan kukaan on kiinnittänyt siihen huomiota.

Tässä tutkimuksessa pyrin paikkamaan fennistisessä tutkimuksessa havaitsemaani katvetta tietämyksessä Tampereen murteessa *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä. Hyödynnän tutkimuksessani kahden sociolingvistisen murteentutkimuksen menetelmiä, kansandialektologian ja variaationtutkimuksen. Kansandialektologia on maallikoiden eli vailla kielitieteellistä koulutusta olevien tavalisten kielenkäyttäjien murreasenteita- ja tietoisuutta käsittelevä tutkimustraditio, joka on kiinnostunut esimerkiksi maallikoiden kielestä tekemistä havainnoista ja kielen kuvailuista eli metakielestä (Mielikäinen & Palander 2014: 17). Variaationtutkimus on puolestaan sociolingvistinen tutkimustraditio, joka pyrkii selvittämään, millä tavoin kieli vaihtelee yhteisössä; erityisesti variaationtutkijoita kiinnostaa, miten puhujien sosiaalinen tausta vaikuttaa heidän kielenkäyttöön (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 13). Näiden tutkimustraditioiden mukaisesti pyrin tutkimuksessani vastaamaan seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Tiedostavatko tamperelaiset vastaajat *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n kuuluvan Tampereen murteeseen? Jos tiedostavat, kuinka suuri suhteellinen osuus vastaajista piirteen olemassaolon tiedostaa?
- 2) Miten tamperelaiset vastaajat kuvailevat *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää?
- 3) Esiintyykö *i:n* edellä liudentunut geminaatta-*l* tamperelaisten vastaajien puheessa? Jos esiintyy, kuinka yleistä piirteen esiintyminen on?
- 4) Missä äänneympäristöissä ja painoasemissa *i:n* edellä esiintyvä geminaatta-*l* liudentuu?

Tutkimukseni tavoitteena on luoda ajantasainen kuva *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisestä Tampereen murteesta mielikuvien ja puhutun kielen tasolla. Tutkimuskysymyksistäni kahteen ensimmäiseen pyrin vastaamaan kansandialektologian keinoin hyödyntäen analyysissäni tilastollisia ja laadullisia menetelmiä (ks. esim. Heikkilä 2010, Alasuutari 1995). Kolmanteen ja

neljänteen kysymykseen etsin vastauksia variaation tutkimuksen keinoin ja näiltä osin analyysini on luonteeltaan sosiofoneettista (ks. esim. Thomas 2013). Varsinaisten tutkimuskysymysteni lisäksi pohdin aineistostani nousevia huomioita yhdistellen, onko *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostamisen ja esiintymisen välillä nähtävissä jonkinasteinen suhde. Tutkimukseni on näennäisaikainen (ks. esim. Kurki 2005: 33–37) ja sen mukaisesti tarkastelen aineistoani vastaajien ikään peilaten; tarkemmin käsittelen analyysini rakentumista luvussa 3.5. Muita aineistossani (ks. luku 1.4) esiintyviä Tampereen murteen piirteitä en tutkimuksessani käsittele, kuten en myöskään aineistossani esiintyviä Tampereen murteeseen tai sen puhujiin kohdistuvia asenteita¹.

1.2 Liudennus

Liudennus on puhutussa kielessä esiintyvä fonologinen tai allofoninen koartikulaatio, jossa jokin konsonantti palataalistuu äännettäessä (Mielikäinen 2004: 511–512). Liudennuksen toteutuessa kaksi erilaista ääntötapaa toteutuvat osittain samaan aikaan: esimerkiksi sanaa *malli* äännettäessä kieli kohoaa kohti vokaalin *i* ääntöpaikkaa jo *ll*-äännettä muodostettaessa, jolloin geminaatta-*l* ääntyy *i*-mäisenä (*ma^{ll}li*) (vrt. Wiik 2006: 105–106). Suomalais-ugrilaisessa tarkekirjoituksessa (SUT) liudennusta merkitään liudentuvan konsonantin ylle merkittävällä akuuttimerkillä (*l̥*) (ks. Sovijärvi & Peltola 1970: 5) ja tässä tutkimuksessa käytän samaa merkintätapaa.

Puhutussa suomen kielessä liudennus toteutuu lähinnä dentaalisissa konsonanteissa siten, että suppea illabiaalinen etuvokaali *i* tai palatoveraali puolivokaali *j* liudentaa edellään esiintyvän konsonantin. Tällaista liudennusta kutsutaan regressiiviseksi. Harvinaisempaa *i:n* tai *j:n* jälkeisen konsonantin liudentumista kutsutaan puolestaan progressiiviseksi. (Wiik 2006: 105–108.) Herkimmin liudennus toteutuu sanan ensimmäisellä tavunrajalla äänneympäristössä, jossa liudentuvaa konsonanttia edeltävä vokaali on lyhyt ja ääntötavaltaan kaukana *i:n* tai *j:n* ääntötavasta, toisin sanoen siis joko takavokaali (kuten sanassa *kolli*) tai pyöreä etuvokaali (kuten sanassa *köl^liä*) (Mielikäinen 1981: 310–312, Itkonen 1968: 82; konsonanttien ja vokaalien jaottelusta ks. esim. VISK § 2–3).

Suomen murteissa liudennus on varsinkin itämurteinen ilmiö. Yleisintä se on savolaismurteissa, joissa liudennusta esiintyy Kainuuta ja niin sanottua savolaiskiilaa lukuun ottamatta koko murrealueella (Kettunen 1940a: kartta 3; ks. myös Kettunen 1940b: 12–15). Savolaismurteisen levikkinsä perusteella liudennusilmiön on katsottu periytyvän muinaiskarjalan kielestä ja lisäksi venäjän kielellä lienee ollut vaikutuksensa piirteen kehitykseen; itämurteisen levikkinsä perusteella liudennuksen ar-

¹ Maallikoiden murreasenteista kiinnostuneiden tutkimusten voidaan katsoa edustavan kansandialektologisen tutkimuksen toista haaraa, eikä asenteiden tarkastelu näin ollen palvelisi tämän tutkimuksen tavoitteiden kanssa samoja päämääriä (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 18–19).

vellaan syntyneen 1000–1200-luvulla (Mielikäinen 1981: 310). Itämurteiden lisäksi liudennusta tavataan paikoittain myös länsimurteiden alueella, joissa se esiintyy ainakin kaakkoishämäläisiin murteisiin kuuluvan niin sanotun Hollolan ryhmän alueella, Tampereella ja sen lähikunnissa sekä osissa yläsatakuntalaisia murteita (Kettunen 1940a: kartta 3, Rapola 1966: 266, Wiik 2006: 105–108). Tampereen seudulla perihämäläisissä murteissa liudennusta esiintyy Virtarannan (1946: 278–279) mukaan ainakin Hämeenkyrössä, Ikaalisissa, Jämijärvellä, Kankaanpäässä, Tottijärvellä ja Viljakkalassa sekä joissakin muissa kunnissa.

Virtarannan (1946: 278–279) mukaan *i:n* ja takavokaalin välisissä äänneympäristöissä esiintyvän geminaatta-*l:n* liudentuminen on vanhimmillakin puhujilla esiintyvä murteellisuus ja sellaisena niin säännöllinen, että heleä geminaatta-*l:n* ääntämys lienee jo vanha hämäläisyys². Mainitun esiintymisympäristön lisäksi tamperelaisten puheessa liudennusta esiintyy myös sanassa *hullu*, johon Virtaranta epäilee palatalisaation kehittyneen affektisista syistä; kyseinen lekseemi lienee ainoa, jossa liudennusta Tampereen seudulla takavokaalin edellä tavataan. Yksittäisillä tamperelaisilla puhujilla liudennusta on tavattu myös lyhyissä *l*-äänteissä esimerkiksi sanamuodoissa *oli* ja *tuli* (ks. Mustanoja 2011: 356–357). Rapola (1966: 266) epäilee liudennuksen levinneen Tampereelle Kankaanpäästä tai Ikaalisista muuttoliikkeen myötä.

Koska hämäläismurteissa liudennusta esiintyy vain tietyissä äänneympäristöissä (geminaatta-*l* liudentuu takavokaalin ja *i:n* välissä), kyseessä on allofoninen ilmiö – sillä ei siis ole merkitystä erottaa tehtävää. Itämurteissa liudentuneita konsonantteja esiintyy myös distinktiivisinä foneemeina, kuten esimerkiksi *i:n* loppuheitosta seuranneissa sanamuodoissa *ol* ja *tul* (Mielikäinen 1981: 310). Muissa kuin edellä mainituissa äänneympäristöissä tamperelaisten *l*-äänen ääntyy muihin alue-murteisiin verrattuna melko tummana (esim. *pallo*) (Kettunen 1940b: 235–236). Äänneympäristön mukaan määräytyvä tamperelaisen *l*-äänten laadun vaihtelu on nähty niin säännöllisenä, että heleiden ja tummien varianttien on peräti katsottu olevan täydennysjakaumassa toisiinsa nähden (Wiik 1989: 25–26).

Kielentutkimuksen näkökulmasta ajatus komplementaarista distribuutiota mukailevasta murteellisten varianttien vaihtelusta ei ole kuitenkaan kestävä, ja esimerkiksi itämurteisen liudennuksen osalta täydennysjakaumaan suuntaavat ajatukset on kumottu jo varhain (ks. Itkonen 1968: 76–77). Nykyaikaisessa variaationtutkimuksessa on vallalla yleisesti hyväksytty näkemys vapaasta vaihtelusta, jonka mukaan kieli vaihtelee jatkuvasti kaikilla tasoillaan ja jonka mukaan variaatio voi johtua lukuisista eri syistä (Chambers 1995: 13–14, Karlsson: 2009: 60; ks. myös Mustanoja 2011: 62–68).

² Virtarannan (1946: 6–7) aineisto on kerätty vuonna 1945 ja vaikka hän ei tarkemmin kuvaa vastaajiensa ikäjakaumaa, hän mainitsee vanhimpien puhujien olevan ikäihmisiä. Näin ollen hänen vanhimmat vastaajansa lienevät syntyneet 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Liudennus on fonologisena murrepiirteenä asteittainen, se toteutuu vahvempana tai heikompana murrealueesta, puhujasta ja tilanteestakin riippuen (Mielikäinen 2004: 522), ja tällaisena ilmiönä sitä on vaikea erottaa allofonien vapaasta vaihtelusta: on todettu, että ihmispuheessa yksikään äänne ei milloinkaan äänny kahta kertaa täysin identtisesti (Kinnunen & Hautamäki 2009: 346).

Jonninen-Niilekselän (1982b: 31–32) mukaan *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* on Tampereella puhuttavassa murteessa verrattain harvinainen ilmiö. Varsinkin harvoin esiintyvää liudennusta tarkastellessa onkin syytä pitää mielessä ääntöväylän tilanteiseen toimintaan palautuvan konsonanttien palataalistumisen (toisin sanoen allofonien vapaasta vaihtelusta johtuvan vaihtelun) mahdollisuus ja tunnistaa sekä erottaa se murteellisesta liudennuksesta (vrt. Chambers 1995: 17–18).

Foneettisissa tutkimuksissa liudennuksen on todettu näkyvän liudentuvaa konsonanttia edeltävän tavun vokaalin formantti F2:n taajuuden huomattavana nousuna. Suomalaisessa fonetiikassa liudennussiirtymän on huomionnut ensimmäisenä Sovijärvi (1959). Ilmiö on huomattavissa myös kuulohavainnoin, ja liudennuksen äänteellistä laatua tarkasteltavissa tutkimuksissa puhutaankin usein liudennussiirtymästä. Wiik, Koskimies ja Tanskanen (1991: 102) ovat tutkineet suomalaisen *l*-äänteen laatua ja huomanneet liudennuksen näkyvän liudennussiirtymän lisäksi myös *l*-äänteen oman formantti F2:n taajuuden suhteellisen korkeana taajuutena.

1.3 Aineisto

Tutkimukseni aineisto koostuu kahdesta osasta, kyselylomakeaineistosta ja haastatteluaineistosta. Kyselylomakeaineistoni on kerätty e-lomakkeella (ks. liite 1) kahden viikon aikana marraskuussa 2016 ja lomakkeeseen vastasi kaikkiaan 247 henkilöä. Mainostin mahdollisuutta osallistua tutkimukseeni sosiaalisessa mediassa erilaisissa Tampereeseen liittyvissä yhteisöissä sekä informoin aiheesta tamperelaisten peruskoulujen ja lukiodien henkilökuntaa sekä tamperelaisten eläkeläisyhteisöjen yhteyshenkilöitä. Valtaosa vastaajista osallistui tutkimukseen kaiketi sosiaalisessa mediassa julkaisemieni tiedotteiden myötä, mutta myös koulu- ja opiskelijaikäisiä vastaajia ja eläkeläisiä osallistui tutkimukseeni runsaasti. Kyselylomakkeen rakennetta kuvaan tarkemmin luvussa 3.1.

Lomakkeeseen vastasi hyvin heterogeeninen joukko ihmisiä: Iältään vanhin vastaaja on syntynyt vuonna 1940, nuorin puolestaan vuonna 2003. Ammatti- ja koulutustaustoiltaan vastaajat jakautuvat aina pelkän peruskoulun käyneistä korkeasti koulutettuihin ja työttömistä esimiesasemassa työskenteleviin. Vastaajien antamien taustatietojen perusteella rajasin tutkimuksessa käsiteltäviksi ainoastaan Tampereella syntyneiden henkilöiden vastaukset – näin ollen käsiteltäväksi jäi 168 vastaajan lomakkeet. Syntyperäisyyden vaatimus on murteentutkimuksessa hyvin perinteinen kriteeri, samoin vastaajien mahdollisimman vähäinen oleskelu tutkittavan murrealueen ulkopuolella (ks. esim. Rapola

1990: 18). Perinteistä vastaajien paikallaan pysyvyyden kriteeriä on nykyaikana kuitenkin lähes mahdotonta vaatia (vrt. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 128–129). Tämä näkyy myös tämän tutkimuksen aineistossa: mikäli olisin rajannut esimerkiksi kaikki yli viisi vuotta Tampereen ulkopuolella asuneet vastaajat käsittelyni ulkopuolelle, olisi tutkimuksessa käsiteltävien vastaajien lukumäärä supistunut lähes kaksi kertaa pienemmäksi kuin se nyt on. Tämä puolestaan olisi merkittävästi vaikuttanut tutkimukseni luotettavuuteen.

Muista syistä olen rajannut vielä 21 vastaajaa tarkasteluni ulkopuolelle. Osalla aineistoni syntyperäisistä tamperelaisista on kielitieteellinen koulutus, ja näin ollen he eivät sovellu kansandialektologisen tutkimuksen informanteiksi. Muutama lomakkeen täyttänyt ei puolestaan ole antanut kirjallista lupaa vastaustensa käyttöön tutkimustarkoituksessa tai ei ole ilmoittanut syntymävuottaan, jonka vuoksi heidän sijoittamisensa mihinkään tutkimukseni ikäryhmistä (ks. luku 3.4) ei ole mahdollista. Yksi vastaaja puolestaan on vastannut lomakkeeseen kahdesti. Lisäksi olen hylännyt muutamman alle 15-vuotiaan vastaajan lomakkeet, sillä minulla ei ole ollut mahdollisuutta varmistaa heidän huoltajiltaan, sallivatko he vastausten käsittelyn tutkimuksessani. Lopulta tutkimuksessa käsiteltäväksi jäi siis kaikkiaan 147 syntyperäisen tamperelaisen kyselylomakevastaukset.

Haastatteluja varten rajasin osin käytännön ja osin tutkimuksellisista syistä koko syntyperäisten tamperelaisten joukosta sellaiset vastaajat, jotka paitsi asuvat Tampereella tällä hetkellä ovat myös asuneet kaupungissa valtaosan elämästään (vrt. Rapola 1990: 18; tarkemmin ks. luku 3.4). Tästä 74 vastaajan joukosta kutsuin haastatteluun kaikki, jotka olivat antaneet kyselylomakkeessaan luvan ottaa yhteyttä. Vastaajien löytäminen haastatteluihin osoittautui haasteellisemmaksi kuin kyselylomakeaineiston kerääminen: kymmenistä lähetetyistä haastattelupyynnöistä lopulta 12 henkilöä osallistui tutkimukseni toiseen vaiheeseen. Haastattelut toteutettiin joulukuussa 2016 ja tammikuussa 2017 Tampereella ja Helsingissä; haastattelut tallennettiin ääninauhurilla, ja jokainen yksittäinen haastattelu kestää keskimäärin 45 minuuttia. Tarkemmin kuvaan haastattelujen kulkua luvussa 3.2.

1.4 Keskeiset käsitteet

Sosiolingvistiikassa on perinteisesti erotettu termit *aluepuhekieli* ja *murre*. Ensin mainitulla sosiolingvistiikassa viitataan nykyisin puhuttuihin, varsinkin kaupungeissa esiintyviin kielimuotoihin, kun taas jälkimmäisellä viitataan dialektologian kuvaamiin vanhoihin alueellisiin kielimuotoihin (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 12). Erontekoa termien välillä on kuitenkin kritisoitu: Mielikäisen ja Palanderin (2014: 35) mukaan aluepuhekieli kattaa kaupunkeja tai kuntia suuremman, vaikeammin määriteltävän alueen, ja Hurtan (1999: 56–60) mukaan termit taas voidaan nähdä lähinnä synonyymeinä toisilleen. Kansandialektologisissa aineistoissa maallikkovastaajat viittaavat Tampereella

puhuttuun kielimuotoon pääsääntöisesti termillä (Tampereen) *murre* (Mielikäinen & Palander 2014: 37, 41), ja kansandialektologiassa tutkijat ovat pääsääntöisesti omaksuneet käytännöksi käyttää vastaajiensa kanssa samaa termiä tutkimistaan alueellisista kielimuodoista. Näin ollen myös tässä tutkimuksessa tarkkailtavaan alueelliseen kielimuotoon viitataan termillä *murre*. Puhutusta kielestä yleisesti käytän termiä *puhekieli* ja sen vertailukohtana käytän toisinaan kirjoitetun kielen normeja noudattavasta puhutusta kielimuodosta termiä *yleiskieli* (vrt. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 17).

Tutkimukseni varsinaiseen kohteeseen, *i:n* edellä liudentuvaan geminaatta-*l*-ään viittaa paitsi äskeisin sanoin myös termeillä (*tamperelainen*) *liudennus* tai *liudennusilmiö*. Tamperelainen liudennus on luonteeltaan regressiivistä, ja näin ollen puhuessani *liudennuksesta* viittaa pääsääntöisesti regressiiviseen liudennukseen – viitatessani progressiiviseen liudennukseen tarkennan huomion asiaan tapauskohtaisesti. Puhuessani *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*-stä murteen ilmiönä yleisemmällä abstraktilla tasolla, viittaa siihen termillä *piirre*, ja puhuessani liudennuksen konkreettisesta esiintymästä todellisessa puheessa viittaa siihen termillä *variantti*. Näin ollen puhun toisinaan myös *palataalistuneista* tai *heleistä ll*-varianteista tai *-piirteistä*. Väitöskirjassaan Mustanoja (2011) käyttää termejä *piirre* ja *variantti* samoin.

Kielessä *lekseemien* merkitykset muodostuvat tietyssä järjestyksessä esiintyvistä *foneemeista*, jotka reaalistuvat todellisessa puheessa *fonologisissa sanoissa* kuuluvina *äänteinä*: esimerkiksi lekseemissä *sana* esiintyy foneemit /s/, /a/ ja /n/, jotka puheessa kuuluvat äänteinä [s], [a] ja [n] fonologisessa sanassa [sana]. Äänteet ovat luonteeltaan allofonisia, eli niiden laatu voi tilanteittain vaihdella merkityksen muuttumatta – esimerkiksi äänne [s] voi ääntyä allofonina [s] tai [š]. (Koivisto 2013: 28–32, Karlsson 2009: 59–60.) Tutkimuksessani viittaa termillä *äänne* joko kielessä abstraktina esiintyvään kielenainekseen (esim. *l*-äänne) tai puheessa toteutuvaan konkreettiseen, kuulohavainnoin todettavaan ääntämykseen (esim. [l]-äänne). *Allofoneista* puhun ainoastaan tahtoessani kiinnittää huomion *ll*-äänteen laatuun joko heleänä ([ll̥]-allofoni) tai tummana ([l̥]-allofoni)³, ja käytän mainittuja tarkkein täydennettyjä merkintätapoja vastakkaisina toisilleen ensimmäisen edustaessa liudentunutta ja jälkimmäisen liudentumatonta geminaatta-*l*-äännettä⁴. Analyysissa esimerkeiksi nostamiini fonologisiin sanoihin viittaa lyhyemmin *sanoina*.

³ En ole tutkimuksessani keskittynyt tai ota kantaa *i:n* edellä liudentuneiden geminaatta-*l*-n varianttien vastakkaisten tummien *ll*-äänteiden laatuun vaan oletan ne tummiksi aiemman tutkimuksen perusteella (ks. esim. Kettunen 1940b: 235–236). Todellisuudessa muiden äänneympäristöjen geminaatta-*l* ei välttämättä ole tamperelaisten puheessa muiden aluemurteiden puhujia tummempi.

⁴ Pitkiä äänteitä kuvataan suomalais-ugrilaisessa tarkekirjoituksessa kirjaimen ylle lisättävällä tarkkeella (esim. *ā*) (Sovijärvi & Peltola 1970: 7). Tässä tutkimuksessa käytän kuitenkin esitystapaani selkeyttääkseni kaksikirjaimista merkintätapaa *ll*, sillä liudentuneen *l*-äänteen merkitsijänä käytössäni on jo kirjaimen ylinen tarke, samoin vokaalien *ä* ja *ö* merkintätavat sisältävät jo ennalta rivinylistä ainesta.

2. Liudennus Tampereen murteessa ja murteentutkimuksessa

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan kielessä esiintyvää vaihtelua yhden kaupungin (Tampereen) murteen yhden äännepiirteen (*i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n*) osalta. Hyödynnän tutkimuksessani kahden sosiolingvistiikan tutkimushaaran, kansandialektologian ja variaationtutkimuksen, menetelmiä⁵. Tässä luvussa käsittelen tutkimukseni teoreettista taustaa jokseenkin kronologisessa järjestyksessä tutkimustraditioiden iän mukaan: luvussa 2.1 kuvaan tutkimani kielenpiirteen alueellista taustaa eli Tampereen murretta yleisesti nojaten dialektologian tuloksiin, luvussa 2.2 käsittelen variaationtutkimusta ja sen näkökulmaa liudennukseen murrepiirteenä sekä lopuksi luvussa 2.3 esittelen kansandialektologista tutkimushistoriaa sekä liudennuksen asettumista osaksi sitä.

2.1 Tampereen murre

Tampereen murre on osa länsimurteisiin kuuluvia hämäläismurteita. Kettusen (1930: 36, kartta 2) hämäläismurteiden sisäisessä jaossa Tampereen murre sijoittuu pohjoishämäläisiin murteisiin, mutta Rapolan (1990: 118) ryhmittelyn perusteella taas perihämäläisiin murteisiin. Kuirin (2009: 17–18) mukaan Rapolan määritelmä hämäläismurteiden sisällä eroteltavista alueista on vakiintunut nykyymmärryksen perustaksi. Tampereen murteen on historiallisesti katsottu pohjautuvan läheiseen Messukylän murteeseen, joka on osa suomen kielen vanhinta kerrostumaa. Sen lisäksi kaupungissa puhuttava kieli on saanut laajalti vaikutteita myös muista hämäläismurteista, mutta muiden murrealueiden vaikutteilta Tampereen murre on maantieteellisen sijaintinsa vuoksi pääosin välttynyt. Näin ollen sen on katsottu tähän päivään asti säilyttäneen monet vanhimmistakin piirteistään. (Kuiiri 2009: 14, 24.)

Perihämäläisten ja siten myös Tampereen murteen keskeisimmät piirteet tunnetaan jo dialektologisen tutkimuksen myötä hyvin. Kettusen (1930: 31–37) ja Rapolan (1990: 64, 69–71, 116–124) mukaan Tampereen murteelle tunnusomaisia piirteitä ovat:

1. Yleiskielen *d:n* vastineena esiintyy *r* (esim. *paran*)⁶.
2. Yleiskielen *ts*-yhtymän vastineena esiintyy *tt* tai *t* (esim. *mettä*, *metän*).
3. Diftongien *ie*, *uo* ja *yö* avartuneet muodot *iA*, *ua* ja *yä* (esim. *hiano*, *nuari*, *tyä*)
4. Loppuheittomuus esimerkiksi inessiivin päätteissä tai 3. persoonan omistusliitteissä (esim. *talossa*, *talonsa*). *i:n* yhteydessä loppuheittoa paikoin esiintyy (esim. *kaks*, *makas*).
5. Jälkitavujen vokaaliyhtymien *eA* ja *OA* monoftongiutuneet muodot *ee* ja *OO* (esim. *kauhee*, *maitoo*). Yhtymät *iA* ja *UA* ovat puolestaan yleiskielen mukaisia (esim. *pappia*, *latua*).
6. Sananloppuisen *n:n* assimiloituminen puolivokaalin ja sananloppuisen *t:n* assimiloituminen soinnittoman klusiiliin edellä (esim. *pojaj jalka*, *miehep pelaa*) ja huomattava loppukahdennus (esim. *menek kouluun*).

⁵ Sosiolingvistisen tutkimustradition luokittelusta tarkemmin ks. esim. Suojanen 1982: 9–12 ja siinä mainitut lähteet.

⁶ Kettunen ja Rapola molemmat puhuvat myös *l:stä* yleiskielen *d:n* vastineena. Sittemmin yleiskielen *d:n* vastineeksi on kuitenkin vakiintunut *r* osaksi *l:ään* puhujien keskuudessa liitetyn negatiivisen leiman vuoksi (Virtaranta 1958: 214–216).

7. Painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato (esim. *punanen*).
8. MA-infinitiivin illatiivin tunnuseton pääte (esim. *tekeen*).
9. Supistuma- eli pikapuhemuodot: yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien muodot *mä(ä)* ja *sä(ä)*; demonstratiivipronominien *tämä* ja *tämä* vastineet *tää* ja *nää*; demonstratiivipronominien *tuo* ja *nuo* *to-* ja *-no*-vartaloiset taivutusmuodot (esim. *tolla*, *noilla*); *olla*, *tulla*, *panna* ja *mennä* -verbien vastineet *oo*, *tuu*, *paa* ja *mee*.
10. *h*:n säilyminen *ht*-yhtymässä (esim. *paukahtaa*).
11. Jotkin murteelliset sanat tai sananmuodot: *äite*, *plikka*, *klasi*, *kauvva*, *meitin* (*teitin*, *heitin*), *kivulloinen*, *nälkähinen*, *leikkuu*, *tehen* ('teen').

Edellä esitetty listaus ei ole täydellinen jäljennös Kettusen (1930: 31–37) ja Rapolan (1990: 64, 69–71, 116–124) piirreluetteloista, vaan sen ulkopuolelle on jätetty joitakin piirteitä, jotka ovat myöhemmän (pääosin sosiolingvistisen) tutkimuksen myötä todettu jo katoaviksi Tampereen murteesta tai esiintymisfrekvenssiltään suppeiksi. Tällaisia piirteitä ovat esimerkiksi yleisgeminatio (esim. *tullee*) (ks. Nahkola 1987) ja *nk*-yhtymän astevaihteluton taivutusmuoto (esim. *kenkät*) (ks. Jonninen-Niilekselä 1982c: 134–139, Mustanoja 2011: 235–237). Lisäksi joissain tamperelaisiksi katsotuissa äänne- ja muotopiirteissä tai sananmuodoissa on Mustanojan (2011: 37) mukaan nykyhetken näkökulmasta katsottuna hyvin vanhahtava sävy – tällaisia ovat esimerkiksi labiaalistumat (esim. *öksy* 'eksy', *öylön* 'eilen') ja sanamuodot *koirra*, *arra* ('aura'), *terri* ('teeri'). Oman näkemykseni mukaan hyvin vanhakantainen vaikutelma on myös Kettusen ja Rapolan mainitsemassa *tv-* ja *tj-*yhtymien vastineissa *lv* ja *lj* (esim. *lalva* 'latva', *viljat* 'vitjat'), *h*:n kadossa painottoman tavun jälkeen (esim. *mureet* 'murheet') ja yleisgeminatioonkin kytkeytyvässä *k*:n astevaihtelutapausten jälkeisissä pitkävokaalisissa muodoissa (esim. *jallaat*)⁷.

Koska Tampere on yksi Suomen suurimmista asumiskeskittymistä, on sosiolingvistisessä variaationtutkimuksessa usein käsitelty kaupungissa puhuttavaa kieltä. Tampereen murre oli esimerkiksi yksi keruukohteista ensimmäisessä laajassa fennistisessä murteenseuruhankkeessa *Nyky-suomalaisen puhekielen murros* (ks. Paunonen, Mielikäinen & Suojanen 1972), jonka tuloksia on esitelty laajasti Jonninen-Niilekselän (1982a) toimittamassa raportissa. Muita tärkeitä Tampereen murretta käsitteleviä tutkimuksia ovat esimerkiksi Lönnrothin (2009) toimittama Tamperetta kieliyhteisönä käsittelevä artikkelikokoelma sekä Mustanojan (2011) tamperelaisten puhujien idiolektien kehitystä tarkasteleva väitöskirja. Sosiolingvistisen tutkimuksen perusteella Tampereen murre näyttäytyy äänne- ja muotopiirteidensä edustuksen osalta pitkälti Kettusen (1930: 31–37) ja Rapolan (1990: 64, 69–71, 116–124) näkemyksien mukaisena, joskin kuva on tähän päivään tultaessa hieman tarkentunut varsinkin tamperelaisten puhujien idiolektien tarkastelun myötä. Esimerkiksi *ts*-yhtymässä *tt*:n tai *t*:n lisäksi yleiskielen mukainen variantti esiintyy tamperelaisilla usein (Mustanoja

⁷ *k*:n astevaihtelutapausten jälkeistä vokaalinpidentymää ei myöskään mielletä Tampereen murteeksi paikallisten (nuorten) vastaajien keskuudessa (Virtanen 2014: 17–18, 31–32).

2011: 214–216), toisaalta taas MA-infinitiivin illatiivin tunnuksettoman variantin edustus on edelleen tamperelaisilla hyvin vahva (Mustanoja 2011: 149–150).

Kansandialektologisen tutkimuksen itsenäisenä kohteena Tampereen murre on ollut ainoastaan yhden kandidaatintutkielman verran (Virtanen 2014). Mainintoja Tampereesta ja siellä puhuttavasta murteesta löytyy kuitenkin osana muita kansandialektologisia tutkimuksia. Näissä Tampere nähdään muuan muassa kuvastajana koko perihämäläisille murteille ja kaupungin murteeseen liitetään sellaisia mielikuvia kuin rauhallisuus, hitaus, laahaavuus, pehmeys ja rumuus (Palander 2005b: 71–73, Palander 2011: 65). Toisaalta Tampereen murretta pidetään maallikoiden keskuudessa myös rentona, rehellisenä ja reiluna sekä maskuliinisena ja maalaismaisena, ei siis erityisen kaupunkilaisena murteena. Median ja mediassa näkyvien persoonien, esimerkiksi televisiosarja Kummelin ja jääkiekkoilija Timo Jutilan, on katsottu ylläpitävän kuvaa Tampereen murteen miehisestä luonteesta (Mielikäinen & Palander 2014: 96–98, 109).

Vaikka Tampereen murre ei ole usein ollut kansandialektologisen tutkimuksen kohteena, on kaupungin murteen ominaispiirteistä kuitenkin olemassa riittävästi kaupunkilaisten itsensä esittämiä mainintoja, jotta jonkinlainen kuva paikallisten maallikoiden näkemyksestä Tampereen murteesta voidaan esittää. Kansandialektologian näkökulmasta katsottuna Tampereen murteen keskeisimmät piirteet ovat Virtasen (2014: 31–32) ja Mustanojan (2011: 47–48) mukaan:

1. Avartuneet diftongit *iA*, *ua* ja *yä* (esim. *hiano*, *nuari*, *tyä*).
2. *r*-äänne joko äänteellisesti korostuneena tai yleiskielen *d*:n vastineena (esim. *paran*).
3. Yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien pitkävokaaliset muodot *mää* ja *sää*.
4. *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* (esim. *jäähalli*).
5. Jotkin murteelliset lekseemit (esim. *nääs*, *ritsi*, *äite*, *rotvalli*, *likka*, *puntti*).
6. *eA*- ja *OA*-vokaaliyhtymien monoftongiutuneet muodot (esim. *kauhee*, *maitoo*).
7. *tuo*-pronominin *to*-vartaloinen pikapuhemuoto (esim. *tolla*).
8. Leveä puhetapa ja tamperelainen intonaatio.

Ylläolevat piirteet mielletään Tampereen murteelle leimallisiksi siis tamperelaisten itsensä mielestä, mutta moniin piirteistä, esimerkiksi persoonapronominien pitkävokaalisiin muotoihin ja tamperelaiseen intonaatioon, on kiinnitetty huomiota myös muiden kuin tamperelaisten maallikoiden keskuudessa (ks. esim. Palander 2005b: 71–73, Palander 2011: 64). Kuten huomattavissa on, kansandialektologinen näkemys Tampereen murteesta poikkeaa dialektologian näkemyksestä jonkin verran: tavalliset kielenkäyttäjät tuntuvat kiinnittävän huomionsa sellaisiinkin asioihin, joille fennistien keskuudessa on annettu vain vähän painoarvoa, esimerkiksi puheen intonaatioon. Tämä johtunee kielen tutkimuksen painotuksista, esimerkiksi Kuirin (2009: 30) mukaan kielenkäytön prosodiset ja pragmaattiset ulottuvuudet ovat jääneet murteentutkimuksessa usein äänne- ja muotopiirteiden varjoon.

Tavallisten kielenkäyttäjien huomiot tamperelaisen *r*-ääntämyksen korostumisesta muistuttavat ääntenlaatuun liittyvinä mainintoina liudennusta ja toimivat hyvänä esimerkkinä lingvistien ja maallikoiden erosta kielen havainnoijina. Tamperelainen *r* on hyvin usein kansandialektologiassa mainittu piirre, ja maallikkoluonnehdinnat piirteestä viittaavat siihen suuntaan, että omalaatuinen tamperelainen *r*-ääntämys johtuisi tavanomaista suuremmasta täryjen lukumäärästä tai vaihtoehtoisesti yksitäryisestä ääntämyksestä (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2014: 218–219). Mustanoja ja O’Dell (2007: 57–58; ks. myös Mustanoja & O’Dell 2004) ovat kuitenkin tutkineet suomen *r*-ääntämystä Tampereella ja muualla ja todenneet, että tamperelaisten ääntämys ei poikkea muiden alueiden ääntämyksestä kuvatulla tavalla, vaan *r* ääntyy puhutussa suomen kielessä pääsääntöisesti yksitäryisenä. Näkemykset ovat siis hyvin ristiriitaisia.

Huomionarvoista on myös se, että vaikka murretutkimuksissa *i*:n edellä liudentuva geminaattal on jätetty Tampereen murteen tärkeimpien ominaispiirteiden ulkopuolelle ja sitä on käsitelty lähinnä sivumaininnoissa, pidetään sitä maallikoiden keskuudessa kaupunkilaisten puheelle leimallisena piirteenä. Myös tämä korostaa maallikoiden ja kielitieteilijöiden erilaista tapaa tarkastella kieltä. Yleisesti ottaen kuitenkin tietämys tamperelaisesta liudennuksesta on melko vähäistä (ks. luvut 2.2 ja 2.3), sillä niin kansandialektologiassa kuin sosiolingvistiikassakaan piirrettä ei ole juurikaan käsitelty.

2.2 Liudennus variaationtutkimuksessa

Sosiolingvistisen variaationtutkimuksen alku sijoitetaan yleensä 1960-luvun Yhdysvaltoihin, jossa tarve uudentulaiselle puheentutkimukselle alkoi kummuta kaupungistumisen mukanaan tuomista vaikutuksista alueellisiin puhekieliin (ks. esim. Labov 1972). Suomeen sosiolingvistinen variaationtutkimus saapui pian tämän jälkeen 1970-luvulla, jolloin kaupungistuminen oli niin ikään meidän maassamme voimakkaimmillaan. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 13.) Muuttuvan yhteiskuntarakenteen ajateltiin heijastuvan kieleen, ja tämän ajatuksen innoittamina sosiolingvistit toivat puhutun kielen vaihtelun tutkimukseen perinteisen dialektologian taustamuuttujien (kuten iän, sukupuolen ja asuinpaikkakunnan [vrt. Rapola 1990: 13, 18]) rinnalle uusia muuttujia (kuten ammatin, koulustaustan ja tulotason) (Paunonen 1982: 58). Tutkimuksen tavoitteiden näkökulma siirtyi menneestä tulevaan: siinä, missä dialektologia pyrki selvittämään kielenmuutoksen historiaan, sosiolingvistiikka otti tehtäväkseen ennustaa muutoksen tulevaa suuntaa (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11).

Aineistonkeruun tapana sosiolingvistiikassa käytetään useimmin haastattelua, aivan niin kuin dialektologiassa aiemmin (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 257). Ensimmäisenä merkittävänä suomalaisen sosiolingvistiikan saavutuksena pidetään 1970-luvulla käynnistynyttä *Nykysuomalaisen puhekielen murros* -hanketta, murteenseuruututkimusta, jota toteuttamassa oli tutkijoita Helsingin,

Tampereen, Turun ja Jyväskylän yliopistoista. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 12; ks. myös Paunonen ym. 1976). Sitten sosiolingvistiikasta on tullut suomalaisen murteentutkimuksen valtavirtaa, ja tieteellisiä julkaisuja eri alueilla puhuttavista kielimuodoista on ilmestynyt niin runsaasti, että niiden täsmällinen erittely ei ole tämän tutkimuksen näkökulmasta relevanttia. Tärkeänä esimerkkinä mainittakoon vielä kuitenkin toinen suurhanke, Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen vuosina 1989–2010 toteuttama *Suomen murteiden seuruuhanke* ja sen myötä julkaistut tutkimukset (SMSh). Tutkimuskohteiltaan sosiolingvistinen variaationtutkimus keskittyy usein puhutun kielen äänne- ja muotopiirteisiin. Fonologinen ja morfologinen variaatio on koettu hedelmällisimmiksi tutkimuskohteiksi niiden helpohkon käsiteltävyyden vuoksi: äänne- ja muotopiirteet ovat hyvin havaittavissa, eroteltavissa ja muutettavissa laskennalliseen muotoon (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 130; ks. myös Paunonen 1982: 71). Näin on myös tämän tutkimuksen laita, kun kyseessä on liudennuksen kaltainen fonologinen murrepiirre.

Suomen murteissa liudennus on varsinkin itämurteinen ilmiö ja ehkä leimallisimmin se liitetään savolaismurteisiin. Itsenäisen sosiolingvistisen variaationtutkimuksen kohteena itämurteenkaan liudennus ei kuitenkaan ole ollut, mutta osana laajemmin (erityisesti savolaismurteita) käsitteleviä tutkimuksia sitä on tarkasteltu jonkin verran. Savolaismurteiden alueella liudennus on todettu heikkeneväksi murrepiirteeksi. Heikkisen (1992: 155–161) mukaan Lapinlahden murteessa palataalistuneita konsonantteja tavataan enää lähinnä vanhimpien puhujien kielessä, ja nuoremmilla puhujilla (työ- ja kouluikäisillä) liudennus on jo hyvin satunnaista ja lähinnä yksittäisiin, määrättyihin sanoihin sidoksissa olevaa. Pajarinen (1995: 105, liite 4) on tehnyt saman huomion Liperin murteesta ja Palander (1982: 171–172) itäisten ja sydänsavolaisten murteiden alueelta laajemmin. Makkonen (1997: 76, 79) on puolestaan tutkinut vieremäläisnuorten murretta ja niin ikään todennut liudennuksen olevan harvinaista aineistonsa vastaajilla.

Palanderin (2005a: 84, 270–271) mukaan liudennuksen toteutuminen savolaismurteissa vähenee sukupolvittaisin harppauksin siten, että nuoremmalla polvella liudennusta ei esiinny edes lapsena siinä määrin kuin vanhemmalla polvella sitä esiintyy nykyhetkellä. Hänen idiolektin kehitystä seuraavassa aineistossaan vanhimman informantin murteessa liudennus on vielä säännöllistä, mutta vastaajien nuoretessa varianttien osuus vähenee kaikissa mahdollisissa esiintymisympäristöissä. Niin ikään yksilönmurteessa liudennuksella on Palanderin tutkimuksen perusteella taipumus korvautua yleiskielisillä varianteilla puhujan iän karttuessa. Myös toisessa tutkimuksessaan Palander (2008: 328, 342) on todennut liudennuksen esiintyvän lähinnä vanhemmilla puhujilla ja keskittyvän lähinnä /-äänteisiin. Lisäksi hän huomannut, että savolaismurteinen liudennus vaatii toteutuakseen murteellisen ympäristön: jos potentiaalinen liudennusympäristö esiintyy sanamuodossa, jossa ei

muutoin esiinny murteellisia variantteja, jää liudennus todennäköisesti toteutumatta. Tämä havainto laajentaa tulkintaa siitä, että liudennus on ilmiönä taipuvainen mukautumaan yleiskielisyyteen.

Tulkinta liudennuksesta heikkenevänä piirteenä perustuu pääosin näennäisaikaennusteisiin. Reaaliaikaisin menetelmin liudennusta on mainittua Palanderin tutkimusta (2005a) lukuun ottamatta kuitenkin tutkittu vain vähän. Esimerkiksi Heikkisen (1992) ja Pajarisen (1995) tutkimuksia seuraavissa reaaliaikaisissa tutkimuksissa (Kukkonen 2002, Ikäheimonen 2012) liudennus on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Tampereen murteessa esiintyvää *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää ei ole sosiolingvistisessä variaationtutkimuksessa käsitelty, vaan havainnot piirteen esiintymisestä kaupunkilaisten puheessa perustuvat lähinnä dialektologisen tutkimuksen tuloksiin ja muutamiin sosiolingvistisiin hajamainintoihin. Aiemman tutkimuksen perusteella voidaan kuitenkin tehdä varovaisia olettamuksia, että jonkinasteista vähenemistä liudennuksen esiintymisessä on Tampereen murteessakin tapahtunut: Virtarannan (1946: 278–279) mukaan tamperelaisten heleä geminaatta-*l:n* variantti on säännöllinen murteellisuus, kun taas Jonninen-Niilekselä (1982b: 31–32) epäilee piirteen esiintyvän ainoastaan harvoilla puhujilla. Päätelmien erilaisuus yhdistettynä tutkimusten aineistojen ajallisen kattavuuden eroihin näyttäisi tulkintani mukaan viittavan siihen suuntaan, että liudennuksen esiintyminen Tampereen murteessa on aiemmin tehdyn tutkimuksen aikaan ollut yleisempää kuin se myöhemmin tehdyn tutkimuksen aikaan on ollut.

2.3 Liudennus kansandialektologiassa

Tavallisten, vailla kielitieteellistä koulutusta olevien kielenkäyttäjien eli maallikoiden käsityksistä kielestä ja heidän kieleen liittyvistä asenteistaan kiinnostunut tutkimussuuntaus kansanlingvistiikka alkoi kehittyä sosiolingvistiikan haaraksi 1980-luvulla Yhdysvalloissa (ks. esim. Preston 1989), vaikka jo aiemminkin samansuuntaisia tutkimuksia oli tehty. Kansanlingvistiikka keskittyy maallikoiden kielelliseen tietouteen ja on kiinnostunut esimerkiksi siitä, millaisia ilmiötä maallikot kielenkäytöstä havaitsevat, miten yksityiskohtaisesti he osaavat näitä ilmiötä kuvailla tai jäljitellä, millaisia asenteita heillä on kielen ilmiöitä kohtaan sekä miten hyvin maallikoiden ja kielitieteilijöiden näkemykset kielestä vastaavat toisiaan (Mielikäinen & Palander 2014: 17–18). Tieteenalan sisällä murteisiin keskittyviä tutkimuksia kutsutaan kansandialektologiaksi erotukseksi muista, kieleen kohdistuvista näkemyksistä yleisemmin kiinnostuneista suuntauksista.

Aineistonkeruutavoiltaan kansanlingvistiikka on monipuolinen tieteenala: tutkimuksissa hyödynnetään muuan muassa mielikuvakarttoja, haastatteluita, kyselylomakkeita, kuuntelunäytetestejä, oman murteellisuuden raportointeja sekä kirjallisia murteenluomistehtäviä (Mielikäinen & Palander

2014: 19). Suomessa maallikoiden kielikäsitysten tutkimus (kuten fennistinen sosiolingvistiikka yleensäkin) on keskittynyt varsinkin murteisiin, siis kansandialektologiseen tutkimukseen. Tutkimussuuntaus alkoi Suomessa näkyä jo varhain (ks. Palander 1982) mutta huomattavissa määrin vasta 1990-luvulla, jolloin kansandialektologisia tutkimuksia alettiin julkaista erityisesti opinnäytetöinä. Sittenkin kansandialektologisia artikkeleita (ks. esim. Saanilahti 1990, Mielikäinen 2004), artikkelikokoelmia (ks. esim. Palander & Nupponen 2005a), väitöskirjoja (ks. esim. Vaattovaara 2009, Nupponen 2011) ja muita itsenäisiä tutkimuksia (ks. esim. Palander 2011, Mielikäinen & Palander 2014) on julkaistu lukuisia.

Kansandialektologisissa tutkimuksissa liudennuksesta on vain vähän mainintoja, ja tällöinkin ne koskevat lähinnä itämurteiden palatalisaatiota. Kansandialektologit ovatkin havainneet, että liudennus on maallikoille hyvin hankala murreilmiö havaita. Vaikka tavallisten kielenkäyttäjien on yleisesti ottaen todettu havaitsevan herkästi äänteellistä variaatiota, poikkeuksen sääntöön muodostavat liudennuksen kaltaiset kompleksiset fonologiset äänteenmuutokset: palatalisaation ääntämys on vähittäistä ja ilmenee eri vahvuisena murrealueesta, puhujasta ja tilanteesta riippuen (Mielikäinen & Palander 2014: 152, 179; myös Mielikäinen 2004: 524). Esimerkiksi murteentunnistustesteissä liudennus on tullut mainituksi vain vaihtelevasti: Palanderin (1982: 169) sysmäläisnuorille tekemässä kotimurteentunnistuskokeessa vain muutama prosentti vastaajista huomioi ilmiön, joensuulaisista nuorista vastaajista (Palander & Nupponen 2005b: 29) ilmiön mieltää kotimurteeseen vielä harvempi vastaaja. Palanderin (2011: 102) savolaismurteiden ominaispiirteitä kartoittavissa haastatteluissa liudennus sai osakseen vain satunnaisia mainintoja. Nupposen (2011: 92, 173) laajemman savolaisaineiston murteentunnistustestissä liudennuksen tunnisti kuitenkin suurempi osuus, runsas viidennes vastaajista.

Myös liudennuksen kuvailun ja jäljittelyn on todettu olevan maallikoille haasteellista. Mielikäisen (2004: 524) mukaan jäljittelyä hankaloittaa paitsi piirteeseen kohdistettu vähäinen huomio, myös maallikoiden teoreettisen kielentuntemuksen ja metakielen puutteellisuus. Tutkimuksissaan hän käsitteli liudennuksen merkintätapoja murteellisesti kirjoitetussa kirjallisuudessa ja havaitsi, että kirjallisessa muodossa liudennuksen merkintätavaksi on yleistynyt kirjain *j*, mutta sen käytössä on kirjavuutta liudentuvan konsonantin tavuaseaman mukaan. Lisäksi liudennuksen merkinnöissä näyttäisi esiintyvän hyperdialektaalisuutta. Myös sanallisissa kuvailuissa maallikot ovat käyttäneet *j*-äännettä hyväkseen liudennusta kuvatessaan: Nupposen (2011: 91, 179) tutkimuksessa liudennusta kuvaillaan muun muassa *jii-hommana*, ja lisäksi maallikoilla vaikuttaisi olevan taipumus ylikorostaa liudennuksen jäljittelyä siten, että he toisinaan ääntävät peräti kuuluvan *j*-äänteen.

Muutoin maallikot kuvailevat liudennusta usein konsonantin pehmeänä lausumistapana (Mielikäinen & Palander 2014: 179–180). Vastaavia luonnehdintoja on tehty myös Tampereen murteessa *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä tamperelaisten itsensä toimesta (Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32). Mustanojan (2011: 41) aineistossa tamperelaista *l*-ääntämystä on kuvattu muun muassa *lilluttamiseksi*, *lepuksi* ja *leveäksi*. Lisäksi tamperelaisten luonnehdinnoissa näyttäisi esiintyvän hyvin usein esimerkki-ilmaus *halli* (ks. Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32, Mustanoja 2011: 41, 47). Kansanlingvistiseen verkkosanakirjaan (KLS: *l*) on koottu eri puolilta Suomea kerätyistä aineistoista luonnehdintoja tamperelaisesta *l*-ääntämyksestä ja myös näissä mainitaan esimerkki-ilmaus *halli*. Sen lisäksi sanakirjassa tamperelaista liudennusta kuvataan muun muassa *kummalliseksi* ja *omituiseksi l*:n ääntämykseksi ja todetaan, että tamperelaisen puhujan tunnistaa tästä ääntämyksestä. Tampereen murretta kokonaisuudessaankin kutsutaan *ällä murreeksi*.

3. Aineistonkeruussa ja analyysissä käytetyt menetelmät

Tässä luvussa käsittelen tutkimukseni aineistonkeruuseen liittyviä tärkeimpiä huomioitavia seikkoja sekä esittelen analyysissä käyttämäni menetelmät. Luvussa 3.1 esittelen aineistonkeruuta varten laatimani kyselylomakkeen ja luvussa 3.2 kuvailen tekemieni haastattelujen luonnetta ja kulkua. Luvussa 3.3 käsittelen tutkimukseni menetelmällistä taustaa näennäisaikatutkimusta, luvussa 3.4 pohdin sosiolingvistiikan yleisiä taustamuuttujia tämän tutkimuksen tarpeiden näkökulmasta ja lopuksi luvussa 3.5 kuvaan, miten analyysini käytännössä rakentuu.

3.1 Kyselylomake

Kyselylomake on kansandialektologiassa paljon käytetty aineistonkeruutapa. Koska kansandialektologisissa tutkimuksissa tavoitteena on kartuttaa maallikoiden tietämystä kielestä, voi juuri kyselylomakkeen avulla nähdä päästävän tähän tavoitteeseen nopeasti, laajasti ja kattavasti. Lomakkeet tuottavat myös monipuolisesti erilaisia vastauksia kielen jäljittelyistä aina seikkaperäisiin kuvauksiin (Mielikäinen & Palander 2014: 23).

Jossain tutkimuksissa kyselylomakkeen käyttöä kansandialektologiassa on kuitenkin myös kritisoitu. Esimerkiksi Palander ja Nupponen (2005b: 26) sanovat kyselylomakkeen mahdollistavan vastaamatta jättämisen haastattelua helpommin. Kritiikin mukaan haastattelussa aineistonkeruutapana on muitakin kiistattomia etuja: keskustellessa haastattelija voi muotoilla kysymyksiään uudestaan tai esittää tarkentavia kysymyksiä, mikä ei ole kyselylomaketta käyttäessä mahdollista.

Tämän tutkimuksen näkökulmasta kyselylomakkeen käyttö on kuitenkin perusteltua. Tavoitteenani on ollut kerätä mahdollisimman laaja, useita kymmeniä vastaajia kattava aineisto maallikoiden käsityksistä *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä Tampereen murteessa ja tällaisen aineiston kerääminen haastatteluin olisi ollut arvatenkin hyvin raskasta ja aikaavievää. Lisäksi käsittelen analyysissani liudennuksen tiedostamista tamperelaisten vastaajien keskuudessa tilastollisin menetelmin (ks. luku 3.5), jonka näkökulmasta kirjallinen aineisto on helpommin muutettavissa vaadittuun muotoon (vrt. Heikkilä 2010: 82).

Laatimani kyselylomake (ks. liite 1) koostuu kolmesta osasta: taustatiedoista, varsinaisista tutkimuskysymyksistä sekä tutkimuslupaan liittyvistä valintaruuduista. Ensimmäisenä lomakkeella, heti lyhyen saatetekstin jälkeen, vastaajia pyydettiin antamaan itsestään taustatietoja. Vaikka kyselylomakkeissa suositellaan jättämään taustatiedot viimeiseksi täytettäväksi osioksi (Heikkilä 2010: 48), ei se tämän tutkimuksen puitteissa ollut mahdollista. Tämä johtuu siitä, että yhteenkään lomakkeeni varsinaisista kysymyksistä ei ole olemassa oikeita vastauksia, kysymyksillä kun pyrin kartoittamaan

vastaajien mielikuvia ja näkemyksiä kysyttävistä aihepiireistä. Koska kuitenkin kyselylomakkeissa suositellaan kysyttävän aluksi helppoja, tosiasioihin vastausta pyytäviä kysymyksiä (mts. 48, 55), olivat taustatiedot ainoa mahdollisuus sijoitettavaksi lomakkeen alkuun.

Taustatietoja keräsin vastaajiltani laajasti huomioiden tärkeimmät sosiolingvistiset taustamuuttajat (ks. esim. Paunonen 1982: 58): pyysin heitä kertomaan nimensä, syntymäaikansa, syntymä- ja asuinpaikkakuntansa, koulutustaustansa, ammattinsa, tärkeimmät vapaa-ajanviettotapansa ja harrastuksensa sekä mahdollisen Tampereen ulkopuolella asutun ajan. Keräsin taustatietoja näin laajasti, sillä ainoastaan niiden avulla pystyin myöhemmin valmista aineistoa käsitellessäni kartoittamaan vastaajajoukon rakennetta ja ryhmittelemään vastaajia erilaisiin luokkiin analyysini tarpeiden mukaan – tässä tutkimuksessa päädyin tosin luokittelemaan vastaajat ryhmiin ainoastaan iän perusteella (ks. tarkemmin luku 3.4).

Varsinaisia tutkimuskysymyksiä lomakkeessani on viisi. Näistä kolme ensimmäistä on johdattelevia monivalintakysymyksiä ja kaksi jälkimmäistä laajempia avoimia kysymyksiä. Heikkilän (2010: 48) mukaan lomakkeen suositeltavassa rakenteessa ensimmäisiksi tulisi sijoittaa helppoja, mieluiten suljettuja eli valmiit vastausvaihtoehdot tarjoavia kysymyksiä, sillä tällaisten kysymysten katsotaan herättävän vastaajan mielenkiinnon tutkimusta kohtaan ja motivoivan vastaamaan lomakkeeseen. Vastausvaihtoehtoina kyselylomakkeessa olivat tämänkaltaisissa kysymyksissä usein käytettyä Likertin asteikkoa mukaillen *ei, hieman tai kyllä*⁸. Lisäksi jokaisen kysymyksen yhteydessä oli avoin tekstiruutu, jonka avulla vastaajat pystyivät halutessaan tarkentamaan tai perustelemaan mielipiteitään.

Suljettujen monivalintakysymysten jälkeen, suositellulla sijainnilla lomakkeessa (vrt. Heikkilä 2008: 49), vastaajilta kysyttiin kaksi avointa kysymystä. Niistä ensimmäisessä vastaajia pyydettiin kuvailemaan omaa mielikuvaansa Tampereen murteesta ja jälkimmäisessä erittelemään Tampereen murteen tunnistettavimpia ominaispiirteitä. Avoimilla kysymyksillä pyrin keräämään vastaajien näkemyksiä Tampereen murteesta ilman, että ohjaisin heidän ajatuksiaan mihinkään suuntaan – kansandialektologissa juuri avoimet kysymykset ovat osoittautuneet hedelmällisiksi tavoiksi kerätä maallikoiden näkemyksiä kielestä, sillä niiden avulla informantit voivat vastata vapaasti oman näkemyksensä mukaan (Mielikäinen & Palander 2014: 22–23). Lisäksi avoimet kysymykset ovat käytännössä ainoa mahdollinen kysymystyyppi tämän tutkimuksen kaltaisissa tilanteissa, joissa vastauksia ei voida ennalta tietää (vrt. Heikkilä 2008: 49).

Taustatietojen ja tutkimuskysymysten jälkeen vastaajia pyydettiin vielä valintaruuduun antamaan kirjallinen lupa vastausten käyttöön tutkimuksessa, vastausten luottamukselliseen arkistointiin

⁸ Likertin asteikossa vastausvaihtoehdot on yleensä viisi: *täysin eri mieltä, jokseenkin eri mieltä, ei samaa eikä eri mieltä, jokseenkin samaa mieltä* ja *täysin samaa mieltä* (ks. Heikkilä 2008: 48).

jatkotutkimuksia varten sekä mahdolliseen yhteydenottoon tutkimuksen niin vaatiessa. Analyysissani käsittelen kyselylomakkeen kysymyksistä varsinkin viimeisen vastauksia, joissa vastaajat erittelevät mielikuviansa perusteella tärkeimpiä Tampereen murteen ominaispiirteitä. Toisinaan jotkut vastaajista kuitenkin erittelivät yksittäisiä piirteitä jo aiempien kysymyksien vastauksissa, ja tällaiset olen myös ottanut huomioon. Suljettujen kysymysten vastauksia en tässä tutkimuksessa käsittele.

3.2 Haastattelut

Toteutin haastattelut pääosin Tampereen yliopiston kirjaston tiloissa mutta osan myös vastaajien kotona. Yksi haastatteluista toteutettiin kaupunginkirjastossa Helsingissä. Valtaosa haastatteluun osallistuneista vastaajista oli jo varttuneempia, kun taas nuorison keskuudesta vastaajien saaminen tuotti hankaluuksia. Haastattelujen aikana käytyjen keskustelujen perusteella vaikuttaa siltä, että haastatteluun päätti osallistua sellaisia henkilöitä, jotka muutoinkin ovat tavallista kiinnostuneempia Tampereen murteesta. Tämä seikka saattaa jossain määrin saattaa vaikuttaa haastattelujen sisältöön.

Haastattelut olivat luonteeltaan puolistrukturoituja teemahaastatteluja, jolla tarkoitetaan haastattelutilannetta, jossa haastattelijalla on olemassa valmiiksi muotoiltuja kysymyksiä, mutta niiden tarkkaa muotoa tai järjestystä ei ole määritelty ennalta (ks. esim. Nuolijärvi 2005: 242, 258). Tämän mukaisesti olin siis jo ennen haastattelujen toteuttamista laatinut kysymysrungon (ks. liite 2), jota käytin apunani keskustelun aikana, mutta yksittäisissä haastatteluissa osa kysymyksistä saattoi kuitenkin jäädä esittämättä ja toisaalta joidenkin haastattelujen aikana saatoinkin keksiä uusia kysymyksiä käydyn keskustelun pohjalta.

Haastateltavat henkilöt kutsuin osallistumaan tutkimukseen kyselylomakeaineistoni joukosta (tästä tarkemmin ks. luku 1.3). Näin ollen heillä oli jo haastatteluun tullessaan summittainen kuva tutkimukseni luonteesta. Tutkimuksen varsinaista tavoitetta, siis keskittymistäni *i:n* edellä liudentuvaan geminaatta-/l:ään, en kuitenkaan paljastanut haastateltaville, vaikka osa heistä tutkimukseni tarkkaa tavoitetta kysyikin. Tällöin vastasin ylimalkaisesti tutkimukseni käsittelevän Tampereen murretta ja siihen liitettyjä mielikuvia. Varsinaisen tutkimuskohteen salaamisella pyrin minimoimaan haastateltavien mahdollista murteellisuutensa ylikorostamista (vrt. Nuolijärvi 2005: 250). Joissakin haastatteluissa vastaajien summittainenkin tietämys kuitenkin vaikutti haastattelun kulkuun siten, että he pyrkivät kuvailemaan Tampereella puhuttavaa murretta yli haastattelua ohjaavan teemarakenteen tai ohi kysytyn kysymyksen. Lisäksi jotkut haastateltavista olivat jossain määrin valmistautuneet haastatteluun esimerkiksi lukemalla Hyttisen (2009) Tampereen murteen sanakirjaa tai muuten pohtimalla kaupunkilaisten puheenpartta ennalta. Näin toimiessaan vastaajat oletettavasti ajattelivat edesauttavansa haastattelun onnistumista.

Haastattelua varten laatimani kysymykset rakensin kolmen teeman (vrt. Nuolijärvi 2005: 242) ympärille, jotka osaltaan johdattelivat haastattelujen kulkua. Ensimmäiseksi haastatteluissa käsiteltiin haastateltavan henkilöhistoriaa suhteessa Tampereen kaupunkiin. Kysymykset koskivat muun muassa vastaajan lapsuutta, koulu- ja opiskeluaikaa sekä työhistoriaa ja tämänhetkistä asuinaluea. Seuraavaksi haastatteluissa käsiteltiin vastaajan suhdetta Tampereeseen kaupunkina. Kysymykset koskivat esimerkiksi mielipiteitä Tampereesta asuinpaikkakuntana, tamperelaisista ihmisistä ja erityisen tamperelaisina tai muulla tapaa kaupunkia määrittävinä näyttäytyvistä alueista tai paikoista. Haastattelun viimeisessä osiossa käsiteltiin Tampereen murretta. Kysymysten myötä haastateltavat muun muassa kuvailivat kotimurteensa kuulovaikutelmaa ja sille tunnusomaisia piirteitä, murteen puhujiin kohdistuvia näkemyksiään sekä Tampereen murteen eroa muihin aluemuurteisiin verrattuna.

Osan kysymyksistä olin ennalta muotoillut siten, että niiden vastaukset mahdollistaisivat puheessa suhteellisen harvinaisen *i:n* edellä esiintyvän geminaatta-*l*-äänteen (vrt. Nuolijärvi 2005: 253; ks. myös luku 4.2). Tällaisia olivat esimerkiksi kysymykset erityisen tamperelaisista paikoista (johon mahdollisia vastauksia ajattelin olevan esimerkiksi *Kauppahalli* tai *Hakametsän jäähalli*) tai sanoista (mahdollinen vastaus *rotvalli*). Osassa haastatteluista tällaiset kysymykset tuottivat vastauksiin liudennuksen mahdollistavia äänneympäristöjä, osassa taas ei.

Valtaosassa haastatteluja tunnelma oli vilpiton ja mukava, vaikka aluksi useimmiten hieman hämmentynyt ja varautunut. Useimpien haastattelujen edessä tunnelma kuitenkin rentoutui – ainoastaan yhdessä haastattelussa jouduin haastattelijana selvästi kannattelemaan keskustelun etenemistä vastaajan lyhytsanaisuuden vuoksi. Tästä huolimatta kaikki vastaajat tuntuivat olevan tyytyväisiä osallistumisestaan tutkimukseni toiseen vaiheeseen. Luonteeltaan haastattelut olivat pikemminkin luonnollisentapaisia keskusteluja kuin vanhan perinteen mukaisia vastaajan monologeja (vrt. Nuolijärvi 2005: 242, 251), ja haastattelijana pyrin itse olemaan mahdollisimman helposti lähestytävää ja luotettava keskustelukumppani (vrt. mas. 246). Luotettavuuttani parantaakseni johdattelin keskustelua usein haastateltavan kommenttien perusteella, ja toisinaan jäin keskustelemaan pidemmäksi aikaa jostakin esiin nousseesta aiheesta. Samaten pyrin saavuttamaan vastaajien luottamuksen kertomalla haastateltaville itsestäni ja suhteestani Tampereen kaupunkiin.

Tulkintani mukaan avoimuuteni haastattelijana edesauttoi haastattelutilanteen tunnelman kehittymistä ja haastattelujen onnistumista ylipäänsä. Keskustelelevasta roolistani huolimatta haastattelutilannetta ei voida kuitenkaan luonnehtia vapaaksi keskusteluksi, vaan tapaamisen aineistonkeruullinen tarkoitus ja tavoite tallentaa vastaajan puhetta (sekä mielipiteitä) näkyy keskusteluun osallistuneiden selvissä rooleissa haastattelijana ja haastateltavana (vrt. Nuolijärvi 2005: 253).

3.3 Näennäisaikatutkimus

Sosiolingvistiikan myötä kielen vaihtelun tutkimuksen yhdeksi tärkeimmistä tavoitteista on tullut selvittää meneillään olevan kielenmuutoksen mahdollista suuntaa. Puhutaan ajasta, kielenmuutoksen historiasta ja potentiaalisesta tulevaisuudesta. Ajallista näkökulmaa kielenmuutokseen on sosiolingvistiikassa kuvattu useimmin kahdella eri metodilla, näennäisaika- ja reaaliaikamenetelmillä. Näiden kahden menetelmän keskeisin ero se, että reaaliaikamenetelmään kuuluu informanttien puheen tarkastelu kahdella tai useammalla eri aikavälillä, kun taas näennäisaikatutkimuksissa vastaajien puhetta tarkastellaan vain yhdestä ajankohdasta (Kurki 2005: 31). Reaaliaikatutkimus siis mahdollistaa kuvan tutkimuksen kohteena olevien kielenpiirteiden tai kielimuotojen ajallisesta muutoksesta vertailemalla eri näytteenkeruuajankohtien aineistoja, kun taas näennäisaikatutkimuksessa luodaan poikkileikkaus tutkimuskohteiden tilasta tiettyä hetkenä.

Reaaliaikatutkimukset voivat olla joko trenditutkimuksia, jotka tarkastelevat saman puhujayhteisön eri puhujien kielen muuttumista eri ajankohtina ja näin valottavat näkemystä puheyhteisössä meneillään olevan kielenmuutoksen suunnasta, tai paneelitutkimuksia, jotka tarkastelevat samojen vastaajien puhetta eri ajankohtina ja näin kuvaavat idiolekteissa toteutuvaa iän myötä tapahtuvaa muutosta (Paunonen 2005: 16–17). Reaaliaikatutkimusten käytännön toteuttaminen on kuitenkin haastavaa, sillä ne vaativat tutkijalta peräti vuosikymmenten pitkäjänteistä työtä, ja siksi näennäisaikametsodi onkin sosiolingvistiikassa huomattavasti reaaliaikamenetelmää useammin käytetty.

Näennäisaikamenetelmä perustuu Eckertin (1997: 151–152) mukaan oletukselle, että yksilön kieli vakiintuu nuorella iällä ja pysyy lähes muuttumattomana henkilön koko loppuelämän ajan. Eri ikäisten puhujaryhmien välillä havaittavien kielellisten eroja katsotaan näin heijastavan meneillään olevaa kielenmuutosta – onhan kunkin ikäryhmän puhe vakiintunut sellaiseksi kuin on eri ajankohtina. Käytännössä näennäisaikahypoteesin ajatellaan toteutuvan siis siten, että tarkasteluhetkellä vuonna X vaikkapa 20-vuotiaiden kieli on pääpiirteittäin samanlainen kuin 40-vuotiaiden kieli seuraavalla tarkasteluhetkellä vuonna X+20-v. (Chambers 1995: 194). Useimmiten näennäisaikatutkimuksissa käsitellään aineistoa muutaman ikäryhmän (esimerkiksi nuorten, keski-ikäisten ja eläkeikäisten) edustajien puhetta vertaillen.

Labov (1994: 83–85) on teoretisoinut kielenmuutoksen mahdollisia tapoja ja päätellyt, että näennäisaikamenetelmin havaittava kielenmuutos on joko sukupolvittaista tai idiolekteissa iän myötä tapahtuvaa. Menetelmä ei kuitenkaan mahdollista näiden muutoksen tapojen erottamista toisistaan. Siksi näennäisaikamenetelmä soveltuu Labovin mukaan parhaiten fonologisten ja morfologisten kielenpiirteiden tarkasteluun, sillä niiden edustuksessa tapahtuva muutos toteutuu useimmiten

sukupolvittain – siis siten, että yksilön kielessä jokin variantti pysyy verrattain stabiilina, vaikka yhteisön kielessä on havaittavissa selvä muutos sukupolvien välillä.

Viime vuosikymmenten reaaliaikamenetelmin tehdyt paneelitutkimukset ovat osoittaneet, että idiolekteissa iän myötä tapahtuva muutos on näennäisaikahypoteesissa ajateltua suurempaa, ja tämän vuoksi näennäisaikamenetelmään sisältyvä oletus kielen vakiintumisesta ja muutoksen heijastumisesta sukupolvittaisissa kielellisissä eroissa asettuu kyseenalaiseen valoon. Esimerkiksi Mustanoja (2011: 378–379) on todennut karttuvan iän myötä tapahtuvan idiolektin muutoksen olevan stabiiliutta todennäköisempää, ja hän on aineistostaan hahmotellut ainakin aikuistumisen ja työelämään siirtymisen vaikuttavan yksilönkieleen yleiskielistävästi ja vastaavasti eläköitymisen murteellistavasti. Kurjenkaan (2005: 236) mukaan idiolektin muuttumista iän myötä ei voida pitää erityisen harvinaisena ilmiönä. Laasasen (2016: 64–67, 75) mukaan ajatus idiolektien vakiintumisesta ja muuttumattomuudesta periytyy kriittisen iän sekä epätäydellisen kielenoppimisen hypoteeseihin. Kriittisen iän hypoteesilla hän tarkoittaa ajatusta siitä, että tietyn ikävaiheen jälkeen yksilön kielenoppimiskyky heikkenee ja näin myös kielen vaihtelu vakiintuu samoihin aikoihin. Epätäydellisen oppimisen hypoteesilla Laasanen puolestaan tarkoittaa ajatusta, jonka mukaan lapsi ei milloinkaan opi kieltä täysin samanlaisena kuin hänen kasvattajansa sitä puhuvat. Jos nämä hypoteesit katsotaan todeksi, kielenmuutos tapahtuisi siis aina ja ainoastaan lasten ja nuorten puhuman kielen kautta, mikä ei Laasasen mukaan ole loogisesti kestävä päättelyketju.

Näin ollen, mikäli halutaan luoda mahdollisimman luotettava ennuste paraikaa meneillään olevasta kielenmuutoksesta, on käytettävä trendi- ja paneelitutkimukset yhdistävää reaaliaikamenetelmää, joka mahdollistaa sekä yhteisössä että yksilöiden puheessa tapahtuvan muutoksen ajallisen tarkastelun. Pro gradu -tutkielmassaan Laasanen (2014: 68, 70) on tarkastellut näennäisaikannusteiden toteutumista suomalaisissa reaaliaikatutkimuksissa ja pitää niitä kaikesta huolimatta melko luotettavina. Hän kuitenkin esittää, että näennäisaikamenetelmää tulisi tarkentaa siten, että idiolekteissa iän myötä tapahtuva muutos otetaan ennusteita asettaessa aiempaa paremmin huomioon nyt, kun on todettu, että puheyhteisön idiolektit eivät ole niin stabiileja kuin aiemmin on ajateltu. Eckertin (1997: 151–152) mukaan näennäisaikamenetelmä on kielenmuutoksen kuvaajana luotettava, mikäli vastaajien idiolekteissa iän myötä tapahtuva muutos on säännöllistä ja ennustettavissa. Kurjen (2005: 32) mukaan menetelmän luotettavuuden takaamiseksi riittää se, että idiolektien iän myötä tapahtuva muutos onnistutaan tunnistamaan ja erottamaan varsinaisista kielenmuutoksista.

Laasanen (2016: 70) kyseenalaistaa koko ennusteiden laatimisen mielekkyyden – hänen mukaansa kielenmuutoksen ennustaminen on yhtä kaikki aina epävarmaa kielen luonteen vuoksi. Näennäisaikatutkimuksissa muutoksen ennustaminen on hänen mukaansa vieläpä metodin sisäisen stabiiliushypoteesin testausta, eikä anna paljon arvoa sille, kuinka suurella todennäköisyydellä jokin

ennuste toteutuu. Laasanen katsookin ennusteiden laatimisen olevan tarpeellista lähinnä uuden tutkimuksen innoittamiseksi: näennäisaikaennusteita tehdään, jotta tulevilla tutkijoilla olisi jotain, mihin tuloksiaan verrata.

Tässä tutkimuksessa pyrkimykseni ei ole muotoilla tarkkaa ennustetta *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*/:*n edustuksen kehityksestä Tampereen murteessa. Koska tietämys tamperelaisesta liudentuksesta on ylipäänsä melko vähäistä, tavoitteeni on pikemminkin laatia ajankohtainen kuva, synkroninen poikkileikkaus (vrt. Paunonen 2005: 14) liudentuneiden varianttien esiintymisestä tamperelaisien murteessa tällä hetkellä. Tämän tavoitteen näkökulmasta reaaliaikamenetelmä tuntuu liian järeältä metodilta. Tutkimukseni päätteeksi (luvussa 6) esitän toki varovaisia ajatuksia *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*/:*n mahdollisesta tulevaisuudesta Tampereen murteessa, mutta piirteen kehityksen seuraaminen ja ennustaminen jääkööt tulevien tutkimusten tehtäviksi.

3.4 Tutkimuksessa huomioidut sosiolingvistiset taustamuuttujat

Aineistoni rajauksia olen käsitellyt jossain määrin jo aiemmin luvussa 1.3. Tässä luvussa liitän siellä esittämäni muutamia tarkennuksia. Koska tutkimukseni on näennäisaikainen, olen analyysia varten ryhmitellyt vastaajani neljään eri ikäluokkaan: eläkeikäisiin (vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneisiin), varttuneisiin keski-ikäisiin (vuosina 1953–1969 syntyneisiin), nuorempiin keski-ikäisiin (vuosina 1970–1986 syntyneisiin) ja nuoriin aikuisiin (vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneisiin). Sosiolingvistiikassa vastaajajoukon luokittelu iän perusteella on usein tehty joko henkilön syntymävuoden eli kronologisen iän tai ajallisen kokemuksen (lapsuus, nuoruus, aikuisuus, vanhuus) ja elämäntilanteen perusteella, useammin ehkä jälkimmäisen mukaan (Eckert 1997: 152, 159). Ajalliseen kokemukseen ja oletettuun elämäntilanteeseen on nojattu myös tässä tutkimuksessa ja sen ikäryhmien jaottelussa, joskin luokat on selvyiden vuoksi merkitty myös vastaajien syntymävuosien perusteella. Rajausperusteissani ikäluokille ominaisiksi elämäntilanteiksi miellän esimerkiksi vanhimmallalla ryhmällä eläköitymisen ja siihen totuttelun, varttuneilla keski-ikäisillä mahdollisten lasten aikuistumisen ja oman ikääntymisen sekä jo mahdollisen eläköitymiseen orientoitumisen, nuoremmilla keski-ikäisillä elämän vakiintumisen ja perheen perustamisen, ja nuorilla aikuisilla opintoihin tai työelämään siirtymisen sekä aikuistumisen.

Maallikoiden kielestä tekemissä luonnehdinnoissa ikä nousee taustamuuttujana esimerkiksi sosiaalisia tai ammatillisia muuttujia tärkeämmäksi havainnointi- ja tiedostamiskykyyn vaikuttajaksi – varsinkin nuoriso erotetaan mielikuvien tasolla usein muista puhujaryhmistä (Mielikäinen & Palander 2014: 46). Kielentutkijat puolestaan ovat huomanneet iän korreloivan maallikoiden

murteenhavainnoimiskyvyn kanssa (Mielikäinen & Palander 2002: 105). Myös variaation-tutkimuksessa ikäluokittain tehtävällä tarkastelulla on pitkät perinteet. Aineiston luokittelu iän mukaan on kuitenkin hankalaa ja parhaimmillaankin yksinkertaistaa muodostettavia ryhmiä, ja toisaalta ikä ja varsinkin ikääntyminen ovat myös seikkoja, joiden merkitykseen sociolinguvistisenä taustamuuttujana tulisi nykytietämyksen valossa kiinnittää enemmän huomiota (vrt. esim. Eckert 1997: 167). Sociolinguistiikassa kieltä tarkastellaan usein puhujasukupolvien näkökulmasta, sukupolven käsite taas on sumearajainen: puhuessamme sukupolvista puhumme oikeastaan vain näkökulmista ja ryhmittelyperusteista, todellisuudessa tiettyyn sukupolveen kuuluvat henkilöt ovat yksilöitä ja siten kaikkea muuta kuin homogeeninen joukko ihmisiä (Järvensivu & Syrjä 2014: 41). Sama pätee myös henkilön ikään, sillä yksilön elämäntilanteet ja niihin vaikuttavat tekijät (esimerkiksi siviilisäätö, työtilanne, sosiaaliset suhteet, asuinpaikka ja asema yhteisössä) muuttuvat jatkuvasti, eikä kielentutkija voi olla olettamatta, että muutokset yksilön elämässä heijastuvat myös tavalla tai toisella hänen kieleensä (Eckert 1997: 152). Näin ollen myös tämän tutkimuksen ja tässä tehdyn ikäryhmittelyn kohdalla on muistettava, että tekemäni oletukset vastaajien elämäntilanteesta ovat vain ja ainoastaan oletuksia, eivätkä yksittäiset vastaajat välttämättä elä lainkaan sellaisessa elämäntilanteessa, jossa heidän ajattelun ikänsä perusteella elävän.

Kansandialektologiassa alueellisen taustan on todettu vaikuttavan maallikoiden murteiden havaitsemiseen siten, että oman aluemurteen havainnointi on tarkempaa kuin muiden aluemurteiden. Lisäksi myös murteen tarkastelun on todettu olevan maallikoille helpompaa murrealueen sisältä, sillä tutusta murteesta piirteitä havaitaan yleensä enemmän. (Palander 2007: 47–48.) Tästä johtuen tässäkin tutkimuksessa on huomioitu ainoastaan syntyperäiset tamperelaiset vastaajat. Variaation-tutkimuksenkin näkökulmasta haastateltujen vastaajien alueellinen tausta on tutkimukseni kannalta oleellista; rajauksestani johtuen kukaan haastatteluaineistoni vastaajista ei ole asunut pitkiä aikoja Tampereen ulkopuolella (vrt. Rapola 1990: 18; ks. myös luku 1.3). Nuolijärvi (1986: 323–326) on tutkinut alueelta toiselle muuttamisen vaikutusta kieleen ja huomannut, että valtaosa muuttajista luopuu vanhan kotimurteensa leimallisimmista varianteista ja pyrkii puheessaan yleiskielisyyteen. Pyrkimystä mukautua uuden alueen murteeseen Nuolijärvi sen sijaan ei havainnut. Makkonen (2005: 142–145) puolestaan on tutkinut ajan vaikutusta muuttajan murteellisuuteen ja havainnut, että uudella paikkakunnalla vietetty aika korreloi murteellisuuden kanssa: mitä pidempi aika muutosta uudelle seudulle on, sitä vähäisemmiksi vanhan kotimurteen variantit puhujan idiolektissa käyvät.

Vastaajien ikä ja alueellinen tausta ovat ainoat sociolinguvistiset taustamuuttujat, jotka tutkimuksessani huomioin – huomioimatta jäävät siis esimerkiksi sukupuoli ja sosioekonominen tausta. Sosioekonominen taustan vaikutuksista maallikon kykyyn tarkastella murteita on kahtalaisia näkemyksiä.

Osassa tutkimuksista esimerkiksi jatkokoulutussuunnitelmien on todettu näkyvän murteen ja sen piirteiden tarkempana tiedostamisena (ks. esim. Makkonen 1997: 82), mutta toisaalta koulutuksen ja murteentuntemuksen välillä ei aina ole löydetty yhteyttä (ks. esim. Nupponen 2011: 169). Variaation-tutkimuksessa sosioekonominen tausta on hyvin usein huomioitu taustamuuttuja ja puhutun kielen vaihtelua tutkittaessa onkin usein havaittu, että koulutustausta ja ammatti tai tulotaso heijastuvat kielenkäyttöön (ks. esim. Labov 1972). Tässä tutkimuksessa ensisijainen tavoitteeni on kuitenkin saada ensikäden tietoa *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* esiintymisestä Tampereen murteessa ylipäänsä, sillä nykytietämys piirteen edustuksesta on vähäistä. Tästä valosta katsottuna sosioekonomisen taustan huomioiminen ei ole tässä tutkimuksessa tarpeellista.

En myöskään tarkastele aineistoani vastaajien sukupuolen mukaan⁹. Kansandialektologisissa tutkimuksissa sukupuolen ei ole todettu juurikaan vaikuttavan maallikoiden murrekäsitysten muodostumiseen (ks. esim. Nupponen 2011: 9 ja siinä mainitut lähteet). Variaationtutkimuksessa sukupuoli on usein huomioitu taustamuuttuja, ja vaikka vaihtelussa onkin nähty sukupuolittaisia eroja, on sukupuolen vaikutus kielen vaihtelussa nähdäkseni kyseenalaistettavissa. Modernin sukupuoliteorian (ks. esim. Saresma, Rossi & Juvonen 2010) valossa vastaajien erottaminen biologisen sukupuolen perusteella binaarisesti kahteen luokkaan (miehet ja naiset) tuntuu liiaksi yksinkertaistetulta ja peräti harhaanjohtavalta jaottelulta, eikä tällaisen jaottelun käyttäminen tutkimuksessa tekisi oikeutta muiden sukupuolten edustajille. Nykytietämyksen mukaan sukupuoli on huomattavasti perinteistä ajattelua moniulotteisempi ilmiö myös sosiolingvistisenä taustamuuttujana (ks. esim. Wodak & Benke 1997). Nupponen (2011) on väitöskirjassaan tehnyt vastaavan valinnan.

3.5 Analyysissä käytetyt menetelmät

Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään, tiedostavatko tamperelaiset vastaajat *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* kuuluvan Tampereen murteeseen, miten he liudennuspiirrettä kuvailevat, kuinka yleistä piirteen esiintyminen tamperelaisten vastaajien puheessa on sekä missä äänneympäristöissä ja painoasemissa tamperelainen liudennus toteutuu. Lisäksi pohdin, onko *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostamisen ja esiintymisen välillä nähtävissä korrelaatiota. Tutkimuskysymyksiini vastaan kahden eri aineiston, kyselylomake- ja haastatteluaineistojen avulla. Aineistoja käsittelen tutkimuksessa pääosin toisistaan erillään siten, että kyselylomakeaineiston voidaan katsoa vastaavan kysymyksistä kahteen ensimmäiseen ja haastatteluaineiston kahteen seuraavaan. Viimeiseen pohdiskelemaan kysymykseen vastaus löytyy molemmista aineistoista nousevia huomioita vertailemalla.

⁹ Sukupuolen olen tosin formanttianalyysiä (ks. luku 3.5) tehdessäni huomioinut niiltä osin, kuin se on välttämätöntä miesten ja naisten ääniväylän fysiologisten eroavuuksien vuoksi (ks. esim. Laukkanen & Leino 1999: 33–35).

Kyselylomakeaineistoni vastauksia käsittelen pääosin tilastollisesti. Tutkimukseni kohteena on yksi Tampereen murteen äännepiirre, *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l*, joka sellaisena soveltuu hyvin kvantitatiivisen analyysin kohteeksi (vrt. esim. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 130). Sosiolingvistiikassa äänne- ja muotopiirteiden käsittely on tavallisesti toteutettu kvantitatiivisesti suhdelukujen avulla (Paunonen 1982: 71), ja yleisemminkin ajateltuna tilastollisen käsittelyn voidaan katsoa mahdollistavan spesifien tutkimuskohteiden, kuten liudennuksen, selkeän kuvailun (Heikkilä 2010: 82). Analyysissäni olen eritellyt kyselylomakeaineistosta kaikki *i*:n edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää koskevat maininnat ja muuttanut ne laskennalliseen muotoon muodostaen niistä lukumäärälliset ja prosentuaaliset suhdeluvut, jotka paljastavat, kuinka moni vastaajistani mainitsee piirteen ja kuinka moni ei. Lopputulemana on tulkinta siitä, miten suuri osuus aineistoni tamperelaisista vastaajista ikäryhmittäin ja kokonaisuudessaan tiedostaa *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n kuuluvan Tampereen murteeseen. Lisäksi tarkastelen suhdelukujen avulla hahmottuvia ikäryhmien välisiä eroja *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostamisessa.

Haastatteluaineistoani käsittelen sosiofoneettisesti eli yhdistäen sosiolingvistisen variaation tutkimuksen (tilastollisia) menetelmiä ja akustisen fonetiikan työkaluja (ks. esim. Thomas 2013). Aluksi olen eritellyt haastatteluaineistostani kaikki *i*:n edellä esiintyvät geminaatta-*l*-äänteet, siis tamperelaisen liudennuksen mahdollistavat äänneympäristöt (ks. Virtaranta 1946: 278), tarkastellakseni, toteutuuko liudennus kussakin ympäristössä. Ensimmäisen tulkinnan liudennuksen toteutumisesta olen tehnyt auditiivisesti eli kuulohavaintoihini perustuen, ja tämän tulkinnan vahvistaakseni olen suorittanut formanttianalyysin kullekin mahdolliselle liudennusympäristölle käyttäen apunani Praat-ohjelmaa. Praat on verkosta vapaasti ladattavissa oleva open source -kielenanalyysiohjelma, joka on käytettävissä useimmilla käyttöjärjestelmillä.

Äänteet koostuvat useista osasävelistä, joita kutsutaan formanteiksi. Osasäveliä erotetaan useimmiten viisi, F1–F5. Formanteista alimman, F1:n voidaan karkeasti sanoa edustavan äänten väljyyttä ja toiseksi alimman (F2) äänten etisyyttä. (Reetz & Jongman 2009: 178–179.) Liudennuksen toteutuessa palataalistuva konsonantti saa koartikulaation myötä etuvokaalin *i*:n kaltaisia sävyjä – etisyyden näkyessä formantissa F2 voidaan siis liudennuksen tärkeimpänä indikaattorina pitää samaista formanttia (ks. myös Wiik ym. 1991: 102). Formanttianalyysissä tarkastellaan äänteiden osasävelten jakaumaa ja niissä tapahtuvia muutoksia sekä tehdään näihin havaintoihin perustuvia päätelmiä.

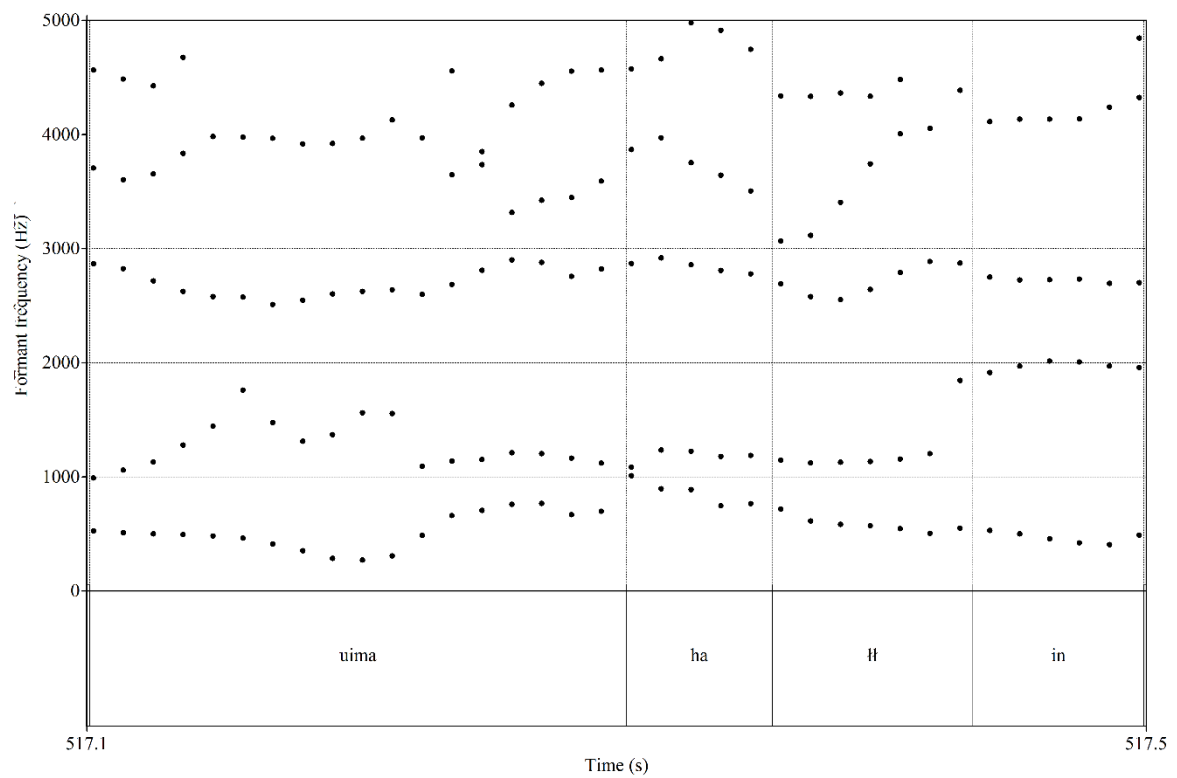
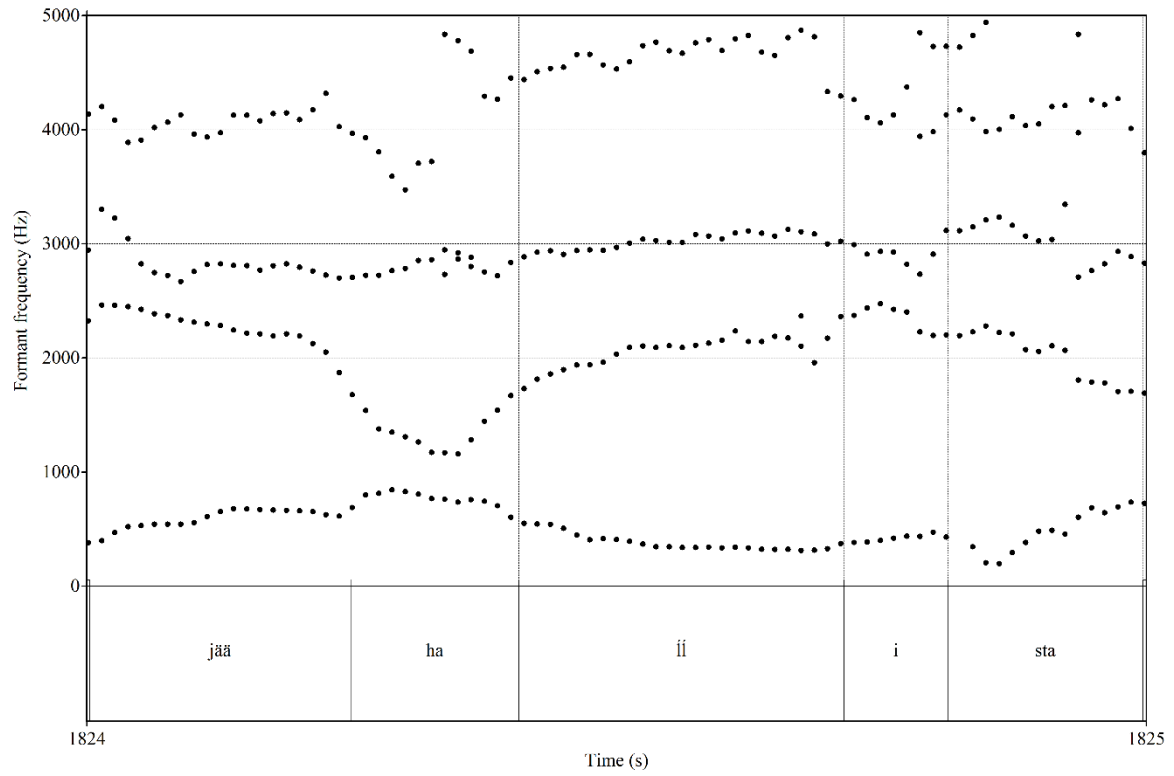
Osasäveliä kuvataan niiden taajuuden arvoilla eli hertseinä (Hz). Formanttien taajuudet ovat ikään kuin henkilökohtaisia ja ne vaihtelevat suuresti puhujittain, mutta jonkinasteisia keskiarvolaskelmia voidaan siitä huolimatta esittää. Liudennuksen kannalta tärkeimmän osasävelen formantti F2:n keskimääräinen taajuus vaihtelee takavokaaleissa miespuhujilla karkeasti 650–1000 Hz:n välillä

ja etuvokaaleissa 1600–2300 Hz:n välillä; ääniväylän fysiologisesta rakenteesta johtuen naispuhujilla takavokaalien F2:n taajuus on karkeasti noin 100 Hz ja etuvokaalien noin 200–400 Hz:ä miehiä korkeampi; lapsilla taajuudet ovat vielä naispuhujiakin korkeampia (Raimo & Ojala 2009: 178; vokaalien foneettisesta luonteesta suomen kielessä ks. Wiik 1965).

Analyysissäni olen Praatin avulla luonut haastattelunauhoitteissa esiintyvistä mahdollisista liudennusympäristöistä spektrogrammeja, jotka mahdollistavat formanttien tarkastelun ja edesauttavat liudennuksen toteutumisen varmistamista. Spektrogrammi on visuaalinen foneettinen kuvaus puheesta, jossa vaaka-akseli edustaa aikaa ja pystyakseli äänen taajuutta. Kuvausalueen katkolinjat esittävät kutakin formanttia. Spektrogrammi voidaan säätää tarkaksi joko taajuuden tai ajan suhteen; ensin mainitun kohdalla puhutaan kapeakaistaisesta spektrogrammista, jälkimmäisen kohdalla leveäkaistaisesta. (Reetz & Jongman 1998: 156–157; suomennokset Laukkanen & Leino 1999: 78–79). Formanttianalyysin näkökulmasta tarkkuus taajuuden suhteen on ajallista tarkkuutta merkittävämpää.

Liudennuksen foneettisissa tutkimuksissa palatalisaation on havaittu usein näkyvän spektrogrammissa jo liudentuvaa konsonanttia edeltävän tavun vokaalin formantin F2 taajuuden nousuna eli niin sanottuna liudennussiirtymänä (ks. esim. Sovijärvi 1959: 12). Myös liudentuvan konsonantin (mikäli se on soinnillinen) formantti F2:ssa liudennus on niin ikään havaittavissa tavallista korkeampana taajuutena (Wiik ym. 1991: 105–106). Jos formanttianalyysissä liudennusta tarkastellaan kuitenkin kokonaisten sanojen yhteydessä eikä keskityä liudentuvan konsonantin itsensä ääntenlaatuun (kuten olen tässä tutkimuksessa tehnyt), on liudennussiirtymä ainoa keino todentaa liudentuneen variantin esiintyminen puheessa.

Spektrogrammista ja liudennussiirtymästä on esimerkki kuvassa 1. Ylempi spektrogrammi kuvaa sanaa [jäähallista], jossa esiintyy *i*:n edellä liudentunut geminaatta-*l*:n variantti. Liudennussiirtymän näkee alkavan toteutuvan yhdyssanan perusosan ([*-hallista*]) ensitavun vokaalista [*a*] formantin F2 taajuuden nousuna noin 1200 Hz:stä noin 1800 Hz:iin – F2:n kuvaaja spektrogrammissa on alhaalta katsottuna toinen katkolinja. Sanan ääntämyksen aikana formantin F2 taajuus kohoaa tasaisesti aina [íí]-allofonin yli ja saavuttaa lopulta huippunsa 2300 Hz:n tietämällä kuuluvassa [*i*]-äänteessä. Vastaavasti alemmassa spektrogrammissa liudennussiirtymää ei ole havaittavissa, vaan formantin F2 taajuus pysyttelee verrattain matalalla noin 1100 Hz:ssä koko [*a*]- ja [*h*]-äänteiden ajan, kunnes se alkaa kohota kohti [*i*]:n taajuutta noin 2000 Hz:ssä vasta aivan [*h*]-äänteen lopulla. Geminaatta-*l*:n variantti on siis joko tumma tai yleiskielen mukainen.

Kuva 1. Esimerkkispektrogrammi liudennussiirtymästä.

Haastatteluaineistossani mahdollisten liudennusympäristöjen määrä vaihtelee merkittävästi haastatteluittain (ks. tarkemmin luku 4.2). Tämän vuoksi *i:n* edellä liudentuneiden geminaatta-*l:n* varianttien tilastollinen käsittely on analyysissani melko vähäistä: mainitsen kaikkien mahdollisten liudennusympäristöjen lukumäärän ja liudentuneiden varianttien osuuden suhteessa niihin. Mahdollisten liudennusympäristöjen lukumäärä haastattelua kohden on melko pieni (keskimäärin noin 10–20 ympäristöä), joten toteutuneiden heleiden varianttien syvällisempi tilastollinen ei olisi tutkimustulosten kannalta toisaalta tarpeellistakaan. Esiintymien tarkastelu kuitenkin mahdollistaa jonkinasteisen näkemyksen liudennuksen esiintymisestä kunkin haastateltavan idiolektissa.

Muodostettuani näkemyksen liudennuksen yleisyydestä puhujittain, vertailen vastaajien murteellisuuden asteita toisiinsa ikäryhmien sisällä ja etsin eroja myös ikäryhmien kokonaismurteellisuuden välillä. Lisäksi tarkastelen *i:n* edellä liudentuvia geminaatta-*l*-äänteitä suhteessa toteutuneiden esiintymien äänneympäristöön ja tavuasemaan. Näin toimiessani pyrkimykseni on muodostaa näennäisaikainen kuva (vrt. Paunonen 2005: 14) tamperelaisen liudennuksen esiintymisen yleisyydestä ja esiintymisen tavoista Tampereella puhutussa murteessa.

Kyselylomakeaineiston tilastollisen tarkastelun ja haastatteluaineiston sosiofoneettisen tarkastelun lisäksi käsittelen molempia aineistoja lyhyesti myös kvalitatiivisen pohdinnan menetelmin. Molemmissa aineistoissani esiintyy runsaasti erilaisia kuvailuja ja luonnehdintoja (metakieltä) tamperelaisesta liudennuksesta. Nämä maininnat antavat kiinnostavaa tietoa siitä, millaisena paikalliset näkevät kotimurteensa liudennuksen ja miten he siitä puhuvat (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 17–18). Tässäkin vaiheessa analyysiani olen jälleen eritellyt molemmista aineistostani kaikki *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*-ää koskevat maininnat, mutta tilastollisen analyysin sijaan etsinyt eri mainintojen väliltä yhtäläisyyksiä (vrt. Alasuutari 1995: 40). Löydettyäni tällaisia yhtäläisyyksiä olen muodostanut kuvailujen luonteen perusteella erilaisia luokkia, joille pyrin antamaan merkityksen aiempaan tutkimukseen tukeutuen (vrt. Alasuutari 1995: 44–48).

4. *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* Tampereen murteessa

Käsittelen aineistoani kahdessa osassa: luvussa 4.1 analysoin kyselylomakeaineistossa saamiani vastauksia niiltä osin, jotka koskettavat *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää, ja luvussa 4.2 keskityn puolestaan haastatteluaineistooni. Ensin mainittu luku koskettaa pääosin tutkimukseni kansandialektologista näkökulmaa ja jälkimmäinen sosiolingvistisen variaation tutkimuksen näkökulmaa. Osia molempien tutkimustraditioiden aiemmista liudennusta koskevista havainnoista nostan kuitenkin esiin molemmissa luvuissa vahvistamaan kulloisestakin käsittelyn alla olevasta aineistosta tekemiäni päätelmiä. Analyysin rakentumista olen tarkemmin kuvannut luvussa 3.5.

4.1 *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* kyselylomakeaineistossa

Olen jakanut kyselylomakeaineistoni käsittelyn kahteen vaiheeseen: Alaluvussa 4.1.1 käsittelen *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä kyselylomakevastauksissa annettuja mainintoja tilastollisesti kuvatakseni sitä, miten yleisesti liudennusilmiö tamperelaisten vastaajien keskuudessa tiedostetaan. Analyysissani huomioin sekä ikäryhmittäiset erot ilmiön tiedostamisessa että vastaajajoukon kokonaisuudessaan. Alaluvussa 4.1.2 puolestaan luokittelen luonnehdintoja, joilla vastaajat kyselylomakeaineistossani *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää kuvailevat.

4.1.1 *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostaminen tamperelaisten keskuudessa

Jonninen-Niilekselän (1982b: 31–32) 1970-luvulla kerätyssä aineistoissa *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* on yksi leimallisimmaksi mielletyistä Tampereen murteen piirteistä. Artikkelissaan Jonninen-Niilekselä kuitenkin epäilee, että liudennus ei piirteenä ole tutkimuksen aineiston keruun aikaan ollut frekvenssiltään erityisen laaja, vaan pikemminkin vain harvojen puhujien suosima murteellisuus. Tästä huolimatta siihen liitetyt mielikuvat ovat hänen tulkintansa mukaan hyvin positiivisia. Juuri mainintaa syvällisemmin Jonninen-Niilekselä ei kuitenkaan liudennusta käsittele, joten piirteen yleisyydestä tai siitä annettujen mainintojen lukumäärästä ei ole saatavilla tarkempaa informaatiota.

Kansandialektologisissa aineistoissa liudennus on vain harvoin mainittu murteellisuus. Maallikoiden keskuudessa liudennus mielletään useimmiten savolaismurteisiin kuuluvaksi ilmiöksi, arvaenkin siksi, että juuri savolaismurteet ovat palatalisaation pääasiallinen esiintymisalue – savolaismurteissa liudennusta on katsottu esiintyvän Kainuuta ja niin sanottua savolaiskiilaa lukuun ottamatta koko murrealueella (Kettunen 1940a: kartta 3; ks. myös Kettunen 1940b: 12–15). Mainintojen vähyyttä kansandialektologisissa tutkimuksissa voidaan selittää myös liudennuspiirteen luonteella.

Piirteen kuulemista ja näin ollen myös sen tiedostamista hankaloittaa esimerkiksi liudennuksen vaihteleva voimakkuus: eri äänneympäristöissä ja eri puhujilla liudennus esiintyy eri vahvuisena kuin joissakin muissa ympäristöissä tai joillakin muilla puhujilla (ks. esim. Mielikäinen 1980: 312–316). Lisäksi vähittäisten fonologisten murrepiirteiden kuvailun on muutoinkin todettu olevan maallikoille haastavaa, sillä heillä ei välttämättä ole riittävästi teoreettista tuntemusta kielestä tai heidän kielen kuvailuun käyttämänsä metakieli on kriittisiltä osin puutteellista (Mielikäinen 2004: 254; myös Mielikäinen & Palander 2014: 179). Toisaalta liudennuksen havainnointia vaikeuttanee myös se, että piirre on todettu savolaismurteissa heikkeneväksi murteellisuudeksi (ks. esim. Heikkinen 1992: 155–161; Makkonen 1997: 76, 79; Pajarinen 1995: 105, liite 4; Palander 1982: 171–172).

Myös omassa aineistossani liudennus on suhteellisen harvoin mainittu piirre: sen mainitsee kaikkiaan 147 vastaajasta vain 30 henkilöä eli noin 20 %:a vastaajista. Kansandialektologisissa tutkimuksissa viidenneksen osuus ei ole järin suuri, vaan leimallisimmiksi miellettyjen piirteiden suhdeluku on useimmiten noin 80 %:n luokkaa (ks. esim. Alpia 2005: 94, Nupponen 2011: 173, Palander 1982: 167, Palander & Nupponen 2005b: 35) – sama osuus, jossa liudennus tämän tutkimuksen aineistossa jää mainitsematta. Tästä päätellen *i*:n edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää ei siis pidetä erityisen leimallisena Tampereen murteen piirteenä vastaajieni keskuudessa.

Ikäryhmittäin tarkasteltuna eri puhujasukupolvien *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostamisen asteessa on suuria eroja, ja aineistoni perusteella tietoisuus liudennuksesta osana Tampereen murretta näyttäisi olevan vahvasti sidoksissa henkilön ikään: mitä vanhempaan ikäryhmään vastaaja kuuluu, sitä todennäköisemmin hän mainitsee piirteen kyselylomakevastauksissaan luonnehtiessaan kotimurteelleen ominaisia tunnuspiirteitä. Vastaavasti informanttien nuoretessa maininnat piirteestä käyvät yhä harvinaisemmiksi, kunnes nuorimpien vastaajien (vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneiden) ikäluokassa piirrettä ei tunneta enää lainkaan. Liudennuspiirteen maininneiden vastaajien suhteelliset osuudet ja piirteen mainitsematta jättäneiden vastaajien osuudet aineistosta ovat kuvattuina ikäryhmittäin ja kokonaisuudessaan taulukossa 1.

Taulukko 1. Maininnat *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä ikäluokittain.

Ikäluokka	Mainittu	Ei mainittu	Vast. lkm.
1952 ja ennen syntyneet	12 (48 %)	13 (52 %)	25
1953-1969	15 (41 %)	22 (59 %)	37
1970-1986	3 (9 %)	31 (91 %)	34
1987 ja jälkeen syntyneet	0 (0 %)	51 (100 %)	51
	Yht.	Yht.	Yht.
	30 (20%)	117 (80 %)	147

Aineistoni vanhimmassa ikäluokassa, vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneiden eli eläkeikäisten vastaajien ryhmässä, *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* tiedostetaan selvimmin. Ikäryhmän vastaajista noin puolet kaikkiaan 25 vastaajasta mainitsee piirteen kyselylomakevastauksissaan. Lisäksi ikäryhmään kuuluu yksi vastaaja, joka mainitsee liudennuksen haastattelussaan, vaikka kyselylomakkeessaan ei tuo tietoisuuttaan piirteestä ilmi. Tätä haastattelumainintaa en ole ottanut lukuun taulukon 1 laskelmissa, mutta mikäli se huomioidaan, nousee aineistoni piirteen tiedostavien eläkeikäisten tamperelaisten suhteellinen osuus 13:een kaikkiaan 25 vastaajasta.

Kokko (2010: 154–158) on tutkimuksessaan tarkastellut murrekäsityksissä esiintyviä eroja kahden ikäryhmän välillä ja havainnut, että karttunut ikä ja sitä myötä kokemus kielestä ja sen ilmiöistä niin kotiseudulta kuin muualtakin korreloivat murrepiirteiden tiedostamisen kanssa. Hänen tutkimuksessaan aikuiset maallikkovastaajat pystyivät sekä havainnoimaan että kuvailemaan puhuttua kieltä nuoria vastaajia tarkemmin. Myös Diercks (2002: 57–59) on huomannut, että vanhemmat vastaajat tunnistavat murrepiirteitä nuorisoa tarkemmin. Niin ikään Mielikäinen ja Palander (2002: 105) ovat kiinnittäneet huomionsa eri ikäisten tapaan hahmottaa murteita. Heidän mukaansa käsitykset kielestä ja siinä esiintyvistä kielenpiirteistä muuttuvat sukupolvien mukaan, sillä eri ikäisillä henkilöillä on hyvin erilainen kokemus kielestä ja kielenkäytöstä.

Aiempien tutkimusten havainnot vanhemman polven vastaajien herkemmästä kyvystä tarkastella kieltä selittänevät myös sen, miksi tässä aineistossa liudennus tulee useimmin mainituksi juuri eläkeikäisten vastaajien ryhmässä. Savolaismurteiden alueella liudennus on todettu väistyväksi murrepiirteeksi (ks. esim. Palander 1982: 171–172, 2008: 328, 342) ja oletettavaa on, että kehitys on samansuuntainen myös Tampereen murteessa – tähän viittaisi ainakin se, että vielä Virtarannan (1946: 278–279) mukaan *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* on säännöllinen murteellisuus, mutta muutama vuosikymmen myöhemmin Jonninen-Niilekselä (1982b: 31–32) epäilee piirteen kuuluvan enää harvojen tamperelaisten idiolektiin. Mikäli siis uskotaan, että liudentuneiden *l̥l̥*-varianttien frekvenssi tamperelaisten murteessa on vähentynyt, on juuri vanhimmillä aineistoni vastaajilla varmimmin omakohtaista kokemusta ja kuulohavaintoja piirteestä ajalta, jolloin liudennus oli vielä kuuluvampi osa Tampereen murretta. Tämän vuoksi he tulkintani mukaan myös tiedostavat piirteen olemassaolon tutkimukseni suurimmalla suhteellisella osuudella.

Seuraavassa ikäluokassa, varttuneempien keski-ikäisten eli vuosina 1953–1969 syntyneiden vastaajien joukossa, liudennuksen tiedostavien suhteellinen osuus on hieman eläkeikäisiä pienempi: varttuneempien keski-ikäisten ryhmään kuuluvista kaikkiaan 37 vastaajasta 15 mainitsee liudennuksen kyselylomakevastauksissaan. Myös tässä ikäluokassa on yksi henkilö, joka huomioi piirteen

olemassaolon haastattelussaan, vaikka ei sitä kyselylomakevastauksissaan mainitsekaan – hänet mukaan laskettuna hieman reilu kaksi viidennestä kaikista 1953–1969 syntyneistä vastaajista tiedostaa *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* kuuluvan Tampereen murteeseen.

Savolaismurteisen liudennuksen on todettu häviävän puheesta sukupolvittaisin harppauksin siten, että nuoremman polven puheessa liudentunut variantti ei esiinny edes lapsena niin taajaan kuin se aiemmalla sukupolvella esiintyy nykyhetkellä (Palander 2005a: 84, 270–271). Näennäisaikaisissa tutkimuksissa kielenmuutoksen on muutoinkin katsottu etenevän vastaavalla tavalla sukupolvittain (ks. esim. Eckert 1997: 151–152), joten liudennuksen heikentymisen kehitys noudattanee myös Tampereen murteessa samankaltaista suuntaa kuin muilla murrealueilla, mikäli oletuksen piirteen heikkenemisestä Tampereen murteessa uskotaan pitävän paikkansa. Kansandialektologiassa kielen todellisuuden ajatellaan heijastuvan maallikoiden mielikuviin kielestä (ks. esim. Niedzelski & Preston 2003: 18–19), ja näin ollen voidaan ajatella, että myös muutokset kielessä heijastuvat mielikuviin. Edelleen, jos uskotaan, että vanhimman ikäryhmän kohdalla suurin suhteellinen tietoisuus liudennuksesta osana Tampereen murretta juontaa juurensa heidän laajimpaan kokemukseensa piirteen esiintymisestä todellisessa kielenkäytössä, voitaneen piirteen sukupolvittaisen heikkenemisen johdosta ajatella, että seuraavalla sukupolvella kokemus ja siten myös tietoisuus liudennuksesta on vanhempia hieman vähäisempää. Toisin sanoen varttuneempien keski-ikäisten elinaikana *i:n* edellä liudentuneita geminaatta-*l:n* variantteja ei siis liene kuultu kotiseudun murteessa tai lähipiirin puheessa niin usein, kuin niitä eläkeikäisten elinaikana on, ja tämän vuoksi myös tietoisuus piirteestä on heillä vanhempia vastaajia jossain määrin vähäisempää.

Tarkasteltaessa nuorempien ikäluokkien (vuosina 1970–1986 syntyneiden eli nuorempien keski-ikäisten ja vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneiden eli nuorten aikuisten) vastaajia piirteeseen *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostamisessa selkeä kuilu kahteen vanhimpaan ikäluokkaan verrattuna. Nuorempien keski-ikäisten ryhmän kaikkiaan 34 vastaajasta enää 3 henkilöä mainitsee liudennuksen kyselylomakevastauksissaan – piirteestä tietämättömien osuus nousee siis tässä ikäluokassa jo noin yhdeksään kymmenestä vastaajasta. Nuorten aikuisten ryhmästä piirrettä ei mainitse yksikään vastaaja.

Nuorempien keski-ikäisten joukossa liudennusilmiön maininneiden muutamien vastaajat kommentit voitaneen selittää samoin kuin edellä kahden vanhemman ikäluokan vastaajien maininnat; erona on ainoastaan se, että heidän elinaikanaan liudentuneiden *l*-varianttien frekvenssi tampere-laisten murteessa on laskenut entisestään. Nuorien aikuisten ryhmän tilanne on puolestaan hieman toinen. Ikäryhmän edustajista valtaosa on lukio-opiskelijoita, siis alle 20-vuotiaita, mikä vääristää ikäryhmään kuuluvien vastaajien jakaumaa jonkin verran. Joissakin kansandialektologisissa tutkimuksissa (ks. esim. Palander & Nupponen 2005b: 15, Nupponen 2011: 8) näin nuoria vastaajia ei ole

hyväksytty informanteiksi lainkaan, sillä heidän kokemuksensa niin muista kuin omankin alueensa murteesta on katsottu liian vähäiseksi. Näissä tutkimuksissa on myös ajateltu, että esimerkiksi korkea-kouluopiskelu- ja asevelvollisuusaika tai työelämään siirtyminen ovat seikkoja, joiden myötä nuorten tietoisuus murteista ylipäättään vasta herää.

Nuorison soveltuvuutta kansandialektologisen tutkimuksen informanteiksi koskeva kritiikki ei kuitenkaan sellaisenaan näy aineistossani: *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää ei mainitse tutkimukseni nuorimman ikäluokan vastaajista yksikään, olivat he sitten alle tai yli 20-vuotiaita. Havainto ei yllätä, sillä nuorison keskuudessa liudennus on todettu heikosti tiedostetuksi murteellisuudeksi aiemminkin. Esimerkiksi Palanderin (1982: 167, 169) sysmääläislukiolaisille tekemässä murteen-tunnistustestissä vain muutama prosentti vastaajista katsoi liudennuksen kuuluvan oman kotimurteensa ominaispiirteisiin. Tutkimuksessa vastaajien tuli annetuista muodoista valita ne, joiden he katsoivat edustavan kotiseutunsa varianttien senhetkistä yleisintä edustusta. Liudennuksen sijaan vastauksissa korostuivat yleiskielinen tai loppuheitollinen variantti, mutta tuloksiin lieenee (Palanderin mukaan) vaikuttanut se, että Sysmän murteessa liudennus on vain lievänä esiintyvä piirre ja kuten muissakin savolaismurteissa jo heikkenevä murteellisuus. Samaten karjalaisille nuorille aikuisille (20–30-vuotiaille) teetetyssä murteen-tunnistustestissä (Palander & Nupponen 2005b: 26–34) liudennus tunnistettiin heikosti: 83 pohjoiskarjalaisesta vastaajasta vain yksi mainitsi liudennuksen kuuluvan kotimurteeseensa, ja eteläkarjalaisista 43 vastaajasta liudennusta ei maininnut yksikään. Karjalaisten vastaajien liudennuksen tiedostamiseen saattaa kuitenkin tutkimuksen mukaan vaikuttaa se, että liudennus on mielikuvien tasolla leimallisesti erityisesti savolaismurteisiin liitetty piirre, olkoonkin, että se vanhastaan esiintyy myös valtaosassa kaakkoismurteita.

Palander ja Nupponen (2005b: 29) epäilevät, että liudennuksen nopean murteista väistymisen vuoksi sitä ei enää mielletä selvästi erottuvaksi murteellisuudeksi nuorten keskuudessa. Oma aineistoni tukee tätä päätelmää, samoin kuin Tampereen murteesta aiemmin tehty kansandialektologinen tutkimushavainto, jonka mukaan tamperelaiset lukiolaisnuoret eivät tiedosta *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n olevan osa kotikaupunkinsa murretta (Virtanen 2014: 30). Toisaalta nuorimman ikäluokan vastauksia voi selittää kuitenkin myös se, että nuorten on yleisestikin todettu tiedostavan murrepiirteitä iäkkäämpiä heikommin (vrt. Diecks 2002: 57–59, Kokko 2010: 154–158), ja liudennuksen kaltaisissa vähittäisissä fonologisissa murrepiirteissä, joiden on muutenkin todettu olevan haasteellisia maallikoille havainnoida (Mielikäinen & Palander 2014: 179), nuorison muita alhaisempi kyky eritellä kielenpiirteitä saattaa korostua.

Kaikista *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n kyselylomakevastauksissaan maininneista vastaajista nuorin on syntynyt vuonna 1979. Tästä johtuen 1970–1980-lukujen taitteeseen piirtyy jonkinasteinen rajalinja tamperelaisen liudennuksen tiedostamisessa paikallisten vastaajien keskuudessa,

mikä puolestaan laajentaa hieman kuvaa liudennuksen tiedostavien vastaajien ikäjakaumasta: piirre ei ole tuntematon ainoastaan nuorimpien vastaajien joukossa, vaan se on vieras myös monille jo aikuistuneille, reilusti yli 30-vuotiaille tamperelaisille. Nupposen savolaismurteita käsittelevässä väitöskirjassa (2011: 92, 173) tarkastellaan 20–35-vuotiaiden murteentuntemusta, ja tutkimuksessa mainitun ikäisistä vastaajista noin viidennes tunnistaa murteentunnistustestissä liudennuksen savolaismurteiden ominaispiirteeksi. Ristiriita oman aineistoni verrattain saman ikäisten vastaajien liudennuksen tiedostamiseen on huomattava. Osaltaan eroa saattaa kuitenkin selittää tutkimuksissa käytettävien mittaustapojen ero: minun aineistoni on kerätty kyselylomakkeella, kun taas Nupposen (mts. 11, 13–15) tutkimuksessa murretta tarkkailtiin auditiivisella murteentunnistustestillä ja haastatteluin. Kuuntelutestin ja haastattelun edut ovatkin selvät (vrt. Palander & Nupponen 2005b: 26): Murretta lienee helpompi havainnoida jonkin näytteen perusteella kuin ainoastaan oman muistin tai mielikuvan varassa. Lisäksi haastattelussa kysymyksiä voidaan muotoilla siten, että vastaajan on helppo kiinnittää huomionsa tutkittavaan piirteeseen. Kyselylomakkeessa puolestaan vastaamatta jättäminen on helpompaa kuin haastattelussa.

Omassa aineistossani tyhjäksi jätettyjä vastausruutuja esiintyi kuitenkin vain vähän, joten en usko, että valintani käyttää kyselylomaketta on liiaksi vääristänyt vastausten luonnehdintoja. Lisäksi aineistossani vuonna 1980 tai sen jälkeen syntyneitä vastaajia on kaikkiaan 66 henkilöä – määrä, josta varmasti olisi noussut esiin edes satunnaisia mainintoja *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä, mikäli piirre nuorten ja jo hieman varttuneempien aikuisten keskuudessa tunnettaisiin. Uskonkin, että ristiriita selittyy pikemminkin liudennuksen leimallisuudella murrepiirteenä ja sen toteutuneiden varianttien esiintymisfrekvenssillä. Esimerkiksi savolaismurteisessa murrekirjallisuudessa liudennus on usein eksplikoitu piirre (ks. Mielikäinen 2004), kun taas tamperelaisessa murrekirjallisuudessa liudennusta ei ole tavattu merkitä tekstiin (ks. esim. Ruusukallio 2000). Myös esiintymisympäristöiltään savolainen palatalisaatio on huomattavasti monipuolisempi (ks. Mielikäinen 1981: 312–319) kuin tamperelainen vain rajatussa äänneympäristössä toteutuva liudennus (ks. Virtaranta 1948: 278–279). Oma vaikutuksensa lienee myös sillä, että fennistiikassa savolaismurteinen liudennus on huomattavasti tamperelaista liudennusta useammin käsitelty murteellisuus.

Vastaajien määrä eri ikäluokissa vaihtelee suuresti (ks. taulukko 1) eivätkä luokat näin ollen ole täysin vertailukelpoisia – onhan esimerkiksi vastaajien lukumäärältään suurin ryhmä nuoret aikuiset lähes kaksi kertaa niin suuri kuin pienin ryhmä eläkeikäiset. Ikäluokkien kokoerot eivät nähdäkseni kuitenkaan juuri vaikuta aineistoni *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostamisesta antamaan kokonaiskuvaan. Erilaisillakin luokitteluilla tai ryhmiä huomioimatta jättämällä kokonaisuus säilyy lähes samanlaisena: esimerkiksi ilman nuorten aikuisten ikäluokkaa laskettuna ilmiön tiedostaa siltikin vain alle kolmannes vastaajista. Näin ollen kyselylomakeaineistoani voitaneen pitää

luotettavana ja tehdä seuraava yhteenveto: *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* nähdään Tampereen murteen ominaispiirteenä enää lähinnä vanhimpien tai varttuneempien kaupunkilaisten keskuudessa, kun taas nuorin polvi ei enää tiedosta piirteen kuuluvan kotimurteeseensa. Kokonaisuudessaan heleä *ll* ei näyttäydy erityisen leimallisena Tampereen murteen piirteenä.

4.1.2 Luonnehdinnat *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä kyselylomakeaineistossa

Kansandialektologiassa merkittävä kiinnostuksen kohde on paitsi se, mitä piirteitä maallikot hahmottavat murteisiin kuuluvaksi, myös se, millä tavoin he niistä puhuvat – tieteen termein kyse on meta-kielestä (Mielikäinen & Palander 2014: 17–18). Kyselylomakeaineistossani *i:n* edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä esiintyy monenlaisia mainintoja. Kaikista näistä luonnehdinnoista voidaan tehdä jonkinlaisia luokitteluja, jotka havainnollistavat tamperelaisten vastaajien erilaisia tapoja kuvailla kotimurteeseensa kuuluvan liudennuksen äänteellistä laatua.

Kansandialektologisissa aineistoissa liudennusta on usein kuvailtu palataalistuneen konsonantin pehmeänä lausumistapana (Mielikäinen & Palander 2014: 179–180). Myös Tampereen murteen heleää geminaatta-*l*:n ääntämistapaa on aiemmissa havainnoissa kuvailtu samoin (Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32). Niin ikään tämän tutkimuksen aineistossa *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää kuvaillaan usein *pehmeäksi*, kuten eri vastaajilta poimitut esimerkit 1–4 osoittavat.

- (1) *Tamperelainen l-kirjain on erilainen kun muiden. Sellanen pehmeempi.*
- (2) *Pehmeät ällät ja ärrät.*
- (3) *– – pehmeä ällä.*
- (4) *Kaksoiskonsonantit, kuten jäähalli lausutaan pehmeästi kuin olisi kolme ällää.*

Monet vastaajat tuntuvat pitävän liudennusta myös *l*-äänteen keston pidentymisenä. Osa vastaajista on kirjoittanut huomioitaan äänteen kestosta sanallisesti, kuten yllä oleva esimerkki (4) osoittaa, mutta useimmin äänteellisen keston pidentymistä kuvataan lisäämällä *l*-kirjaimia esimerkki-ilmaukseen kirjoitusasuun. Vastaavanlaisia liudennuksen kuvailuja ei kaiketi ole muiden murrealueiden liudennuksesta ole tehty, vaan kyseessä lienee tamperelaisen liudennuksen kuvailuun käytettävä erikoisuus, jonka juuret juontanevat tamperelaisen palatalisaation keskittymiseen ainoastaan geminaatta-*l*-äänteisiin (vrt. Virtaranta 1948: 278–279). Esimerkit 5–13 havainnollistavat tätä tapaa kuvailla tamperelaista liudennusta; luonnehdinnat ovat kaikki eri vastaajilta.

- (5) *– – kolme ällää – – rotvallli – –.*
- (6) *– – jäähallissa on ainakin kolme ällää.*

- (7) *Pitkä l-kirjain (jäähalli).*
 (8) – – *halli, talli* – –.
 (9) – – *halllli* – –.
 (10) – – *Kauppahalli* – – *rotvalli*.
 (11) – – *halli* – –.
 (12) – – *hallllillllas* – –.
 (13) – – *jäähalllli* – –.

l-kirjainten mekaaninen lisääminen liudennusta havainnollistavan esimerkki-ilmauksen kirjoitusasuun viestii myös siitä, että tamperelaisten on hankala luonnehtia palatalisaation kaltaista vähittäistä fonologista murrepiirrettä sanallisesti (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 179–180). Yhtä lailla esimerkkien 5–13 kaltaiset ilmaukset viestivät siitä, että teoreettisen kielentuntemuksen puute vaikeuttaa liudennuksen kuvailua (vrt. Mielikäinen 2004: 524) – todellisuudessa liudennuksessa on kyse äänten laadussa eikä kestossa tapahtuvasta variaatiosta.

Useamman *l*-kirjaimen sisältävät liudennuksen kuvailut lienevät yleisiä Tampereen murretta käsittelevillä keskustelupalstoilla ja muissa internetin ryhmissä, jossa maallikot kirjoittavat murteella, sillä yksi kyselylomakkeen täyttänyt vastaajakin on kiinnittänyt huomionsa kyseiseen kirjoitusasuun. Peräti tuohtuneen luonnehdintansa perusteella (esimerkki 14) hän on ilmeisesti ymmärtänyt, että liudennuksessa on kyse juuri ääntämyksen laadullisesta variaatiosta, vaikka hän ei omien sanojensa mukaan osaa ilmiötä tarkemmin kuvailla. Vastaaja vaikuttaa olevan myös sitä mieltä, että monet tamperelaiset eivät nykyään äännä heleää *ll*-varianttia.

- (14) *R ja L lausutaan tamperelaisittain niin, että sitä on vaikea kuvailla. Osaan puhua niin hyvin, mutta en osaa selittää. – Hallia ei kirjoiteta eikä lausuta kolmella tai useammalla L:llä, vaan ihan kahdella, pitää vaan osata painotus. Monet nykytamperelaiset eivät yleensä enää osaa.*

Kuten esimerkistä 14 käy ilmi, ei *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* äänteellisen laadun kuvailulle tahdo aina löytyä sanoja. Mielikäisen (2004: 524) mukaan maallikoiden liudennuskuvailuja leimaakin usein metakielen puute. Tämä näkyy myös omassa aineistossani ääntenlaadun kuvailujen kirjavuudessa: liudennuksesta puhutaan milloin *paksuna*, milloin *korosteisena* tai *leveänä* *l*-äänten ääntötapana. Vastaavanlaisia mainintoja tamperelaisesta liudennuksesta on tehty aiemminkin (ks. Jonninen-Niilekselä 1982b: 32, Mustanoja 2011: 41). Toisinaan *l* on myös jollakin määritte-

lemättömällä tavalla tavallisesta poikkeava tai siinä määrin hankala kuvailla, että sen luonnehdinnassa turvaudutaan kokonaisen esimerkkilauseen käyttöön. Vaikeasti kuvailtavan ääntenlaadun luonnehdintojen tapoja havainnollistavat esimerkit 15–28; kaikki esimerkit ovat eri vastaajilta.

- (15) *Paksu ällä, esim. mennään halliin.*
- (16) – – *vahva L, esim. halllissa.*
- (17) *Toisaalta leveetä (pitkät konsonantit: Ollin tallilla).*
- (18) *L-kirjaimet korostuu.*
- (19) – – *painokas ll-äänne – –.*
- (20) *L on omanlaisensa.*
- (21) *Tietynlainen l-kirjain.*
- (22) – – *leveä L – –.*
- (23) *L on pyöreä.*
- (24) – – *äR ja äL äänteet – –.*
- (25) – – *kaksoisvokaalit, r, l.*
- (26) *”L” esiintyy vanhoissa Tamperelaisissa sanoissa enemmän.*
- (27) *r ja l kirjaimet tärkeitä lausuttaessa – – keilahalli.*
- (28) *Kun Lalli tapasi Pullin Tampöörön kalliiksi tuleessa Jäähällissä.*

Esimerkeistä (8–9, 11–12, 15–16) on tullut ilmi, että *halli* vaikuttaa olevan useimmin käytetty esimerkki-ilmaus liudennusta kuvailtaessa. Verrattain suosittu se on myös osana määritteellä tarkennettua yhdyssanaa *jäähalli* (esimerkit 4, 6–7, 13, 28). Lekseemin suosio tamperelaisen liudennuksen havainnollistajana on pantu merkille aiemminkin (Jonninen-Niilekselä 1982b: 30–31, Mustanoja 2011: 47) – toisinaan tamperelaisesta liudennuksesta kuuleekin puhuttavan peräti *jäähalli-ällä*nä. Toisaalta myös määrite *Kauppa(halli)* (esimerkki 10) esiintyy toisinaan, samoin kuin jotkin muut vaihtuvat määriteosat (esimerkki 27). Osa vastaajista näkee liudennuksen keskittyvän vain määriteosan *jää-* sisältävään *halli-*sanaan, kuten esimerkit 29–30 osoittavat.

- (29) – – *jäähallin sanontatapa – –.*
- (30) – – *jäähalli kuulostaa melkein jeehalllilta.*

Savolaismurteissa liudennusta tavataan paikoin enää määrätyissä sanoissa (ks. esim. Heikkinen 1992: 157) ja on mahdollista, että mielikuvien tasolla näin katsotaan olevan myös Tampereen murteessa. Mielikuvien lisäksi muita viitteitä liudennuksen keskittymisestä ainoastaan yhteen sanaan ei

kuitenkaan ole. Uskoakseni *jäähalli*-lekseemin suosio liudennuksen esimerkki-ilmauksena johtuukin kulttuurisista syistä: Tampereella jääkiekko näyttelee hyvin merkittävää roolia monien tamperelaisten elämässä kaupungin omien kotimaanliigaseurojen Ilveksen ja Tapparan kannatuksen, perinteikkään Hakametsän jäähallin sekä lajin harrastussuosion myötä. Samaten Tampereen keskustassa sijaitseva Kauppahalli lienee monelle tamperelaiselle merkittävä (historiallinenkin) paikka kotikaupungissaan, mikä niin ikään voi heijastua *halli*-sanon suosioon liudennuksen havainnollistajana. Myös osan ilman määritettä esiintyvistä *halli*-esimerkki-ilmauksista voi ajatella viittavan juuri Kauppahalliin: havaintojeni perusteella tamperelaisten keskuudessa Kauppahallista puhutaan tuttavallisesti pelkästään *Hallina*.

Mielikäinen (2004) on tutkinut savolaismurteisen liudennuksen merkintätapoja murteella kirjoitetussa kirjallisuudessa. Hän toteaa (ms. 512–513), että ei-kielitieteellisessä kirjallisuudessa sekä regressiivisen että progressiivisen savolaismurteisen liudennuksen merkinnäksi on vakiintunut lähes yksinomainen tapa yhdistää *j*-kirjain liudentuvaan konsonanttiin (esimerkiksi *lj*, *tj*, *rj*, *sj* tai *tj*). Mielenkiintoista on, että tämän tutkimuksen kyselylomakeaineistossa *j* ei esiinny yhdessäkään liudennuksen kuvailussa. *j*-kirjainta ei ole tavattu käyttää liudennuksen osoittajana myöskään tamperelaisessa murrekirjallisuudessa (ks. esim. Ruusukallio 2000). Tämä saattaa kuitenkin johtua siitä (vrt. Mielikäinen 2004: 513), että liudentuvan konsonantin osuessa sanan keskelle lisätty *j* muuttaisi monissa tapauksissa sanan tavurakennetta eikä näin ollen ole näissä yhteyksissä kovinkaan käyttökelpoinen merkintätapa. Tamperelainen liudennus puolestaan on keskittynyt geminaatta-*l*-äänteisiin, jotka voivat esiintyä ainoastaan sanan keskellä, eivät sananalkuisina tai -loppuisina.

Kaiken kaikkiaan kyselylomakeaineistossani esiintyvät luonnehdinnat *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä näyttäytyvät pääosin siinä valossa, jossa niiden aiemman tutkimuksen perusteella voisi olettaakin näyttäytyvän. Luonnehdintojen kirjavuus ja osittainen epämääräisyys tukevat aiempia havaintoja siitä, että liudennus on maallikoille vaikeasti hahmotettava murteellisuus (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 179–180) ja että teoreettisen kielentuntemuksen ja metakielen puutteet vaikeuttavat piirteiden havainnointia ja kuvailua entisestään (vrt. Mielikäinen 2004: 524). Kuten aiemmissakin tutkimuksissa (ks. Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32, Mustanoja 2011: 41), myös tämän tutkimuksen kyselylomakevastausten perusteella lekseemi *halli* näyttäisi olevan suosituin esimerkki-ilmaus maallikoiden tamperelaisen liudennuksen kuvailuissa. Tamperelaisena erikoisuutena näyttäytyy lisäksi liudennusilmiön kuvaileminen kiinnittämällä huomio geminaatta-*l*-äänteen kesto – tällaisia havaintoja ei tietävästi ole tehty aiemmissa tutkimuksissa Tampereen tai muidenkaan paikkakuntien murteista.

4.2 *i:n* edellä liudentuva geminaatta-/ haastatteluaineistossa

Tässä luvussa käsittelen haastatteluaineistoani ja siinä esiintyviä äänneympäristöjä, joissa tampere-laisen liudennuksen on mahdollista toteutua pyrkimyksenäni selvittää, miten monen vastaajan puheessa liudennus kuuluu ja missä äänneympäristöissä ja painoasemissa liudennus toteutuu. Käsittelen haastatteluista ensin ikäryhmittäin neljässä alaluvussa (4.2.1–4.2.4), jonka jälkeen kokoon tärkeimmät aineistosta esiin nousseet huomiot vielä yhteen alaluvussa 4.2.5. *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-/ *i:n* toteutumisen lisäksi nostan alaluvussa 4.2.6 esiin karkeasti litteroituja katkelmia haastatteluista niiltä osin, joissa tamperelainen liudennus mainitaan. Katkelmat valottavat lisää tamperelaisten vastaajien liudennuksesta käyttämää metakieltä ja näin monipuolistavat aiemmin luvussa 4.1.2 käsittelemiäni seikkoja.

Analyysini seuraamisen helpottamiseksi olen nimennyt vastaajat koodinimillä ikäluokan ja nimen perusteella. Vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneiden ikäluokan tunnuksena toimii *1*, vuosina 1953–1969 syntyneiden tunnuksena *2*, vuosina 1970–1986 syntyneiden tunnuksena *3* ja vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneiden tunnuksena *4*. Ryhmien sisällä puolestaan olen yksilöinyt vastaajat sukunimen alkukirjaimen perusteella siten, että ikäluokassaan aakkosissa ensimmäinen on *A*, seuraava *B* ja niin edespäin – näin ollen siis esimerkiksi eläkeikäisten vastaajien sukunimen perusteella aakkosissa ensimmäisen henkilön tunnus on *1A*. Analyysissäni käsittelen vastaajien haastattelut sen mukaan, miten erotettavasti liudennus heidän puheessaan toteutuu aloittaen murteellisimmasta ja jatkaen kohti yleiskielisintä puhujaa.

Analyysini perustuu auditiiviseen havainnointiin ja Praatilla suorittamaani formanttianalyysiin: olen eritellyt kaikista haastatteluista kaikki liudennuksen mahdollistavat äänneympäristöt ja kuulo-havaintoihini perustuen tehnyt ensimmäisen päätelmän siitä, esiintyykö kulloisessakin tapauksessa liudentunut variantti vai ei. Auditiiviseen havaintoon perustuvan päätelmän olen todentanut (tai kumonnut) formanttianalyysin keinoin. Praatilla luomiani spektrogrammeja olen liittänyt analyysini ohkeen havainnollistamaan liudennusilmiön toteutumista esimerkeiksi nostamissani mahdollisissa liudennustapauksissa.

Mahdollisten liudennusympäristöjen määrä aineistossani vaihtelee voimakkaasti haastatteluittain. Tämä johtuu useasta seikasta. Ensinnäkin Tampereen murteen liudennukselle on dialektologiassa määritelty hyvin tarkka toteutumisympäristö, ainoastaan geminaatta-/ liudentuu takavokaalin ja *i:n* välisissä ympäristöissä (Virtaranta 1946: 278). Näin tarkkaan rajatun äänneympäristön esiintymät puheessa ovat verrattain harvinaisia, ja siksi olen mahdollisten esiintymien lukumäärää kasvatakseni ottanut huomioon myös etuvokaalin ja *i:n* väliset *ll*-äänteet – tosin kahden *i:n* väliset

geminaatta-/t olen rajannut käsittelyn ulkopuolelle, sillä sellaisessa ympäristössä liudennuksen ei voida katsoa toteutuvan, vaan //-äänne ääntyy luonnostaan heleänä (vrt. Itkonen 1968: 81).

Toisekseen myös geminaatta-/n sijainnilla sanassa on oma vaikutuksensa. Liudennuksen on todettu toteutuvan herkimmin pääpainollisen tavun jälkeen (Mielikäinen 1981: 312). Tällaisessa asemassa geminaatta-/ on kuitenkin jälleen melko harvinainen: sitä esiintyy lähinnä joissakin *i(s)*-loppuisissa nomineissa ja samakantaisissa johdoksissa (esim. *halli*, *hallitus*, *hallita*; *kallis*, *kallistua*) sekä joissakin *i*:hin päättyvissä vokaalivartaloisissa verbeissä (esim. *sallia*). Tämän vuoksi otan huomioon kaikissa painoasemissa¹⁰ esiintyvät //-äänteet; kauempana sanassa mahdolliset liudennusympäristöt ovatkin jo hieman yleisempiä, sillä geminaatta-/ esiintyy usein esimerkiksi *-llinen-* tai *-llisUUs-*johtimen sisältävissä adjektiiveissa (esim. *onnellinen*, *onnellisuus*)¹¹.

Kolmanneksi, kun mahdolliset liudennusympäristöt ovat puheessa näin harvinaisia, riippuu niiden toteutuminen haastatteluissa pitkälti puheenaiheista – siis siitä, sattuvatko keskustelussa käsiteltävät aihepiirit ruokkimaan mahdollisen liudennusympäristön sisältävien sanojen esiintymistä keskustelussa. Tämän tietäen pyrin haastattelujen aikana jossain määrin ohjaamaan keskustelua liudennusympäristön mahdollistaviin aihepiireihin, esimerkiksi kunnallispolitiikkaan (tarkemmin ks. luku 3.2). Jossain haastatteluissa myös vastaajien oma harrastuneisuus esimerkiksi kirjallisuuden parissa mahdollisti useita potentiaalisia liudennusympäristöjä. Myös vastaajien kielen kuvailevuuden aste, toisin sanoen käytettyjen adjektiivien määrä, vaikuttaa mahdollisten liudennusympäristöjen määrään kussakin haastattelussa.

Vähäisimmillään haastatteluissa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyi alle kymmenen ja parhaimmillaankin alle kolmekymmentä. Yleisimmin mahdollisia ympäristöjä haastatteluissa esiintyy kymmenestä kahteenkymmeneen. Mahdollisten liudennusympäristöjen määrä kussakin haastattelussa on tärkeää pitää mielessä varsinkin silloin, kun pohditaan liudennuksen yleisyyttä tai säännöllisyyttä vastaajien puheessa.

4.2.1 *i*:n edellä liudentuva geminaatta-/ eläkeikäisten haastatteluissa

Aineistoni vanhimman ikäluokan, vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneiden vastaajien, edustajia osallistui haastatteluun yhteensä neljä henkilöä. Heistä vanhin on syntynyt vuonna 1941 ja nuorin vuonna 1951. Neljästä haastattelusta kolmella esiintyy puheessa *i*:n edellä liudentuneita geminaatta-/n

¹⁰ Puhutussa suomen kielessä sanapaino on aina ensimmäisellä tavulla ja sitä seuraava tavu on painoton. Useampitavuisilla sanoilla on myös sivupaino, joka osuu pääpainon jälkeen yleensä joka toiselle tavulle siten, että viimeinen tavu on painoton. Yhdyssanoissa sivupaino lankeaa kunkin yhdysosan alkuun. (VISK § 13.)

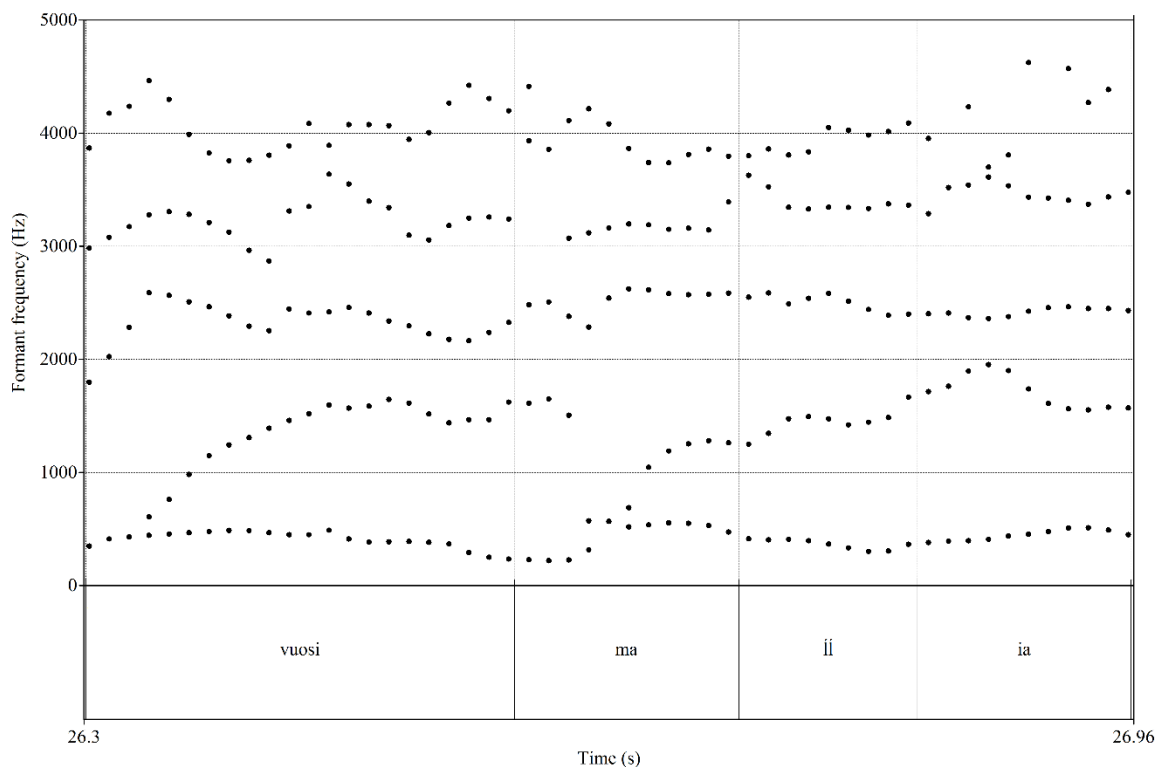
¹¹ Nominien ja verbien taivutustyypeistä ja johdoksista ks. esim. VISK § 64–75, 175–176, 276–279, 332 ja 341.

variantteja. Kaikissa vanhimman ikäryhmän haastatteluissa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy aineistoni muihin ikäryhmiin verraten suhteellisen runsaasti, noin kymmenestä reiluun kahteenkymmeneen ympäristöä haastattelua kohden.

Tunnistettavimmin liudennus toteutuu ikäryhmän puhujista vastaajalla 1B, joka on vuonna 1947 syntynyt mies. Hänen haastattelussaan esiintyy kaksi jo kuulohavainnoin erotettavaa *i*:n edellä liudentunutta geminaatta-*l*:n varianttia (fonologisissa) sanoissa [vuosima^{ll}ia] ja [rotva^{ll}i]. Lisäksi hänen haastattelussaan esiintyy yksi auditiivisesti havainnoimatta jäävä mutta formanttianalyysillä liudentuneeksi todettava *ll*-variantti sanassa [jääh^{ll}i]. Viimeksi mainittu esiintyy keskusteluyhteydessä, jossa 1B kuvailee tamperelaista omaleimaista geminaatta-*l*:n ääntämystä – hän on siis myös tietoinen Tampereen murteesta tavattavasta *ll*-äänteen heleytymisestä.

Kuva 2 on spektrogrammi 1B:n haastattelussa esiintyvistä sanasta [vuosima^{ll}ia], jossa geminaatta-*l* liudentuu lyhyen takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1948: 276, Itkonen 1968: 82) sivupainollisen tavun jälkeen (vrt. Mielikäinen 1981: 312). Formanttianalyysin näkökulmasta liudennuksen tärkeimpänä indikaattorina voidaan pitää formantti F2:ta (ks. esim. Wiik ym. 1991: 102). Formantti F2:n kuvaaja on kuvassa 2 alhaalta katsottuna toinen linja. Spektrogrammeissa liudennus on nähtävissä selkeimmin liudentuvaa konsonanttia edeltävän vokaalin aikana alkavasta formantti F2:n taajuuden kohoamisesta, niin sanotusta liudennussiirtymästä (ks. esim. Sovijärvi 1959: 12; myös Wiik ym. 1991: 105–106). Aina liudennussiirtymä ei kuitenkaan ala hahmottua jo liudentuvaa konsonanttia edeltävän vokaalin aikana, vaan toisinaan se näkyy vasta liudentuvassa äänteessä itsessään.

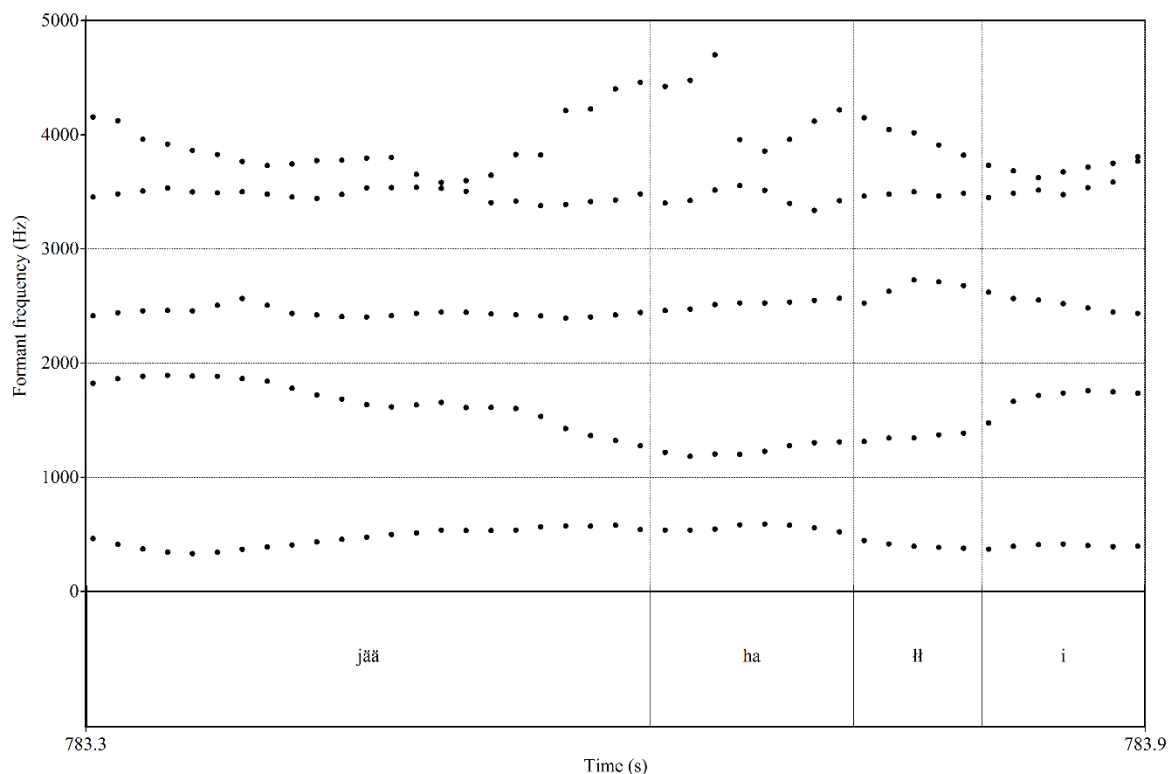
Kuvassa 2 liudennussiirtymä on havaittavissa selvästi. Lausutun yhdyssanan perusosan [-ma^{ll}ia] ensimmäisen tavun vokaalin [a] formantti F2:n taajuus on äänteen alkaessa noin 1300 Hz mutta tavunrajan lähestyessä F2:n taajuus alkaa kuitenkin nousta. Tämä taajuuden nousu jatkuu sanan ääntämyksen edetessä [íí]-allofoniin ja vielä allofonin ajankin, kunnes F2 saavuttaa lopulta [i]-äänteen taajuuden 2000 Hz:n tietämällä kuuluvaan [i]-äänteeseen siirryttäessä. [íí]-allofonin oman formantti F2:n taajuuden määrittäminen on hankalaa ellei jopa mahdotonta, sillä liudennussiirtymän vuoksi F2:n taajuus ei ole tasainen missään vaiheessa äänteen alun ja lopun välillä.

Kuva 2. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 1B sanassa [vuosimallia].

1B:n puheessa liudennus ei ole säännöllistä. Useimmissa mahdollisissa äänneympäristöissä liudentunutta varianttia ei ole havaittavissa auditiivisesti tai edes formanttianalyysin avulla, ja toisinaan geminaatta-*l* ääntyy tummana peräti tismalleen samassa ympäristössä kuin se toisaalla toteutuu. Tällainen tapaus on esimerkiksi sana [jäähall*i*] (ks. kuva 3), joka esiintyy haastattelussa niin liudentuneen kuin liudentumattomankin *ll*-variantin kanssa. Sana [jäähall*i*] on äänneympäristöltään identtinen myös aiemmin kuvatun ympäristön [vuosimall*i*a] kanssa: molemmissa geminaatta-*l* esiintyy lyhyen takavokaalin *a* ja *i*:n välissä sivupainollisen tavun jälkeen.

Kuvan 3 spektogrammissa 1B:n sanasta [jäähall*i*] liudennussiirtymää ei ole havaittavissa, joten kyseessä on geminaatta-*l*:n tumma tai yleiskielen mukainen ääntämys. Spektrogrammista huomaa, miten formantti F2:n taajuus säilyy koko yhdyssanan perusosan [-hall*i*] ensimmäisen tavun vokaalin [a] ajan ja sitä seuraavan [ɰ]-allofonin ajan verrattain matalalla noin 1200 Hz:ssä. F2:ta kuvaavassa linjassa on nähtävissä hyvin heikkoa taajuuden kohoamista allofonin ääntämyksen edetessä, mutta selvintä taajuuden nousu on vasta siirryttäessä [i]-äänteelle, jolloin F2 nousee noin 1800 Hz:iin.

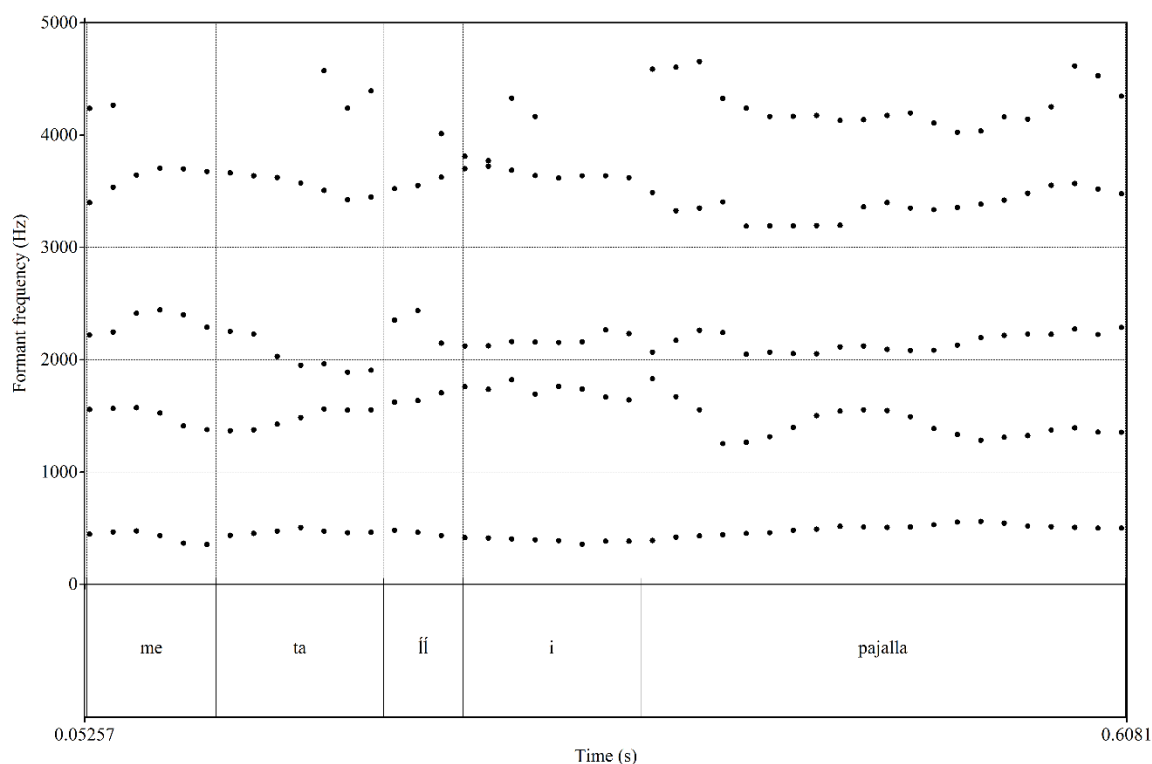
Kuva 3. Liudentumaton geminaatta-*l* 1B:n sanassa [jäähäli].

Kaiken kaikkiaan 1B:n haastattelussa esiintyy 19 mahdollista liudennusympäristöä, joista kolmessa on havaittavissa liudentunut *l̥*-variantti. Näin ollen, vaikka 1B onkin ikäryhmänsä selvin liudentaja (toisin sanoen liudennus on hänen idiolektissaan kuulohavainnoin arvioituna voimakkainta), ovat liudentuneet variantit hänen haastattelussaan vain yksittäisiä. Tamperelainen liudennus on tulkittu luonteeltaan kombinatoriseksi (Wiik 2006: 105–108), jonka mukaisesti geminaatta-*l* ääntyy joko tummana tai heleänä äänneympäristöstä johtuen. Murteellisen vaihtelun lisäksi ihmispuheen luonteeseen kuuluu kuitenkin erottamattomasti myös allofonien vapaa vaihtelu – puheessa yksikään äänne ei milloinkaan äänny kahta kertaa täysin identtisesti (Chambers 1995: 13–14, Karlsson: 2009: 60, Kinnunen & Hautamäki 2009: 346). Tämän perusteella 1B:llä liudennuksen toteutuminen satunnaisissa tapauksissa voi siis johtua yhtä hyvin murteellisuudesta kuin allofonien vapaasta vaihtelusta.

Niissä yksittäisissä tapauksissa, joissa 1B:n puheessa geminaatta-*l*:n liudentuneita variantteja on havaittavissa, liudennus näyttää noudattelevan tamperelaiselle palatalisaatiolle muotoiltua sääntöä: kaikissa toteutuneissa tapauksissa geminaatta-*l* liudentuu takavokaalin ja *i*:n välisissä äänneympäristöissä (vrt. Virtaranta 1946: 278). Painoasemaltaan kaikki tapaukset toteutuvat sivu-

painollisessa asemassa, joissa liudennuksen toteutumisen on ajateltu olevan pääpainollisen tavun jälkeisiä asemia jossain määrin heikompaa (vrt. Mielikäinen 1981: 312). Etuvokaalin ja *i*:n välisissä ympäristöissä geminaatta-*l* ei 1B:n haastattelussa liudennu kertaakaan.

Eläkeikäisten ryhmässä liudennuksen osalta toiseksi murteellisin on vastaaja 1D, vuonna 1941 syntynyt mies, jonka haastattelussa esiintyy yksi selvä, jo kuulohavainnon perusteella liudentuneeksi todettava *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l*-äänne. Myös muita liudentuneita geminaatta-*l*:n variantteja 1D:n haastattelusta löytyy, mutta ne ovat suhteellisen lieviä ja havaittavissa lähinnä keskittyneen tarkkailun ja formanttianalyysin avulla – normaalissa keskustelutilanteessa niihin tuskin kiinnittäisi huomiota. Ainoa auditiivisesti havaittava *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* 1D:n haastattelussa esiintyy sanassa [metallípajalla] (ks. kuva 4).

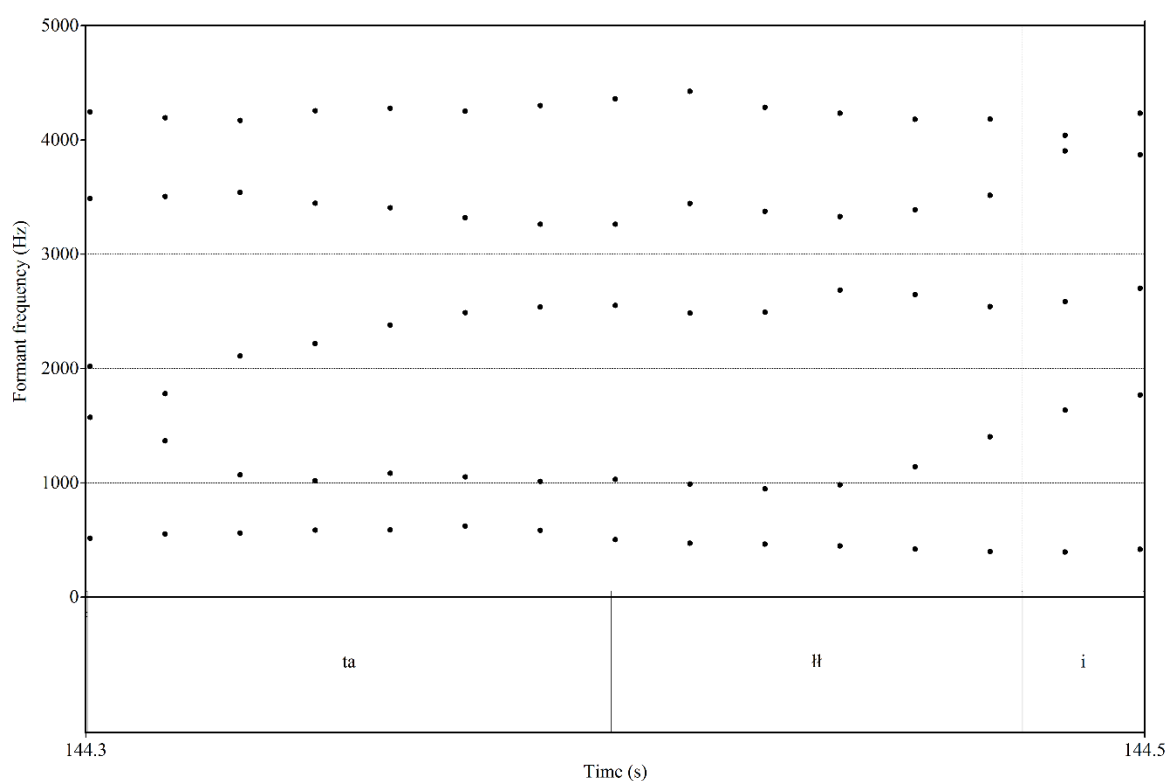

Kuva 4. Liudentunut geminaatta-*l* 1D:n sanassa [metallípajalla].

Kuvan 4 spektrogrammissa liudennussiirtymän näkee alkavan yhdyssanan määriteosan ([metallí-]) toisen tavun vokaalin [a] aikana alkavasta formantti F2:n taajuuden noususta. Äänten alkaessa F2:n taajuus on noin 1400 Hz:ä, josta se nousee [lí]-allofonin yli kohti [i]-äänten taajuutta noin 1800 Hz:ssä. Muut formanttianalyysin paljastamat liudentuneet geminaatta-*l*:n variantit 1D:n haastattelussa esiintyvät sanoissa [paikallínen] ja [edulílisemmin]. Kiinnostavaa on, että kaikki toteutuneet liudennustapaukset esiintyvät painottoman tavun jälkeisessä asemassa, sillä liudennuksen on

todettu toteutuvan voimakkaimmin sanan ensimmäisellä tavunrajalla (Mielikäinen 1981: 312). Lisäksi kahdessa kolmesta tapauksessa *ll*-äänne liudentuu *-llinen*-johtimen sisältävissä adjektiiveissa, joissa palataalistumisen on todettu toteutuvan epäjohdonmukaisesti (mts. 316). Näissä tapauksissa heleä *ll* onkin tosin havaittavissa selvästi lähinnä formanttianalyysin keinoin.

1D:n haastattelussa esiintyy muutamia äänneympäristöjä, joissa geminaatta-*l*:n olisi mahdollista liudentua pääpainollisen tavun jälkeen. Näissä tapauksissa liudennusta ei kuitenkaan ole havaittavissa edes formanttianalyysin myötä. Tällainen tilanne toteutuu esimerkiksi sanassa [taʎi] (ks. kuva 5), joka mahdollisena liudennusympäristönä on tamperelaiselle liudennukselle mitä potentiaalisin: geminaatta-*l* esiintyy pääpainollisen tavun jälkeen lyhyen takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278, Itkonen 1968: 82, Mielikäinen 1981: 312). Kuten kuvan 5 spektrogrammista kuitenkin huomaa, liudennussiirtymää ei ole havaittavissa vaan koko sanan lausumisen ajan formantti F2:n taajuus pysyy äänteen [a] asemassa hieman 1000 Hz:n yläpuolella ja alkaa kohota kohti [i]:n taajuutta hieman alle 2000 Hz:ssä vasta aivan [ʎ]-allofonin lopulla.

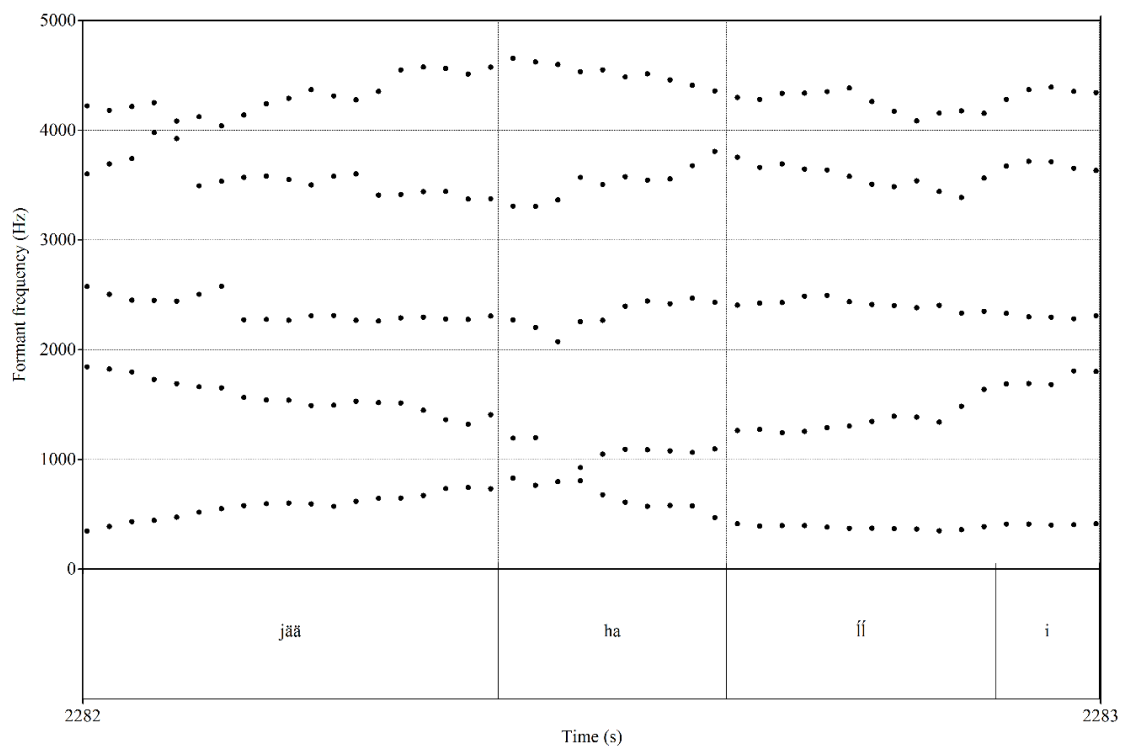

Kuva 5. Liudentumaton geminaatta-*l* 1D:n sanassa [taʎi].

Kaikkiaan 20 mahdollisesta äänneympäristöstä 1D:n haastattelussa geminaatta-*l*:n liudentuminen toteutuu ainoastaan kolmessa tapauksessa. Näistäkin ainoastaan yhdessä geminaatta-*l*:n heleys on niin huomattavaa, että se on auditiivisesti havaittavissa. Näin onkin pääteltävissä, että 1D:n

puheessa geminaatta-*l* ei liudennu säännöllisesti, eikä satunnaisesti esiintyvien liudentuneiden varianttien murteellisuudesta ole takuita allofonien vapaan vaihtelun mahdollisen vaikutuksen vuoksi (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson: 2009: 60). Äänneympäristöiltään kaikki toteutuneet liudennukset esiintyvät lyhyen takavokaalin ja *i*:n välissä, etuvokaalien ja *i*:n jälkeisissä ympäristöissä geminaatta-*l* jää säännöllisesti liudentumatta. 1D ei liene myöskään tietoinen *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä Tampereen murteessa, sillä hän ei mainitse piirrettä kyselylomakevastauksissaan tai haastattelunsa aikana kertaakaan.

Vastaaja 1C on vuonna 1951 syntynyt mies. Hänen haastattelussaan liudennus jää pääsääntöisesti toteutumatta: koko haastattelussa ainoastaan yksi *i*:n edellä esiintyvä geminaatta-*l* ääntyy palataalistuneena. Tämäkin toteutunut liudennustapaus on seurausta tamperelaisen *ll*-ääntämyksen imitoinnista, joten varsinaisesta murteellisuudesta ei voitane 1C:n kohdalla puhua. Ainoa heleä variantti esiintyy kuvailuissa usein käytetyssä (Jonninen-Niilekselä 1982b: 32, Mustanoja 2011: 42) esimerkki-ilmauksessa, sanassa [jäähälí] (ks. kuva 6).

Kuva 6. Liudentunut geminaatta-*l* 1C:n sanassa [jäähälí].

Kuvan 6 spektrogrammissa liudennussiirtymä näkyy selvimmin yhdyssanan perusosan [-hálí] [lí]-allofonissa, sillä perusosan ensitavun vokaalin [a] ajan formantti F2:n taajuus pysyttelee vielä melko matalalla noin 1000 Hz:ssä. F2:n taajuuden nousu alkaa vasta juuri ennen [lí]-allofonia ja jatkuu koko allofonin yli kohti [i]:n taajuutta noin 2000 Hz:ssä, jonka se saavuttaa juuri ennen kuuluvaa

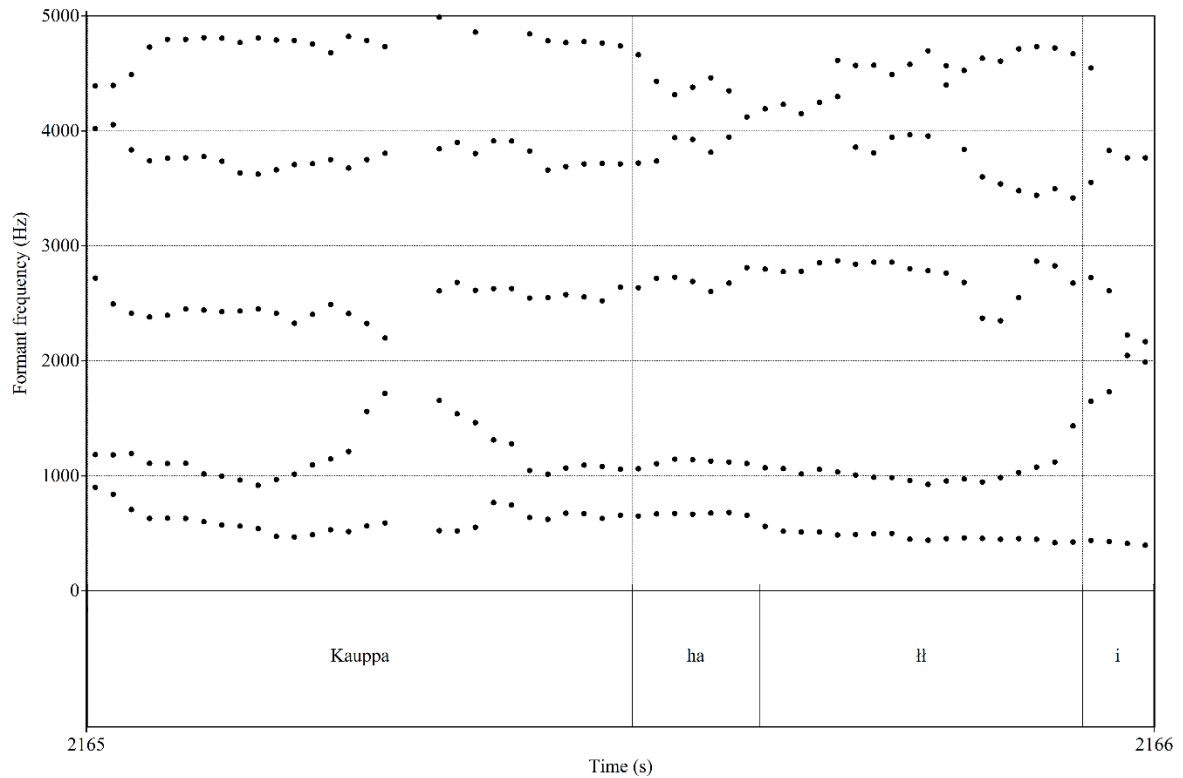
äänteen vaihtumista. Liudennus ei tässä 1C:n sanassa [jäähälli] toteudu aivan yhtä voimakkaana kuin se muilla saman ikäryhmän puhujilla toteutuu – vähittäisenä fonologisena murrepiirteenä liudennukselle onkin tyypillistä, että sen vahvuus vaihtelee (Mielikäinen 2004: 524).

Imitoinnin [jäähälli] ollessa ainoa 1C:n haastattelussa toteutuva liudennustapaus, ääntyy geminaatta-/ siis 1C:n luonnollisessa puheessa aina tummana tai yleiskielen mukaisena kaikissa äänneympäristöissä ja tavuasemissa – edes formanttianalyysi ei paljasta ainuttakaan toista liudentunutta varianttia 1C:n haastattelusta. Mahdollisia liudennusympäristöjä 1C:n haastattelussa esiintyy verrattain paljon, peräti 26 ympäristöä. Tietoinen piirteen olemassaolosta hän kuitenkin on, kuten mainittu jäljittely osoittaa.

1A on vuonna 1947 syntynyt nainen. Hänen haastattelussaan liudennus jää säännöllisesti toteutumatta kaikissa mahdollisissa liudennusympäristöissä edeltävästä vokaalista tai tavuasemasta riippumatta. Kuvan 7 spektrogrammi sanasta [Kauppahäli] on keskusteluyhteydestä, jossa 1A kuvailee tamperelaista geminaatta-/n ääntämystä. Sanan esimerkki-ilmauksellisesta luonteesta huolimatta liudennussiirtymää ei ole havaittavissa, vaan yhdyssanan perusosan ([-häli]) ensimmäisen tavun vokaalin [a] aikana määrittynyt formantin F2 taajuus noin 1000 Hz säilyy myös [H]-allofononin ajan. Vasta aivan [H]:n lopulla F2:n taajuus nousee kohti [i]-äänteen taajuutta hieman noin 2000 Hz:n yläpuolella.

Se, että geminaatta-/ ei 1A:n haastattelussa liudennu edes piirrettä kuvailemaan käytetyissä sanoissa, viittaa siihen suuntaan, että geminaatta-/ ääntyy hänen puheessaan pääosin tummana tai yleiskielen mukaisena. Kaikkiaan 1A:n haastattelussa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy kuitenkin verrattain vähän, ainoastaan 12 ympäristöä, ja näin ollen yksiselitteisten johtopäätösten tekemistä on syytä varoa.

Kokonaisuutena tarkasteltuna tutkimukseni vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneiden eli eläkeikäisten vastaajien ryhmä näyttäytyy liudennuksen osalta osittain murteellisena: neljästä vastaajasta kahden luonnollisessa puheessa esiintyy geminaatta-/n heleitä variantteja. Näistä kahdesta vastaajasta kummankaan idiolektissa liudennuksen ei kuitenkaan voida katsoa olevan säännöllistä, vaan toteutuneet liudennustapaukset ovat yksittäisiä ja voivat johtua myös puheen ääntämykselle luonnollisesta allofonien vapaasta vaihtelusta (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Luonnollisessa puheessaan liudentavista vastaajista toinen tiedostaa liudennuspiirteen kuuluvan Tampereen murteeseen, toinen taas vaikuttaisi olevan tietämätön piirteen olemassaolosta; toiset kaksi vastaajaa, joiden luonnollisessa puheessa liudennusta ei esiinny, tiedostavat piirteen olemassaolon.

Kuva 7. Liudentumaton geminaatta-*l* 1A:n sanassa [Kauppahalli].

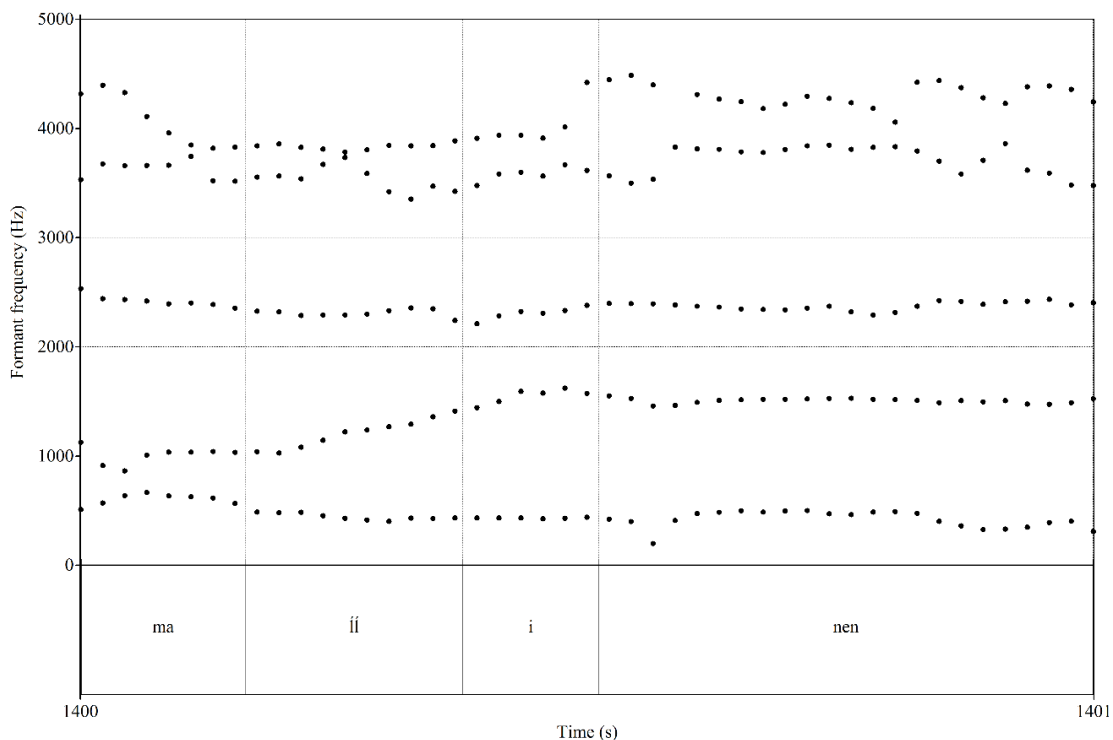
Satunnaiset liudennustapaukset toteutuvat ryhmän puhujilla kuitenkin säännöllisesti tampere-laisen liudennuksen ajatellun toteutumissäännön mukaisesti takavokaalin ja *i*:n välisissä äänne-ympäristöissä (vrt. Virtaranta 1946: 278), etuvokaalien jälkeisissä ympäristöissä geminaatta-*l* ei van-himmilla puhujilla liudennu. Mielenkiintoa herättävästi liudentuneita variantteja esiintyy suhteelli-sesti useimmin sivupainollisissa tavuasemissa, joissa liudennuksen on katsottu toteutuvan pää-painollisia asemia heikommin (vrt. Mielikäinen 1981: 312). Tämä johtunee kuitenkin pääosin siitä, että mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy eläkeikäisten vastaajien haastatteluissa useammin kauempana sanassa kuin sen ensimmäisellä tavunrajalla.

Savolaismurteista liudennusta käsitelleissä tutkimuksissa (ks. esim. Heikkinen 1992: 155–161; Pajarinen 1995: 105, liite 4) tutkimusten vanhimmat ikäluokat ovat näyttäneet liudennuksen kan-nalta murteellisimpina ryhminä; ainoina, joiden murteesta säännöllistä liudennusta tavataan. Itä-murteista tehdyt huomiot eivät näyttäisi kuitenkaan sellaisinaan täsmäävän tamperelaisten puhujien keskuudesta tehtävien havaintojen kanssa. Näin ollen vaikuttaisikin siltä, että liudennus on Tampereen murteessa vanhimpienkin puhujien osalta harvinaisempi piirre kuin se savolaismurteissa on.

4.2.2 *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* varttuneempien keski-ikäisten haastatteluissa

Varttuneempien keski-ikäisten eli vuosina 1953–1969 syntyneiden vastaajien ikäryhmässä aineistossani on viiden vastaajan haastattelut. Haastatteluista vanhin on syntynyt vuonna 1953 ja nuorin vuonna 1964. Kaikkien varttuneempien keski-ikäisten vastaajien haastatteluissa esiintyy geminaatta-*l*:n *i:n* edellä liudentuneita variantteja, mutta liudennuksen säännöllisyydessä ja voimakkuudessa on vastaajien välillä huomattavia eroja.

Selvimmän varttuneempien keski-ikäisten ikäluokasta liudennusta kuulee vastaajan 2A haastattelussa. 2A on vuonna 1958 syntynyt mies. Hän on paitsi ikäryhmänsä, myös koko aineistoni liudennuksen osalta murteellisin puhuja: aineistoni ainoa, jonka puheessa on havaittavissa säännöllistä liudennusta. Useimmin geminaatta-*l* ääntyy hänen puheessaan heleänä tamperelaisen liudennuksen toteutumissäännön mukaisissa ympäristöissä takavokaalin ja *i:n* välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278). Säännönmukaisia mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy 2A:n haastattelussa kaikkiaan kahdeksan ympäristöä, joista seitsemässä ääntyy heleä *ĺĺ*-variantti; tällainen tapaus on esimerkiksi sana [(yleis)mallinen] (ks. kuva 8).

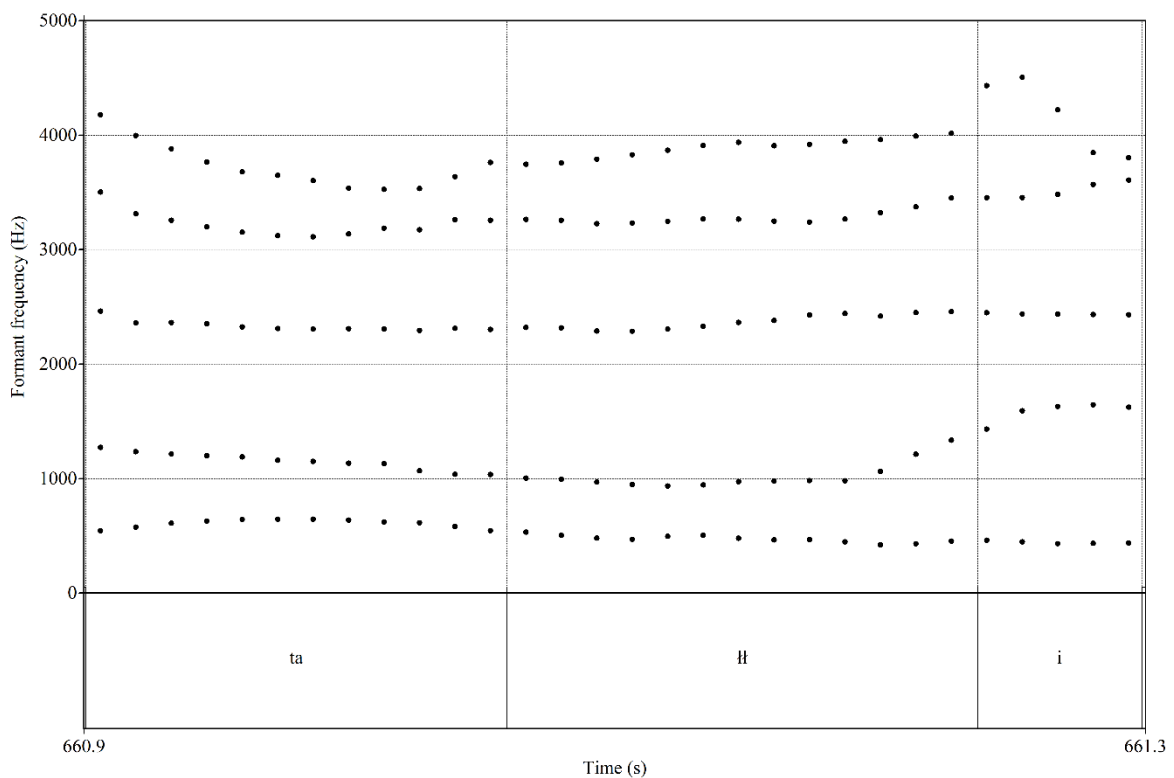

Kuva 8. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 2A sanassa [(yleis)mallinen].

Kuvan 8 spektrogrammissa liudennussiirtymä on havaittavissa selvimmän *ĺĺ*-allofonin kohdalla formantin F2 taajuutta kuvaavassa linjassa. Vielä edeltävän vokaalin [a] aikana F2:n taajuus

säilyy noin 1000 Hz:ssä mutta [ÍÍ]-allofonin ääntämykseen siirryttäessä se alkaa nousta kohti [i]-äänteen taajuutta noin 1800 Hz:n tietämillä. [i]:n lopullisen taajuuden formantti F2 saavuttaa kuitenkin vastaava siirryttäessä kuuluvaan [i]:n ääntämykseen. Audiitiivisesti havainnoituna sanassa [(y)leis]mallinen liudennus on vaivatta todettavissa.

Takavokaalin ja *i*:n väliset toteutuneet liudennustapaukset 2A:n haastattelussa esiintyvät yksinomaan sivupainollisissa tai painottomissa tavuasemissa. Tällaisia ovat esimerkiksi sanat [kunnállisia], [luonnóllista], [moottoripyörätaáli], [motskaritaáli], [rotvaáli] ja [teóllisuusalue], joista suurimmassa osassa liudennus on audiitiivisesti selvästi todettavissa ja kaikissa jossain määrin havaittavissa – ainoastaan *-llinen*-johtimen sisältävissä tapauksissa liudennuksen todentaminen on varmistettavissa vasta formanttianalyysin myötä. *-llinen*-johtimen yhteydessä liudennuksen onkin todettu toteutuvan epäjohdonmukaisesti (Mielikäinen 1981: 316). Haastattelun ainoa pääpainollisessa asemassa esiintyvä geminaatta-*l* on sanassa [taáli] (ks. kuva 9), joka myös muodostaa poikkeuksen 2A:n liudennuksen säännöllisyyteen.

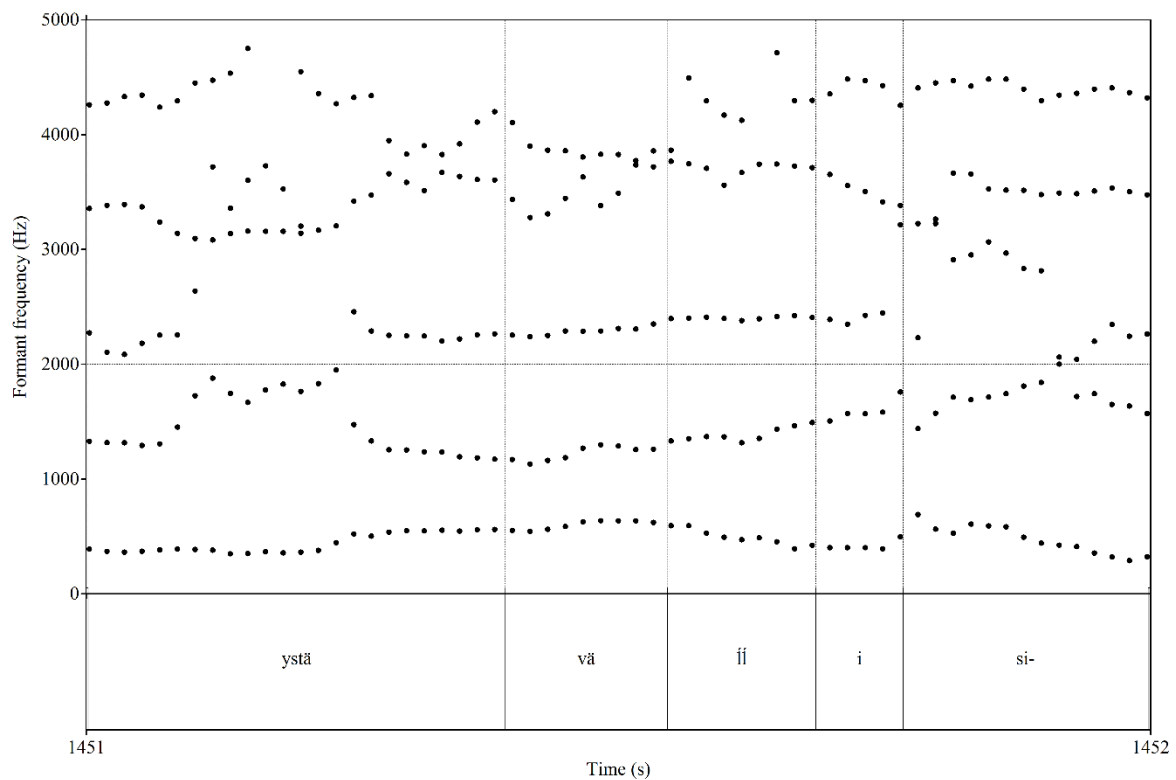

Kuva 9. Liudentumaton geminaatta-*l* 2A:n sanassa [taáli].

Kuvan 9 spektrogrammin kuvaamassa sanassa [taáli] geminaatta-*l* esiintyy liudennukselle otollisimmassa mahdollisessa äänneympäristössä takavokaalin ja *i*:n välissä sanan pääpainollisen tavun

jälkeen (vrt. Virtaranta 1946: 278, Itkonen 1968: 82, Mielikäinen 1981: 312). Tästä huolimatta liudennus jää toteutumatta. Spektrogrammista huomaa, miten formantti F2:n taajuus säilyy ensitavun vokaalin [a] määrittelemässä asemassa matalalla noin 1000 Hz:ssä lähes koko [ɸ]-allofonin ajan ja nousee kohti [i]:n taajuutta noin 1700 Hz:ssä vasta juuri ennen siirtymää kuuluvaan [i]:hin. Huipunsa F2:n taajuus saavuttaa vasta [i]-äänteen aikana.

2A:n haastattelussa sana *talli* esiintyy useita kertoja, tavallisimmin yhdyssanan perusosana, ja kuvan 9 osoittamaa tapausta lukuun ottamatta kaikissa näissä yhteyksissä geminaatta-*l* ääntyy liudentuneena. Takavokaalin ja *i*:n välisten ympäristöjen lisäksi 2A:n haastattelussa esiintyy myös yksi etuvokaalin ja *i*:n välinen geminaatta-*l*:n liudentunut variantti sanassa [ystävällisi(ä)] (ks. kuva 10). Etuvokaalien jälkeisissä äänneympäristöissä konsonanttien palataalistumisen on todettu olevan harvinaisempaa kuin takavokaalien jälkeisissä ympäristöissä, mutta ei kuitenkaan täysin tavatonta (Itkonen 1968: 82).

Kuva 10. Liudentunut geminaatta-*l* 2A:n sanassa [ystävällisi(ä)].

Kuvan 10 spektrogrammin kuvaamassa äänneympäristössä [ystävällisi(ä)] äänteiden [ä] ja [i] välissä esiintyvän geminaatta-*l*:n liudennus ei ole 2A:lla niin voimakas kuin se takavokaalien jälkeisissä äänneympäristöissä on. Tästä huolimatta spektrogrammista on nähtävissä selvä liudennus-siirtymä: vielä vokaalin [ä] aikana formantti F2:n taajuus nousee melko maltillisesti asemastaan 1200

Hz:n tietämällä, mutta siirryttäessä [Í]-allofoniin F2:n nousu kohti [i]:n asemaa 1800 Hz:ssä on jo ilmiselvää. Myös auditiivisesti havainnoituna sanassa [ystävällisi(ä)] liudennus on havaittavissa. Muiden etuvokaalien ja *i*:n välisissä ympäristöissä esiintyvistä geminaatta-*l*-äänteistä 2A:n haastattelussa on esiintymiä ainoastaan *e*:n osalta. *e*:n ja *i*:n välissä geminaatta-*l* ääntyy 2A:lla säännöllisesti liudentumattomana – tällaisissa ympäristöissä palataalistumisen onkin todettu olevan etuvokaalien osalta harvinaisinta (Itkonen 1968: 82).

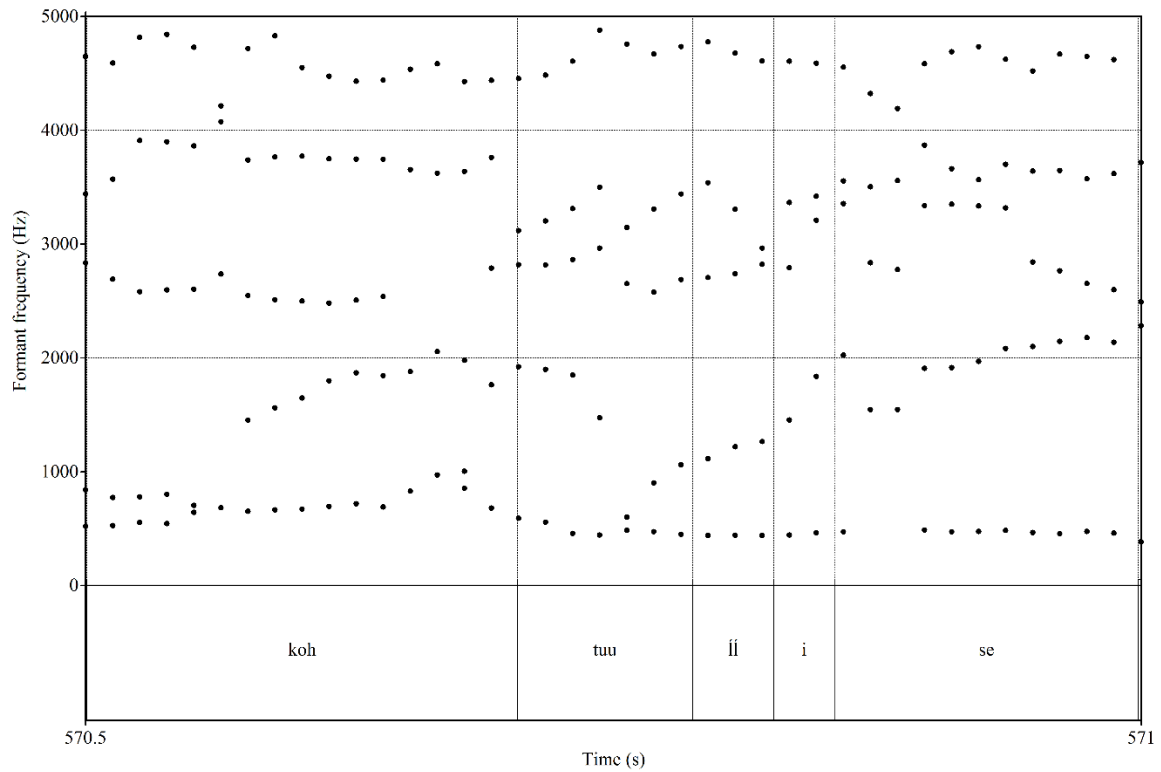
Kaikkiaan 2A:n haastattelussa esiintyy 12 mahdollista liudennusympäristöä, joista yhdeksässä siis on havaittavissa geminaatta-*l*:n heleytymistä. Lähes kaikissa tapauksissa geminaatta-*l*:n liudentuminen on havaittavissa pelkin kuulohavainnoin. Näin ollen 2A näyttäytyykin aineistoni sekä voimakkaimminkin että säännöllisimminkin liudentavana vastaajana; lisäksi 2A on tietoinen geminaatta-*l*:n liudentumisesta Tampereen murteessa, sillä hän mainitsee piirteen kyselylomakevastauksissaan. Siitä, tiedostaako hän liudennuksen toteutumisen omassa idiolektissaan, ei ole kuitenkaan tietoa, sillä piirre ei nouse puheeksi haastattelun aikana.

Varttuneempien keski-ikäisten vastaajien ikäluokan *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n osalta toiseksi murteellisin vastaaja on 2D, vuonna 1960 syntynyt nainen. Toisin kuin 2A:n, 2D:n haastattelussa liudennus ei kuitenkaan esiinny säännöllisesti. Useimmin liudennus toteutuu 2D:n haastattelussa tamperelaiselle liudennukselle säännönmukaiseksi katsotussa äänneympäristössä, geminaatta-*l*:ssä takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278). Useimmat toteutuneet variantit esiintyvät takavokaalin *u* jälkeen painottomassa tavuasemassa (vrt. Mielikäinen 1981: 312) sanoissa [kohtuullise(n)] (josta on yhteensä kolme esiintymää, ks. kuva 11) ja [tolkuullisen].

Kuvan 11 spektrogrammi on yhdestä 2D:n kaikkiaan kolmesta sanan [kohtuullise(n)] esiintymästä, joissa kaikissa liudennussiirtymä on formanttianalyysin keinoin havaittavissa melko selvästi: Spektrogrammista näkee, että liudennussiirtymä alkaa jo toisen tavun pitkässä vokaalissa [uu], jonka aikana F2:n taajuus alkaa nousta hieman alle 1000 Hz:stä ylöspäin kohti [i]-äänteen taajuutta noin 2000 Hz:ssä. Liudennussiirtymä on spektrogrammin perusteella kohtalaisen jyrkkä.

Kaikissa neljässä vastaavassa äänneympäristössä geminaatta-*l*:n heleys on auditiivisesti havainnoituna kuitenkin melko heikkoa, joten on syytä ajatella, että spektrogrammi antaa jossain määrin väärän kuvan 2D:n liudennuksen vahvuudesta näissä ympäristöissä. Liudennussiirtymän jyrkkyys johtuneekin geminaatta-*l*:n äänneympäristöstä ja asemasta sanassa: Ensinnäkin *u*-äänteen keskimääräinen formantin F2 taajuus on takavokaaleista matalin, naispuhujilla noin 750 Hz (Raimo & Ojala 2009: 178), joten taajuuden ero *i*:hin on merkittävä. Toisekseen geminaatta-*l* esiintyy sanoissa [kohtuullise(n)] ja [tolkuullisen] painottoman tavun jälkeisessä asemassa; painoasemassa, jossa geminaatoilla on taipumus lyhentyä luonnollisessa puheessa (Wiik 1998: 106). Esiintymisympäristöjen tarkastelun perusteella näin onkin 2D:n puheessa käynyt, minkä vuoksi ääntöelimistössä tapahtuva

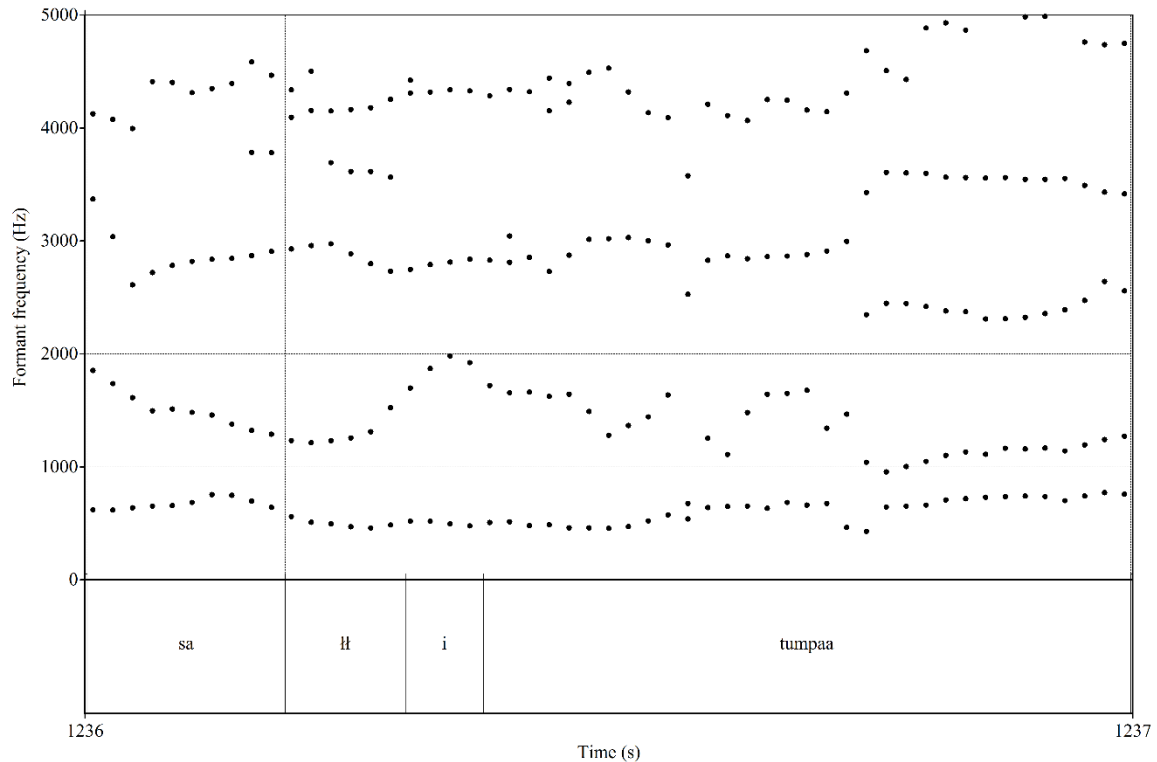
liike takavokaalista [u] etuvokaalin [i] ääntöasemiin tapahtuu kaikissa sanoissa tavallista lyhyemmässä ajassa. Kolmanneksi omiaan heikentämään liudennuksen vahvuutta on sanoissa esiintyvä *-llinen*-johdin (Mielikäinen 1981: 316).

Kuva 11. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 2D sanassa [kohtuullise(n)].

Edellä mainittujen neljän esiintymän lisäksi 2D:n haastattelussa liudennus toteutuu formantti-analyysin perusteella myös yhdessä assimilaatiotapauksessa [Savo^ll^linnasta] sekä imitaatiossa [ha^ll^lille], joka on haastattelun ainoa vain kuulohavainnoin todettava liudentuneen variantin sisältävä sana. Useimmiten heleytyminen jää 2D:n puheessa toteutumatta, kuten esimerkiksi optimaalisen äänneympäristön (vrt. Virtaranta 1956: 278, Itkonen 1968: 82, Mielikäinen 1981: 312) sisältävä sana [sa^ll^litumpaa] osoittaa (ks. kuva 12).

Kuvan 12 spektrogrammissa liudennussiirtymän sijaan formantin F2 taajuus pikemminkin laskee ensimmäisen tavun vokaalissa [a] pääpainollisesta tavuasemasta huolimatta. [H^l]-allofonin ajan F2:n taajuus puolestaan pysyttelee melko tasaisena noin 1300 Hz:n tietämillä, kunnes vasta juuri ennen siirtymää [i]-äänteeseen taajuus alkaa nousta kohti 2000 Hz:ä.

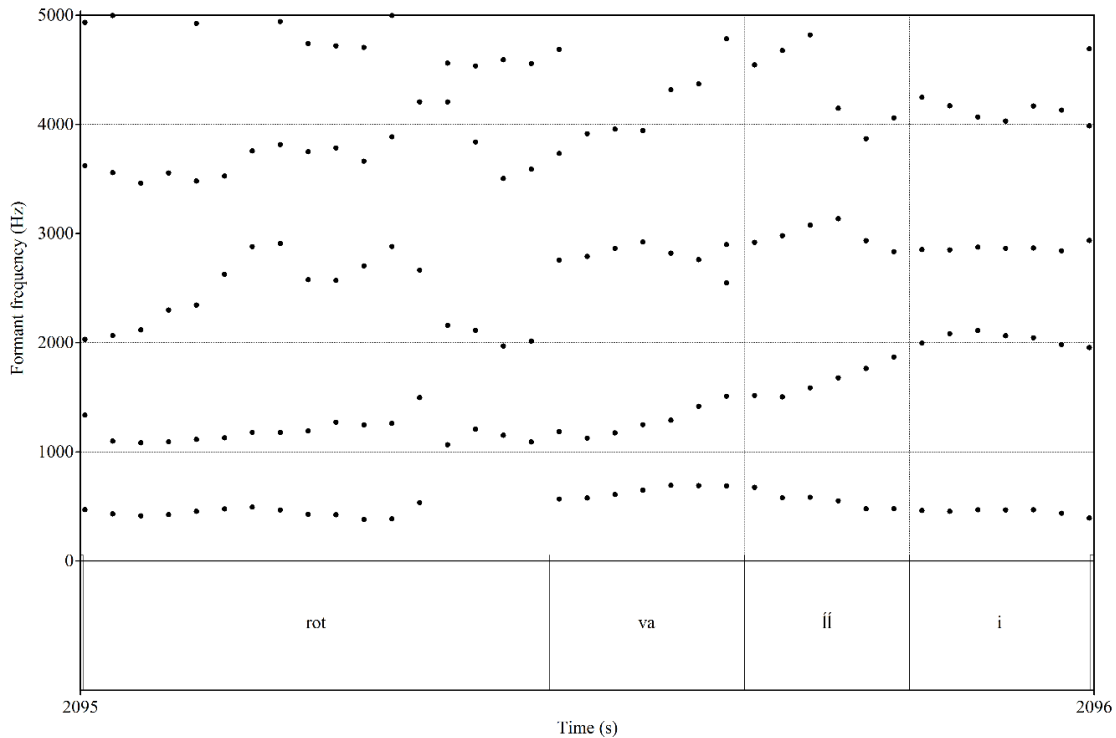

Kuva 12. Liudentumaton geminaatta-*l* 2D:n sanassa [sahtitumpaa].

Kaikkiaan 2D:n haastattelussa esiintyy 23 mahdollista liudennusympäristöä, joista siis kuudessa palatalisaatiota on havaittavissa. Näistä kuitenkin vain yhdessä geminaatta-*l* ääntyy *i*:n edellä niin heleänä, että se on vaivatta kuultavissa, ja tässäkin tapauksessa liudentunut variantti palautuu tamperelaisen *ll*-ääntämyksen imitointiin. Kaikki muut liudentuneet variantit ovat puolestaan havaittavissa lähinnä formanttianalyysin keinoin ja silloinkin useimpiin niistä liittyy tekijöitä, joiden vuoksi liudennusvaikutelma saattaa johtua spektrogrammin harhaanjohtavuudesta. Tästä johtuen on hyvin haastavaa päätellä, kuinka erottuvana piirteenä *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* 2D:n tavallisessa puheessa kuuluu – havaintojeni perusteella olisin taipuvainen tulkitsemaan, että liudennus toteutuu hänen puheessaan vain epäsäännöllisesti ja silloinkin melko heikkona, mahdollisesti myös allofonien vapaasta vaihtelusta johtuvana ääntämyksenä (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60).

Kaikki 2D:n liudentuneet geminaatta-*l*-variantit esiintyvät takavokaalin ja *i*:n välissä, etuvokaalisissa ympäristöissä *ll*:n heleytymistä ei ole havaittavissa (vrt. Itkonen 1968: 82), ja yhtä (imitoitua) varianttia lukuun ottamatta kaikki liudennustapaukset toteutuvat sanan ensimmäistä tavunrajaa kauempana (vrt. Mielikäinen 1981: 312). 2D on tietoinen Tampereen murteessa esiintyvistä liudennusilmiöistä, kuten piirteen imitointi osoittaa.

Haastateltavan 2B (vuonna 1960 syntynyt nainen) haastattelussa *i*:n edellä liudentunut geminaatta-*l*:n variantti esiintyy neljästi. Näistä kaksi, sanat [jäähä^{ll}li] ja [jäähä^{ll}lista], on imitointeja eivätkä siten variantin luonnollisia esiintymiä. Osana luonnollista puhetta esiintyvistä kahdesta liudentuneesta ^{ll}-variantista vahvempi esiintyy sanassa [rotva^{ll}li] (ks. kuva 13), jossa se on myös auditiivisesti todettavissa.

Kuva 13. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 2B sanassa [rotva^{ll}li].

Kuvan 13 spektrogrammista liudennussiirtymän näkee alkavan jo sanan [rotva^{ll}li] toisen tavun vokaalin [a] aikana. Lähestyttäessä [^{ll}]-allofonia formantti F2:n taajuus alkaa kohota vokaalin [a] asemasta noin 1100 Hz:stä kohti [i]:n taajuutta karkeasti 2100 Hz:n tietämillä. 2B:n toinen luonnollisessa puheessa esiintyvä liudentunut variantti toteutuu sanassa [rotva^{ll}linreuna], joka on äänneympäristöltään identtinen kuvan 13 kuvaaman liudennustapauksen kanssa. Lekseemin *rotvalli* on todettu olevan yksi Tampereen murteen leimallisimmista murre sanoista (ks. esim. Virtanen 2014: 28–29, 31; lekseimin merkityksestä ks. esim. Hyttinen 2009: 93), mikä saattaa osaltaan selittää molempien varianttien esiintymisen juuri kyseisessä sanassa. Itämurteissa liudennuksen on ajateltu vaativan toteutuakseen muutoinkin murteellisen äänneympäristön (Palander 2008: 328), ja nähdäkseni murteelliseksi ympäristöksi voitaneen tulkita myös murteelliset sanat.

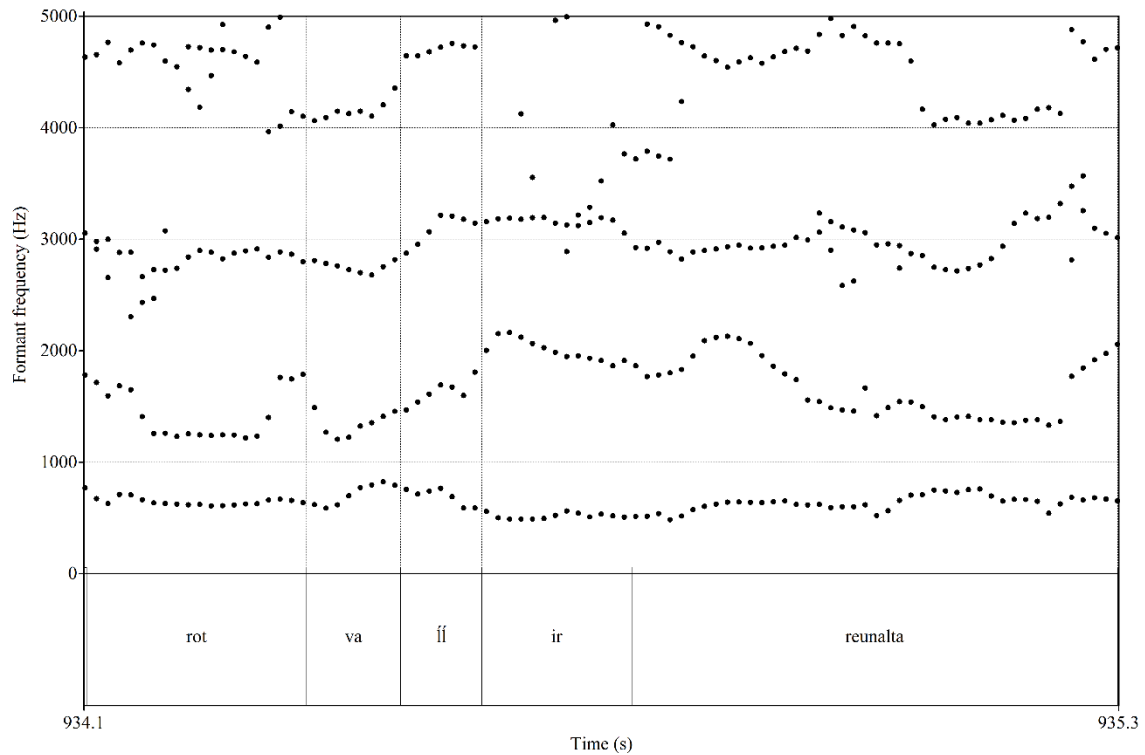
Haastattelussa esiintyvät imitoinnit ja 2B:n kyselylomakevastaukset osoittavat, että hän on tietoinen Tampereen murteeseen kuuluvasta geminaatta-*l*:n liudentumisesta. Useimmiten liudennus jää

2B:n haastattelussa kuitenkin toteutumatta, myös sellaisissa sanoissa kuin [uimahaŋin], jonka kanssa identtisessä äänneympäristössä liudennus toisaalla imitoinnin seurauksena toteutuu. Kaikkiaan 2B:n haastattelussa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy 14 kappaletta, joten ei liene liian uskaliaasta olettaa, että *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* toteutuu hänen idiolektissaan vain epäsäännöllisesti. Poikkeuksen tekee kuitenkin liudennuksen esiintyminen muutoinkin leimallisissa murteellisissa tamperelaisuuksissa, kuten lekseemissä *rotvalli* tai siihen palautuvissa yhdyssanoissa (*rotvallinreuna*). Näissäkin tapauksissa liudennuksen toteutuminen voi kuitenkin mahdollisesti palautua myös allofonien vapaan vaihtelun sattumanvaraisuuteen (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Äänneympäristöltään kaikki 2B:n liudentuneet geminaatta-*l*:n variantit esiintyvät lyhyen takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278, Itkonen 1968: 82) painottomassa tai sivupainollisessa tavuasemassa (vrt. Mielikäinen 1981: 312). Etuvokaalin ja *i*:n väliset geminaatta-*l*:t jäävät 2B:n puheessa säännöllisesti liudentumatta (vrt. Itkonen 1968: 82).

Varttuneempien keski-ikäisten ryhmän vastaajista 2C:n, vuonna 1953 syntyneen naisen, haastattelussa esiintyy kaksi selvästi kuulohavainnoin todennettavaa *i*:n edellä liudentunutta geminaatta-*l*:n varianttia. Näistä toinen on kuitenkin seurausta tamperelaisen liudennuksen jäljittelystä sanassa [haŋlilla], mikä osoittaa myös sen, että 2C on tietoinen tamperelaisesta heleästä geminaatta-*l*:n ääntämyksestä. Näin ollen ainoa osana luonnollista puhetta toteutuva liudentunut variantti on sanassa [rotvaŋlirreunalta] (ks. kuva 14), joka on liudennustapauksena identtinen äsken esitellyn 2B:n *rotvalli*-liudentumien kanssa.

Kuvan 14 spektrogrammissa 2C:n sanasta [rotvaŋlirreunalta] nähtävä liudennussiirtymä on hyvin selvä: sanan toisen tavun vokaalin [a] formantin F2 taajuus on alkujaan noin 1200 Hz, mutta jo ennen siirtymää [ŋ]-allofoniin taajuus alkaa nousta. Taajuuden nousu jatkuu koko geminaatta-*l*:n ajan, kunnes F2:n taajuus saavuttaa huippunsa noin 2100 Hz:ssä kuuluvassa [i]-äänteessä.

2C:n haastattelun toteutuneista liudennustapauksista toinen sijoittuu pääpainolliseen tavuasemaan sanan ensimmäiselle tavunrajalle ja toinen painottomaan tavuasemaan (vrt. Mielikäinen 1981: 312). Molemmat geminaatta-*l*:n liudentuneet variantit toteutuvat takavokaalien *a* ja *i* välissä eli äänneympäristössä, jonka on katsottu olevan säännönmukainen tamperelaiselle liudennukselle (vrt. Virtaranta 1946: 278). Etuvokaalin ja *i*:n välissä esiintyvät geminaatta-*l*:t jäävät 2C:n haastattelussa liudentumatta.

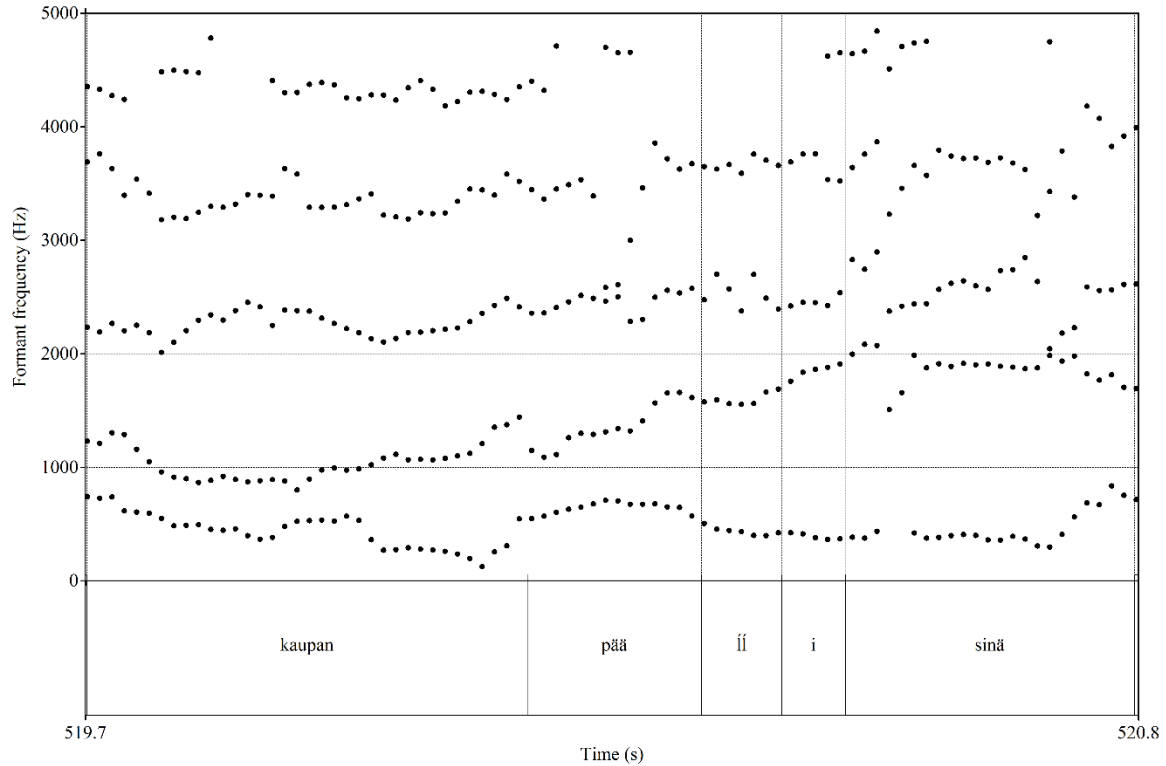

Kuva 14. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 2C sanassa [rotvällirreunalta].

2C:n ainoa luonnollisessa puheessa toteutunut liudennustapaus viittaisi siihen, että kuten 2B:llä myös hänellä geminaatta-*l*:n heleä ääntämys olisi harvinaista ja mahdollisesti rajoittunut murteelliseen *rotvalli*-sanaan tai siitä yhdistämällä jatkettuihin muotoihin (vrt. Palander 2008: 328). Kaikkiaan 2C:n haastattelussa tamperelaisen liudennuksen mahdollistavia äänneympäristöjä esiintyy kuitenkin vähän, ainoastaan kuusi ympäristöä, joten olisi liian uskaliaasta väittää, että edellä esitetty oletus pitäisi varmasti paikkansa. Näin ollen, varsinkin kun huomioidaan allofonien vapaa vaihtelu (Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60), *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisen säännöllisyydestä 2C:n puheessa täytyy tyytyä toteamaan, että haastattelun perusteella pitäviä johtopäätöksiä ei voida tehdä.

Vuosina 1953–1969 syntyneistä vastaajista vuonna 1964 syntynyt mies 2E on liudennuksen osalta vähiten murteellinen puhuja. Hänen haastattelussaan esiintyy ainoastaan yksi *i*:n edellä liudentunut geminaatta-*l*:n variantti sanassa [kaupanpäällisinä] (ks. kuva 15). 2E:n ainoasta liudennustapauksesta kiinnostavan tekee se, että variantti esiintyy pitkän etuvokaalin *ää* ja *i* välissä sivupainollisessa tavuasemassa – kyseisessä ympäristössä liudennuksen toteutuminen on epäodotuksenmukaista, sillä palatalisaatiota hankaloittavat paitsi edeltävän vokaalin etuvokaalisuus myös sen pi-

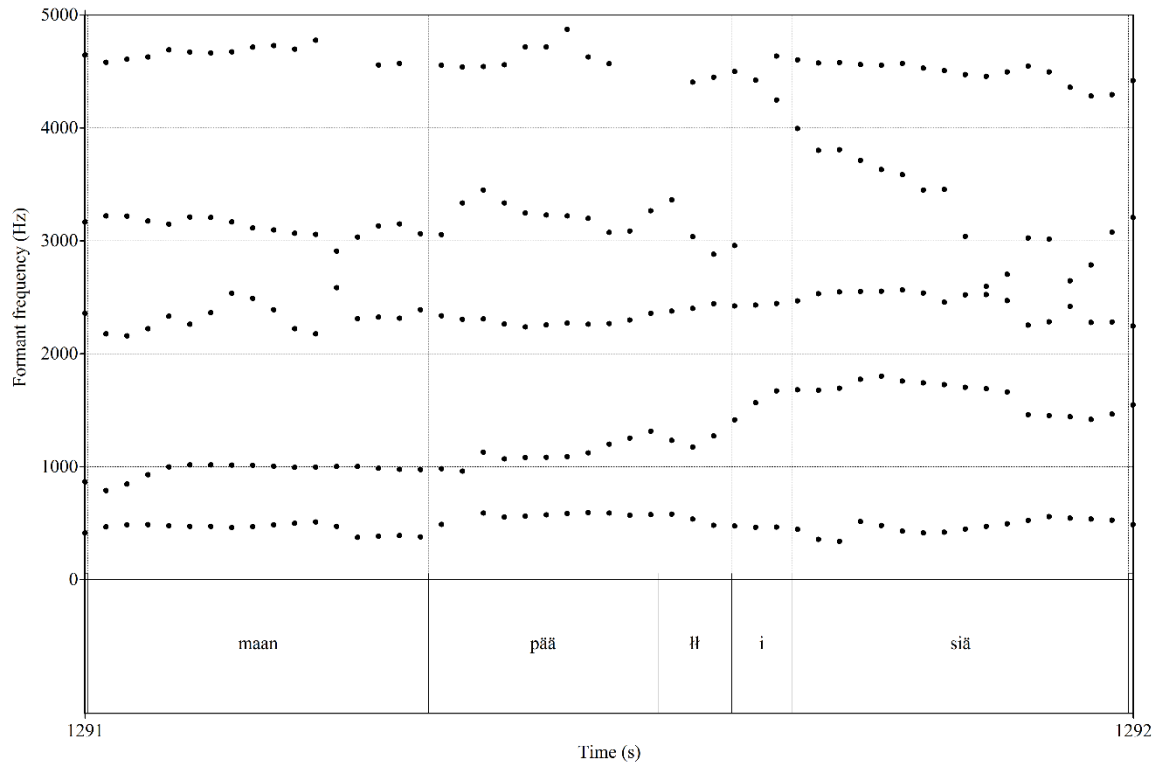
tuus (Itkonen 1968: 82) sekä tavuasema (Mielikäinen 1981: 312). Liudennus toteutuukin tässä tapauksessa melko heikkona, ja heleä *l̥*-variantti on todennettavissa parhaiten formanttianalyysin keinoin. Auditiivisesti se on vain vaivoin kuultavissa.

Kuva 15. Liudentunut geminaatta-*l* vastaajan 2E sanassa [kaupanpäällisinä].

Kuvan 15 spektrogrammissa liudennussiirtymän näkee alkavan selvästi jo yhdyssanan perusosan [-päällisinä] ensimmäisen tavun pitkästä [ää]-äänteestä, jonka aikana formantti F2:n taajuudessa toteutuu selvä hyppy karkeasti 1300 Hz:stä 1700 Hz:iin. Ennen siirtymää [l̥]-allofoniin F2:n taajuus kuitenkin tasaantuu ja nousee [i]:tä lähestyttäessä enää hieman. Lopulta vasta juuri ennen kuuluvaa [i]-äännettä F2:n taajuus alkaa jälleen kohota kohti noin 2000 Hz:n taajuutta.

Heleä *l̥*-variantti sanassa [kaupanpäällisinä] lienee kuitenkin sattumanvarainen ja johtuu todennäköisesti luonnolliseen puheeseen kuuluvasta allofonien vapaasta vaihtelusta (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Toisaalla haastattelussa geminaatta-*l* ei nimittäin liudennu lähes tismalleen identtisessä äänneympäristössä sanassa [maapäällisiä] (ks. kuva 16).

Kuva 16. Liudentumaton geminaatta-/ 2E:n sanassa [maanpäähisiä].

Kuten kuvan 16 spektrogrammista huomaa, ei liudennussiirtymää ole havaittavissa. Sen sijaan formantin F2 taajuus pysyy pientä heilahdusta lukuun ottamatta koko pitkän [ää]-äänteen sekä [H]-allofonin ajan matalalla noin 1100–1300 Hz:n tietämillä ja alkaa kohota kohti [i]:n taajuutta 1800 Hz:ssä vasta aivan [H]:n lopulla. Lopullisen [i]:n taajuuden formantti F2 saavuttaa vasta kuuluvan [i]:n aikana.

Kaikkiaan 2E:n haastattelussa esiintyy kuitenkin hyvin vähän mahdollisia liudennusympäristöjä, ainoastaan kymmenen ympäristöä. Näin ollen tulkinnoissa *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-/stä 2E:n idiolektissa on oltava varovainen. Kuitenkin se, että liudennus jää yhtä mahdollisesti allofonien vapaaseen vaihteluun palautuvaa poikkeusta lukuun ottamatta toteutumatta kaikissa äänneympäristöissä ja tavuasemissa, antaisi olettaa, ettei *i*:n edellä esiintyvä geminaatta-/todennäköisesti liudennu 2E:n puheessa säännöllisesti. Tästä huolimatta 2E on tietoinen Tampereen murteessa esiintyvistä liudennuksesta, sillä hän mainitsee piirteen kyselylomakevastauksissaan. Haastattelun aikana ilmiö ei nouse puheeksi.

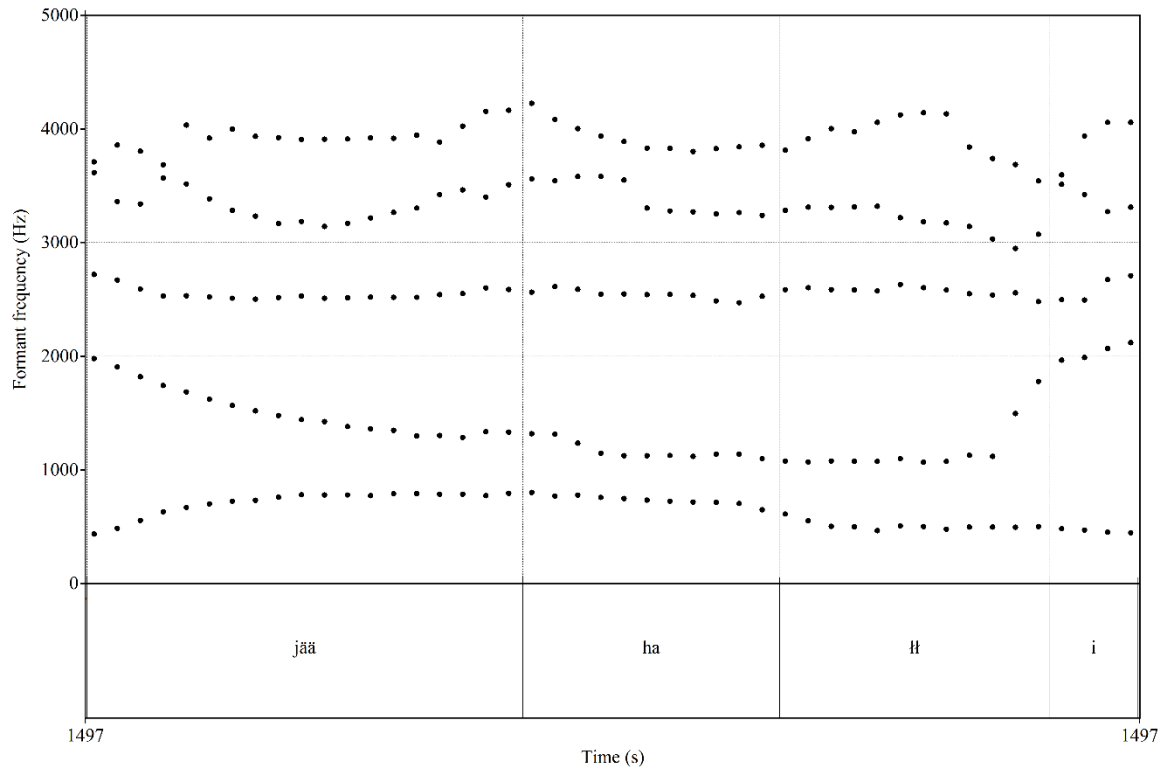
Tarkasteltaessa varttuneempien keski-ikäisten ikäluokkaa kokonaisuudessaan huomataan, että kaikilla ikäluokan haastatelluilla esiintyy haastatteluissaan *i*:n edellä liudentuneita geminaatta-/n variantteja. Kuitenkin, kuten eläkeikäisten vastaajienkin ikäluokkaa, myös varttuneempien keski-

ikäisten liudennuksen toteutumista leimaa *i:n* edellä liudentuneiden geminaatta-*l:n* varianttien epä säännöllisyys: yhtä vastaajaa (2A) lukuun ottamatta kaikille vastaajille on tyypillistä, että vaikka heleä *ll*-variantti toisinaan toteutuu, jää se toisessa keskusteluyhteydessä hyvin todennäköisesti toteutumatta silloinkin, kun kyseessä on täysin identtinen äänneympäristö. Variaation epä säännöllisyys on otettava huomioon varsinkin liudennuksen kaltaisen äänten laadussa tapahtuvan vaihtelun kohdalla, sillä yhtä hyvin heleän ääntämyksen taustalla saattaa olla puheelle luonnollinen allofonien vapaa vaihtelu (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Keski-ikäisten puhujien liudennuksesta on aiemmissa tutkimuksissa vain vähän mainintoja, mutta esimerkiksi Heikkinen (1992: 155–161) on todennut liudennuksen olevan vähäistä työikäisillä Lapinlahden murteen puhujilla.

Vuosina 1953–1969 syntyneiden ikäluokasta syntyvää liudennuksen osalta murteellista vaikutelmaa värittää myös piirteen jäljittelyn myötä syntyneiden liudennustapausten suuri määrä ikäryhmän haastatteluissa – imitoituja *i:n* edellä liudentuneita geminaatta-*l:n* variantteja esiintyy muutenkin harvinaisten heleiden varianttien joukossa viidestä vastaajasta kolmella. Niissä tapauksissa, jossa liudennus kuitenkin toteutuu osana luonnollista puhetta, se näyttäisi noudattelevan tampere-laiselle liudennukselle ajateltua toteutumisympäristöä takavokaalin ja *i:n* välisistä asemista (vrt. Virtaranta 1946: 278). Lisäksi liudennus toteutuu varttuneempien keski-ikäisten haastatteluissa odotuksenmukaisesti useammin lyhyen kuin pitkän takavokaalin jälkeen (vrt. Itkonen 1968: 82) mutta odotuksenvastaisesti useimmin painottomassa tai sivupainollisessa asemassa (vrt. Mielikäinen 1982: 312). Jakaumaan vaikuttaa kuitenkin se, että pääpainollisessa tavuasemassa esiintyvät mahdolliset liudennusympäristöt ovat aineistossa harvinaisempia kuin kauempana sanassa sijaitsevat ympäristöt. Etuvokaaleista *ä:n* jälkeisissä *ll*-äänteissä on joillakin puhujilla havaittavissa heleytymistä (vrt. Itkonen 1968: 82), mikä on vastoin tamperelaisen liudennuksen ajateltua toteutumissääntöä. Ikäluokan vastaajat ovat kaikki tietoisia Tampereen murteessa tavattavasta liudennuksesta.

4.2.3 *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* nuorempien keski-ikäisten haastatteluissa

Vuosina 1970–1986 syntyneiden eli nuorempien keski-ikäisten ikäryhmässä haastateltuja vastaajia on kaksi. Heistä kummankaan puheessa ei esiinny selvästi kuultavia *i:n* edellä liudentuneita geminaatta-*l:n* variantteja missään äänneympäristöissä tai tavuasemissa. Haastatelluista toinen, vastaaja 3A (vuonna 1979 syntynyt mies), kuitenkin lienee tietoinen tamperelaisesta liudennuksesta, sillä haastattelussa hän kertoi, että hänen omaa *jäähalli*-sanon ääntämystään on kuvailtu tavanomaisesta poikkeavaksi. Kuulohavainnoin tai edes formanttianalyysin perusteella 3A:n ääntämyksessä ei kyseisessä sanassa kuitenkaan ole ainakaan heleää geminaatta-*l*:ää havaittavissa (ks. kuva 17).

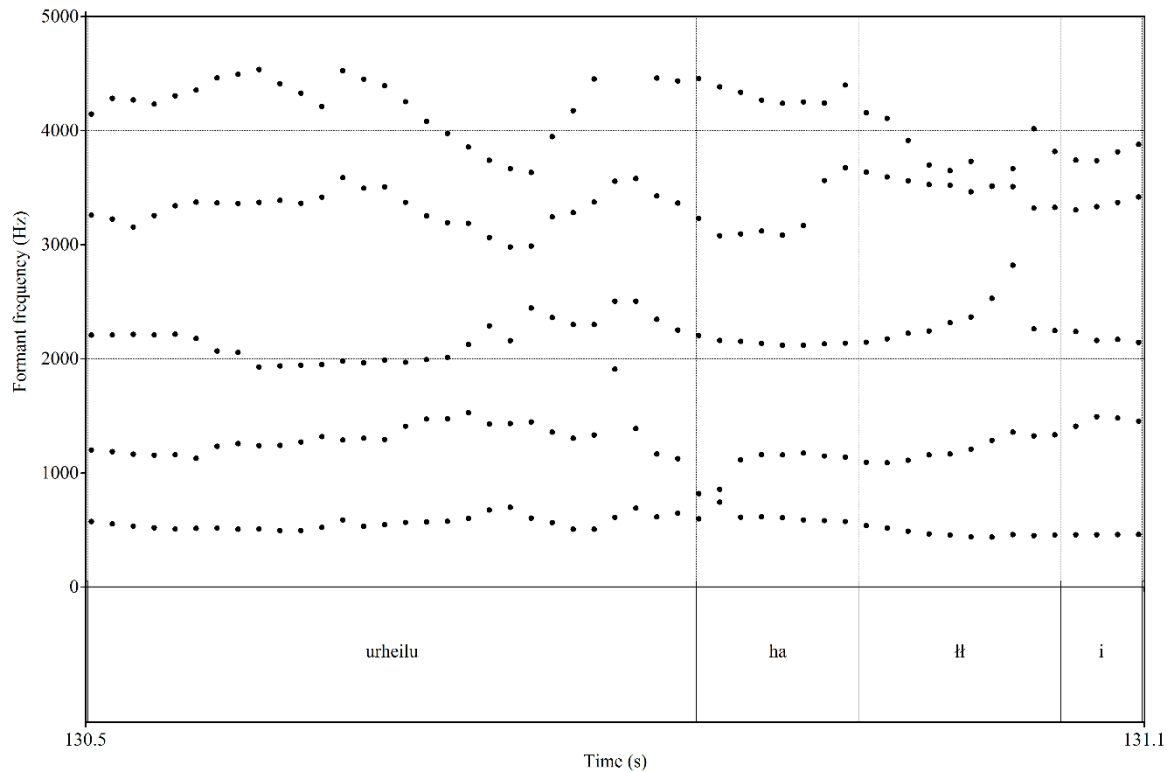
Kuva 17. Liudentumaton geminaatta-*l* vastaajan 3A sanassa [jäähäli].

Kuvan 17 spektrogrammi sanasta [jäähäli] on yhteydestä, jossa 3A kuvailee omaa ääntämystään. 3A:n kertoman mukaan hänen ystävänsä ovat huomauttaneet, että hänen puheessaan *jäähalli*-sanana geminaatta-*l*:ssä ääntyy ”joku kolmois jii-äl-akseli” (ks. tarkemmin luku 4.2.5), mistä päätellen hän kaikei viittaa geminaatta-*l*:n liudentuneeseen varianttiin – liudennusta maallikot kuvaavat usein juuri *j*-äänteen avulla (ks. esim. Mielikäinen 2004: 512–513, Nupponen 2011: 179). Liudennus-siirtymää ei ole kuitenkaan spektrogrammista havaittavissa, vaan yhdyssanan perusosan ensimmäisen tavun vokaalin [a] formantin F2 taajuus noin 1100 Hz säilyy verrattain vakaasti läpi [h]-allofonin. Vasta aivan [h]:n lopulla F2:n taajuus alkaa nousta kohti [i]:n taajuutta hieman yli 2000 Hz:ssä.

Kuvan 17 kohdalla esitetty sopii kuvaamaan kaikkia 3A:n haastattelussa esiintyviä mahdollisia liudennusympäristöjä, joita esiintyy 3A:n haastattelussa esiintyy kaikkiaan 18 ympäristöä. Näin ollen onkin syytä olettaa, että *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* ei toteudu säännöllisesti 3A:n luonnollisessa puheessa missään äänneympäristöissä tai painoasemissa.

Vastaajalla 3B, vuonna 1982 syntyneellä miehellä, *i*:n edellä liudentuneiden geminaatta-*l*:n varianttien osuus on sama: liudennus jää säännöllisesti toteutumatta kaikissa äänneympäristöissä ja

painoasemissa. Esimerkiksi sopii sana [urheiluhafi] (ks. kuva 18), jossa geminaatta-*l*:n olisi mahdollista heleytyä tamperelaisen liudennuksen toteutumissäännön mukaisessa asemassa (vrt. Virtaranta 1946: 278).

Kuva 18. Liudentumaton geminaatta-*l* vastaajan 3A sanassa [urheiluhafi].

Kuvan 18 spektrogrammissa liudennussiirtymää ei ole havaittavissa. Yhdyssanan perusosan [hafi] ensimmäisen tavun vokaalin [a] formantin F2 arvo jopa hieman laskee [h]-allofoniin siirryttäessä, ja allofonin aikana F2:n taajuudessa on havaittavissa vain lievää nousua [i]-äännettä lähestyttäessä. [i]:n formantin F2 taajuus jää verrattain matalaksi ollen vain noin 1700 Hz. Kaikkiaan 3B:n haastattelussa esiintyy kymmenen mahdollista liudennusympäristöä, joten pitävien johtopäätösten tekeminen *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisestä hänen idiolektissaan on kuitenkin haasteellista. Haastattelu yhtä kaikki viittaisi siihen suuntaan, että liudennus ei toteudu 3B:n puheessa säännöllisesti. 3B ei myöskään liene tietoinen Tampereen murteessa *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä, sillä hän ei mainitse piirrettä haastattelussaan tai kyselylomakevastauksissaan kertaakaan.

Kun aineistossani vuosina 1970–1986 syntyneiden vastaajien ikäluokkaa edustaa ainoastaan kaksi haastateltua, ei yleistystä koko ikäluokan murteellisuudesta voida tehdä. Tästä huolimatta

kummankin haastattelun puheessa *i:n* edellä esiintyvien geminaatta-*l*-äänteiden täydellinen liudentumattomuus viittaa siihen suuntaan, että nuorempien keski-ikäisten tamperelaisten keskuudessa liudennus lienee hyvin harvinainen murrepiirre. Oletusta tukee myös savolaismurteista liudennusta käsittelevät tutkimukset. Esimerkiksi Heikkinen (1992: 155–161) on tarkastellut työikäisten lapinlahtelaisten murteellisuutta ja todennut liudennuksen olevan hyvin harvinainen piirre ikäluokan puhujilla. Myös muissa savolaismurteita käsittelevissä tutkimuksissa on havaittu, että liudennus on sitä harvinaisempaa, mitä nuoremmasta puhujasta on kyse (ks. esim. Makkonen 1997: 76, 79; Palander 1982: 171–172). Palander (2005a: 84, 270–271) on päätellyt liudennuksen poistuvan murteista sukupolvittaisin harppauksin, ja tämän aineiston ero varttuneempien ja nuorempien keski-ikäisten vastaajien liudennuksen välillä viittaisi samansuuntaiseen kehitykseen myös Tampereen murteessa.

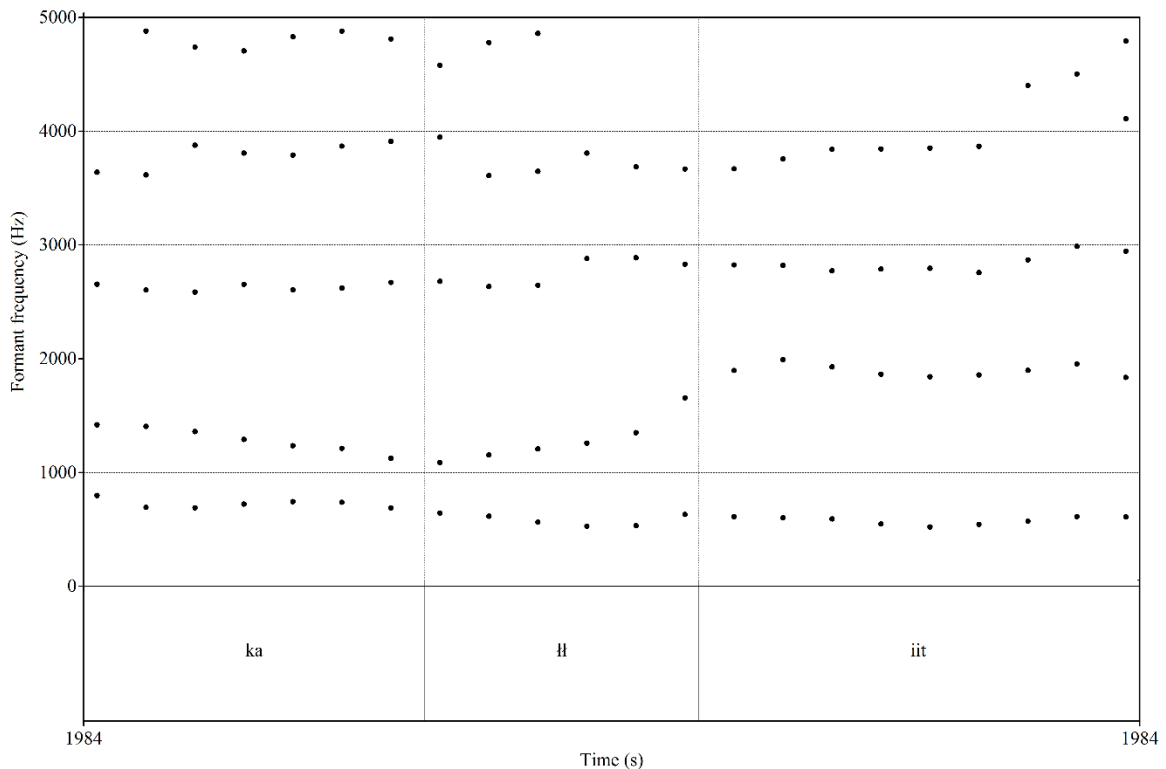
4.2.4 *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* nuoren aikuisen haastattelussa

Vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneiden eli nuorten aikuisten ikäluokassa haastatteluun osallistui ainoastaan yksi vastaaja, vuonna 1993 syntynyt nainen 4A. Tästä johtuen minkäänlaisten johtopäätösten tekeminen *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisestä nuorten tamperelaisten puheessa ei ole aineistoni perusteella mahdollista. Puheeksi voidaan siis ottaa ainoastaan yhden henkilön idiolekti, jonka tarkkailussa siinäkin on omat ongelmansa: 4A:n haastattelussa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy ainoastaan viisi ympäristöä. Näin ollen pitävien johtopäätösten tekeminen liudennuksesta edes 4A:n yksilönmurteessa ei ole mahdollista. Tästä huolimatta käsittelen 4A:n haastattelun ikään kuin katsauksenomaisesti.

4A:n haastattelussa *i:n* edellä liudentunutta geminaatta-*l*:n varianttia ei esiinny yhdessäkään mahdollisessa äänneympäristössä tavuasemasta riippumatta. Edes formanttianalyysi ei paljasta heleytymistä 4A:n puheessa, kuten esimerkiksi sana [kaŋiit] (ks. kuva 19) osoittaa. Kyseisessä tapauksessa geminaatta-*l* esiintyy tamperelaiselle liudennukselle otollisimmassa mahdollisessa äänneympäristössä pääpainollisen tavun jälkeen lyhyen takavokaalin ja *i:n* välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278, Itkonen 1968: 82, Mielikäinen 1980: 312).

Kuvan 19 spektrogrammissa liudennussiirtymää ei ole havaittavissa, vaan sanan ensimmäisen tavun vokaalin [a] aikana formantin F2 arvo pikemminkin laskee noin 1400 Hz:stä 1100 Hz:iin. [H]-allofonin aikana formantti F2:n taajuudessa on havaittavissa lievää nousua, mutta voimakkainta nousu on vasta aivan äänteen lopussa. [i]:n taajuuden (noin 2000 Hz) F2 saavuttaa vasta kuuluvan [i]-äänteen aikana.

4A:n haastattelu viittaa siihen suuntaan, että *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* ei säännöllisesti toteutuisi hänen idiolektissaan. Kuitenkin, kuten sanottu, on haastattelussa liudennuksen mahdollistavia äänneympäristöjä niin vähän, että niiden perusteella on mahdotonta olettaa, ettei geminaatta-*l* milloinkaan ääntyisi hänen puheessaan heleänä. Tietoinen tamperelaisesta liudennuksesta 4A tuskin on, sillä hän ei mainitse piirrettä haastattelunsa aikana tai kyselylomakevastauksissaan kertaakaan.

Kuva 19. Liudentumaton geminaatta-*l* vastaajan 4A sanassa [kalhiit].

Savolaismurteista liudennuksen on todettu jo lähes täysin kadonneen nuorimpien vastaajien murteesta. Esimerkiksi Makkosen (1997: 76, 79) aineistossa piirrettä ei vieremäläisnuorten puheessa tavata juuri lainkaan. Saman huomion ovat tehneet Liperin murteesta Pajarinen (1995: 105, liite 4), Lapinlahden murteesta Heikkinen (1992: 155–161) ja savolaismurteiden alueelta laajemminkin Palander (1982: 171–172). Tämän aineiston yhden vastaajan edustuksella samaa yleistystä ei voida kuitenkaan tamperelaisten nuorten polven puhujien osalta tehdä.

4.2.5 Kokoavia havaintoja ja lisähuomioita haastatteluaineistosta

Tässä luvussa käsittelemme *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n toteutumisessa havaittavia eroja aineistoni ikäryhmien välillä. Kaiken kaikkiaan havainnot toteutuneista liudentuneista geminaatta-*l*:n vari-

anteista noudattelevat samaa suuntalinjaa kuin piirteen tiedostaminen kyselylomakeaineistossa: liudennus toteutuu useammin aineistoni kahdella vanhemmalla ikäryhmällä kuin kahdella nuoremmalla, aivan kuten vanhemmat vastaajat myös tiedostavat piirteen olemassaolon nuorempia vastaajia selvemmin. Tämän perusteella liudennuksen esiintyminen todellisessa puheessa näyttäisi ikäryhmittäin tarkasteltuna korreloivan piirteen tiedostamisen kanssa, mikä puolestaan vahvistaisi päätelmää siitä, että eri ikäpolvien kokemus kielestä on erilainen (vrt. Mielikäinen & Palander 2002: 105).

Taulukossa 2 on kuvattu haastatteluissa esiintyvät liudennuksen mahdollistavat äänneympäristöt sekä toteutuneet liudennustapaukset vastaajittain ikäryhmän perusteella jaoteltuna. Tarkailtaessa ikäryhmiä siitä näkökulmasta, kuinka monella puhujalla ikäryhmän sisällä *i:n* edellä liudentuneita geminaatta-*l:n* variantteja on havaittavissa, murteellisimpana näyttäytyy vuosina 1953–1969 syntyneiden eli varttuneempien keski-ikäisten ryhmä, jossa kaikkien viiden vastaajan haastattelussa esiintyy vähintään yksi liudentunut variantti. Toiseksi murteellisimpana ryhmänä näyttäytyy eläkeikäisten vastaajien ryhmä, jonka puhujista kolmella neljästä liudennusta on havaittavissa. Vuosina 1970–1986 ja vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneiden ryhmissä liudentuneita variantteja ei puolestaan esiinny yhdelläkään haastatelluista vastaajista.

Taulukko 2. Mahdolliset liudennusympäristöt ja toteutuneet liudennustapaukset haastatteluissa.

v. 1952 tai ennen synt.	Liud.ymp. yht.	Liud. yht.
1A	12	0
1B	19	3
1C	26	1
1D	20	3
v. 1953–1969 synt.		
2A	12	8
2B	14	4
2C	6	2
2D	23	6
2E	10	1
v. 1970–1986 synt.		
3A	18	0
3B	10	0
v. 1987 tai jälkeen synt.		
4A	5	0

Kahden vanhimman ikäryhmän asettuminen liudennuksen osalta murteellisuuden asteen mukaiseen järjestykseen siten, että nuorempi polvi on vanhempaa murteellisempi, on ristiriidassa aiemman tutkimuksen kanssa: savolaismurteita tarkastelevissa tutkimuksissa aineistojen vanhimmat ikäryhmät on toistuvasti havaittu murteellisimmiksi (ks. Heikkinen 1992: 155–161; Pajarinen 1995: 105, liite 4; Palander 1982: 171–172). Sen sijaan kahden nuorimman ikäluokan haastatteluissa havaittava liudennuksen esiintymättömyys tukee aiempien (savolaismurteista tehtyjen) tutkimusten havaintoja siitä, että nuorilla puhujilla liudennus on jo kokonaan tai ainakin lähes poistunut piirre (ks. esim. Makkonen 1997: 76, 79).

Aineistossani merkittävin ero liudennuksen toteutumisessa piirtyy kahden vanhimman ja kahden nuorimman vastaajaryhmän välille. Tämä tukee jossain määrin Palanderin (2005a: 84, 270–271) havaintoa liudentuneiden varianttien esiintymisen vähentymisestä sukupolvittain: vielä 1960-luvulla syntyneiden aineistoni vastaajien puheessa liudennusta jossain määrin tavataan, mutta 1970–1980-lukujen taitteessa tai sen jälkeen syntyneiden haastatteluissa geminaatta-*l*:n heleitä variantteja ei enää esiinny. Haastatteluaineistoni koko kuitenkin hankaloittaa havaintojen yleistettävyyttä, eikä aineistoni perusteella ole mahdollista vedenpitävästi väittää, että nuorten tamperealaisten puheeseen liudennus ei enää laisinkaan kuuluisi.

Kahden vanhimman ikäluokan murteellisuuden erot ja niiden ristiriita aiemman tutkimuksen kanssa puolestaan lienevät selitettävissä yksilöiden kautta: Kummassakin ikäryhmässä lähes kaikkien haastateltujen liudennus on hyvin epäsäännöllistä ja kuten taulukosta 2 huomaa, valtaosalla vastaajista liudennus jää huomattavasti useammin toteutumatta kuin se toteutuu. Liudennus on äänteen laadullista variaatiota (ks. esim. Wiik 2006: 105–108) ja sen vuoksi epäsäännöllisistä esiintymistä on mahdotonta sanoa, johtuuko äänteen heleys murretaustasta ja geminaatta-*l*:n esiintymisympäristöstä vai ei – yhtä hyvin palataalistuminen voi johtua myös allofonien vapaasta vaihtelusta (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Vaikuttaakin siltä, että ikäryhmittäinen tarkastelu ei anna riittävän kattavaa kuvaa *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisestä tamperealaisilla puhujilla, vaan ymmärtääksemme vaihtelun laatua Tampereen murteessa täytyy huomio kiinnittää yksilöiden puheeseen.

Säännöllisyyttä *i*:n edellä liudentuvien geminaatta-*l*:n varianttien esiintymisessä on havaittavissa ainoastaan yhdellä vastaajalla, 2A:lla. Hänen haastattelussaan *i*:n edellä esiintyvät geminaatta-*l*:t ääntyvät takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278) yhtä poikkeusta lukuun ottamatta heleinä. Tavuasemalla ei ole vaikutusta 2A:n liudennuksen säännöllisyyteen (vrt. Mielikäinen 1981: 312), ja lisäksi palataalistumista on toisinaan havaittavissa myös etuvokaalien jälkeisissä ympäristöissä (vrt. Itkonen 1968: 82). Näin ollen aineistoni perusteella kestävin tulkinta lienee, että Tampereen murteessa *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* lienee jo niin harvinainen piirre, että

säännöllisenä sitä tavataan enää harvoilla varttuneemmilla (2A on syntynyt vuonna 1958) puhujilla. Muutoin piirre esiintyy aineistoni vanhimmillakin puhujilla enää hyvin epäsäännöllisenä ja epäjohdonmukaisena, eikä allofonien vapaan vaihtelun vaikutusta näin ollen voida täysin sulkea pois. Myös Jonninen-Niilekselä (1982b: 31–32) on aiemmin epäillyt, että tamperelaisten puheessa liudennus on vain harvojen puhujien idiolektissa tavattava piirre. Havainto liudennuksen harvinaisuudesta tukee ja vahvistaa kyselylomakeaineiston analyysin ohessa esittämiäni tulkintoja (ks. luku 4.1.1) liudennuksen vähittäisestä heikkenemisestä Tampereen murteessa viimeisten vuosikymmenten aikana ja tämän heijastumisesta piirteen tiedostamiseen.

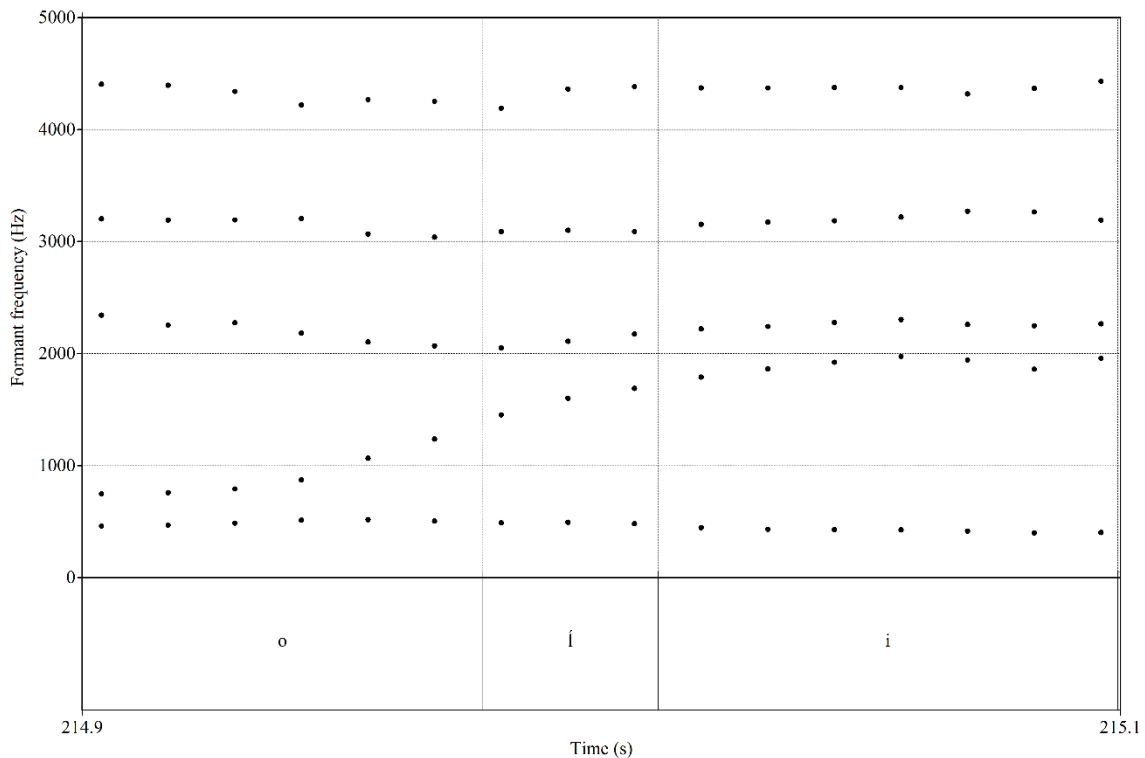
Edellä esitetystä huolimatta epäsäännöllistä liudennusta tavataan kuitenkin suhteellisesti niin monilla (aineistossani kaikkiaan kahdeksalla 12:sta vastaajasta), että vaihtelun syy saattaa palautua vastaajien murretaustaan. Toteutuneita liudennustapauksia tarkastellessa kaikkien puhujien liudennuksessa on havaittavissa yhtäläisyyksiä siinä, missä äänneympäristöissä geminaatta-*l* *i*:n edellä liudentuu. Useimmin heleä *ll*-äänne on kuultavissa siinä ympäristössä, jossa tamperelaisen liudennuksen on katsottukin toteutuvan, takavokaalin ja *i*:n välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278). Selvempää liudennus on lyhyen kuin pitkän vokaalin jälkeen (vrt. Itkonen 1968: 82), mutta toisaalta lyhyen äänteen ja *i*:n välisiä geminaatta-*l*-äänteitä myös esiintyy aineistossa määrällisesti huomattavasti enemmän. Takavokaaleista liudennustapausten yhteydessä esiintyy useimmin *a*, mutta myös *u*:n ja *o*:n jälkeisissä geminaatta-*l*:issä liudennusta on havaittavissa. Etuvokaaleista liudentuneen geminaatta-*l*:n edellä esiintyy ainoastaan *ä*, ja etuvokaalin ja *i*:n välisissä ympäristöissä liudennus on verrattain harvinainen, kuten on oletettavaakin (vrt. Itkonen 1968: 82).

Tavuaseaman näkökulmasta *i*:n edellä geminaatta-*l* liudentuu odotuksenmukaisesti voimakaimmin pääpainollisen tavun jäljessä (vrt. Mielikäinen 1981: 312), mutta useimmin sivupainollisessa asemassa. Tämä johtunee kuitenkin esiintymien jakaumasta: useimmin mahdollinen liudennusympäristö esiintyy aineistossani sivupainollisessa tavuaseamassa yhdyssanan perusosassa (esim. sanassa *jäähalli*). Painottomissa tavuaseamissa ja *-llinen*-johtimen sisältävien sanojen yhteydessä liudennus toteutuu heikommin kuin muissa asemissa ja sanatyypeissä (vrt. Mielikäinen 1981: 312, 316). Lisäksi lekseemi *rotvalli* vaikuttaisi olevan omiaan korostamaan geminaatta-*l*:n heleytymistä, mikä saattaa johtua sanan murteellisesta luonteesta (vrt. Palander 2008: 328).

Kiinnostava yksityiskohta aineistossani on, että toisinaan *i*:n edellä liudentuneita *l*-äänteen variantteja tavataan myös lyhyessä *l*-äänteessä. Systemaattisesti en ole aineistoni lyhyitä *l*-äänteitä kuitenkaan tarkastellut, vaan olen keskittynyt niihin ainoastaan silloin, kun ne ovat kiinnittäneet huomioni haastatteluja kuunnellessa. Lyhyen *l*-äänteen heleytymistä esiintyy kolmella puhujalla, kaikilla joko *olla*-verbin yksikön kolmannen persoonan indikatiivin imperfektimuodossa *oli* tai verbin *vaalia* yhteydessä. Haastateltavilla 1D ja 2A palataalistunut yksinäis-*l* esiintyy sanassa [oli]

(ks. kuva 20). Yksittäisillä tamperelaisilla puhujilla liudennusta on sanamuodossa *oli* tavattu myös aiemmin (ks. Mustanoja 2011: 356–357).

Liudentuneen lyhyen *l̥*:n mahdollistavan sanamuodon *ol̥i* voi rinnastaa savolaismurteiseen loppuheittomuotoon *ol̥*, jossa liudentunut konsonantti esiintyy distinktiivisenä piirteenä eli omana foneeminaan *i*:n katoamisen johdosta (Mielikäinen 1981: 310–311). Savolaismurteissa *ol̥* on yksi niistä sanamuodoista, joissa liudennus on parhaiten säilynyt (ks. esim. Heikkinen 1992: 157). Näin ollen ei ole täysin yllättävää, että myös tamperelaispuhujilla heleää *l̥*-ääntämystä tavataan samankaltaisessa muodossa. Kuvan 20 spektrogrammissa haastateltavan 1D sanasta [ol̥i] liudennussiirtymän näkee selvästi alkavan jo sanan ensimmäisen vokaalin [o] aikana. Ääntämyksen alkaessa formantti F2:n taajuus on noin 800 Hz mutta alkaa pian kohota kohti [i]:n taajuutta noin 2000 Hz:ssä. Taajuuden nousu jatkuu läpi [l̥]-allofonin, kunnes F2 saavuttaa [i]:n taajuuden vasta kuuluvan [i]-äänteen aikana. Spektrogrammi vastaajan 2A lausumasta sanasta [ol̥i] on pieniä yksilöllisiä eroja lukuun ottamatta verrattain samanlainen.

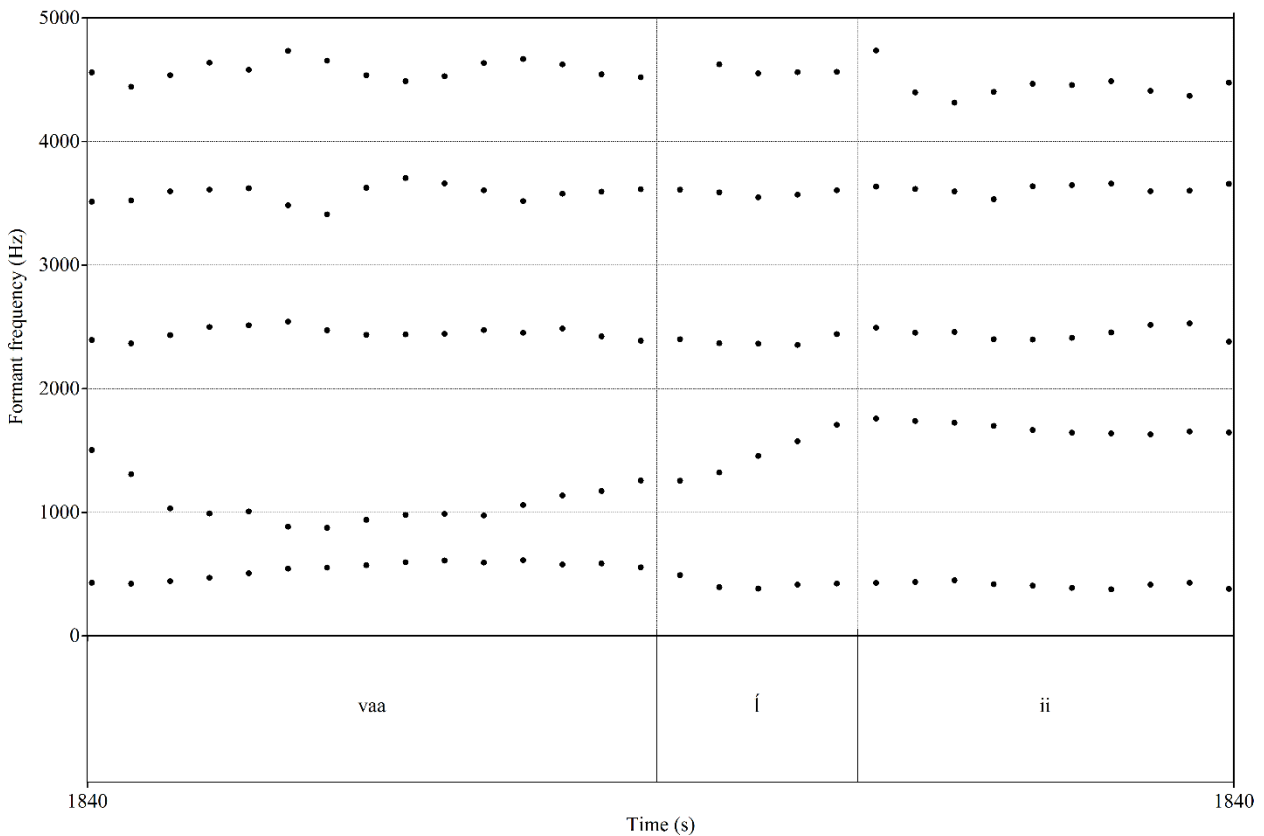

Kuva 20. Liudentunut lyhyt *l̥* 1D:n sanassa [ol̥i].

Vastaajilla 1C ja 2A heleää yksinäis-*l̥* esiintyy verbin *vaalia* yhteydessä, ensin mainitulla taivutusmuodossa sanassa [vaal̥ii] (ks. kuva 21) ja jälkimmäisenä mainitulla perusmuodossa sanassa [vaal̥ia]. Esiintymisympäristönä verbi *vaalia* on siinä mielessä kiinnostava, että liudentuva konsonantti esiintyy pitkän vokaalin jälkeisessä asemassa, joiden on ajateltu olevan liudennuksen kannalta

lyhytvokaalisia asemia epäotollisempia (Itkonen 1968: 82). Toisaalta taas *l*-äänteen sijoittuminen pääpainollisen tavun jälkeen on omiaan helpottamaan liudennuksen toteutumista (Mielikäinen 1981: 312). Kiinnostavaa on myös se, että molemmilla puhujilla *vaalia*-verbi esiintyy keskusteluyhteydessä, jossa he puhuvat murteiden suojelemisesta, toisin sanoen murteiden vaalimisesta. Tunnetilan on todettu vaikuttavan ihmisen puheessa toteutuvaan ääntämykseen (Laukkanen & Leino 1999: 79–82), ja mahdollista on, että huoli murteiden tilasta onkin saattanut edesauttaa palataalistumisen toteutumista vastaajilla.

Kuvan 21 spektrogrammissa 1C:n sanasta [vaalii] liudennussiirtymän näkee alkavan jo ensimmäisen tavun pitkän [aa]-äänteen aikana. Vielä ääntämyksen alussa formantin F2 taajuus on noin 1000 Hz mutta lähestyttäessä allofonia [í] se alkaa nousta. Siirryttäessä [í]-allofoniin taajuuden nousu on jo huomattavaa ja jatkaa nousemistaan kohti [i]:n taajuutta, kunnes lopulta kuuluvan [i]-äänteen alkaessa F2 saavuttaa noin 2000 Hz:n taajuuden. Spektrogrammissa vastaajan 2A sanasta [vaaiia] liudennussiirtymä on havaittavissa pieniä yksilöllisiä eroja lukuun ottamatta vastaavalla tavalla kuin kuvan 21 spektrogrammissa.

Kuva 21. Liudentunut *l* vastaajan 1C sanassa *vaalii*.

Huomiot lyhyen *l*-äänteen liudentumisesta *i*:n edellä rajoittuvat aineistossani näihin neljään tapaukseen – verrattain yleisestä ilmiöstä ei siis ole kyse. Tästä huolimatta havainto antaa olettaa, että Tampereen murteessa liudennus ei ole rajoittunut ainoastaan geminaatta-*l*-äänteisiin, vaan ainakin yksittäisillä puhujilla, tietyissä sanamuodoissa tai tilanteittain myös lyhyt *l* voi tamperelaisilla puhujilla ääntyä liudentuneena *i*:n edellä. Toisaalta näissäkään tapauksissa ei voida sulkea pois allofonien vapaasta vaihtelusta johtuvaa variaatiota (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60), varsinkaan kun erityisesti muoto *oli* esiintyy kaikkien vastaajien haastatteluissa useasti ilman liudennusta. Lyhyen *l*-äänteen liudentuminen sekä aiemmin esitetyt huomiot liudennuksen satunnaisesta esiintymisestä esimerkiksi etuvokaalin ja *i*:n välissä antavat kuitenkin olettaa, että Tampereen murteen heleä *l*-ääntämys on jossain määrin ajateltua monipuolisempi murteellisuus.

4.2.6 Luonnehdinnat *i*:n edellä liudentuvasta geminaatta-*l*:stä haastatteluaineistossa

Haastatteluaineistossani esiintyy *i*:n edellä liudentuneiden geminaatta-*l*:n varianttien lisäksi myös kuvailuja tamperelaisesta liudennuksesta murrepiirteenä. Kuten luvussa 4.1.2 erittelin kyselylomakeaineistoni liudennusilmiöön liittyviä luonnehdintoja, käsittelen ja ryhmittelen tässä luvussa haastatteluaineistossa esiintyvää liudennuksesta käytettyä metakieltä. Havainnollistan tarkasteluani karkeasti litteroiduilla haastattelukatkelmilla, jotka olen yksilöinyt haastateltavien koodinimillä.

Kaikissa haastatteluissa liudennuksen kuvailuja ei esiinny. Niillä vastaajilla, jotka piirteen kuitenkin ottivat puheeksi, tulee, kuten kyselylomakeaineistossa, myös haastattelujen kuvailuissa usein ilmi käsitys, että tamperelaisen geminaatta-*l*:n ääntämyksestä erityisen tekisi äänteen kesto. Tällaisia liudennuksen luonnehdintoja esiintyy varsinkin vanhimman ikäluokan edustajien haastatteluissa, esimerkiksi vastaajilla 1A ja 1C (ks. esimerkit 31 ja 32).

(31) No tietysti se ällähän se ny on ku on monta ällää ja
kauppahalli on niin tulee sillai – –. (1A)

(32) – – ja sitte jäähäíli o, tää kaks tai(m) kolme neljä
viis ällää siälä niin se on tietysti yksi – –. (1C)

Kuten luvussa 4.1.2 tuli ilmi, lienee käsitys liudentuneesta *íí*-ääntämyksestä äänteen keston pidentymisenä ainoastaan tamperelaista liudennusta koskeva käsitys. Käsitys juontanee juurensa tamperelaisen liudennuksen keskittymiseen ainoastaan geminaatta-*l*-äänteisiin (Virtaranta 1946: 278) mutta myös maallikoiden teoreettisen kielentuntemuksen vähäisyyteen (Mielikäinen 2004: 524).

Useimmissa luonnehdinnoissa esiintyvät esimerkki-ilmaukset pyritään ääntämään liudennusta imitoiden, sangen usein melko onnistuneesti (vrt. luvut 4.2.1–4.2.4). Toisinaan imitoinnissa ei kuitenkaan ole havaittavissa liudentunutta geminaatta-*l*:n ääntämystä, vaan sen sijaan esimerkiksi esimerkki-ilmauksen vokaalisto saattaa muuttua, kuten esimerkki 33 osoittaa.

(33) No eks toi jäähälli o semmone, sitte ee- kun pitäs
sanoo jäähälli niin sanotaan jäähälli. (1B)

Esimerkin 33 kuvaamassa katkelmassa vastaaja 1B pyrkii jäljittelemään tamperelaista ääntämystä, mutta kiinnostavasti kolmesta *jäähalli*-muodosta ainoastaan keskimmainen, jonka aikana 1B ei pyri imitoimaan tamperelaista *ll*-ääntämystä, geminaatta-*l* liudentuu. Kaikesta päätellen tamperealaisen geminaatta-*l*-ääntämyksen fonologinen luonne lieenee siis 1B:lle hämärä, mikä ei maallikoiden keskuudessa olekaan lainkaan tavatonta (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 179–180). Toinen vastaaja, 3A, puolestaan vaikuttaisi olevan jossain määrin tietoisempi liudennusilmiön luonteesta. Haastattelussaan hän kuvailee omaa erityislaatuiseksi kutsuttua *jäähalli*-sanon ääntämystään pitkästi ja tulee samalla kattavasti kuvanneeksi tamperelaista ääntötapaa yleisemminkin (ks. esimerkki 34).

(34) – – mää en itte sitä kuule sitä mutta mut mulla on yks
kaveri että, et kun san- sanotaan niinku jäähalli niin mää
jotenkuten sanon sen erilailla kun se – – siinä on joku
semmonen mitä mä en niinku itte kuule – – mut se on kuulemma
semmonen kanssa että siälä menee tämmönen joku kolmois jii
äl akseli. (3A)

Esimerkin 34 luonnehdinnasta omaleimaisen tekee se, että kyseinen katkelma on koko aineistoni ainoa, jossa *i*:n edellä liudentuvaan geminaatta-*l*:ään viitataan huomiolla *j*-äänteen osuudesta. Vastaavalla tavallahan liudennusta on lähes vakiintuneesti luonnehdittu esimerkiksi savolaisessa murrekirjallisuudessa (Mielikäinen 2004: 512–514) sekä savolaismurteita käsittelevissä kansandialektologisissa tutkimuksissa (Nupponen 2011: 179).

Kuten edeltävissä esimerkeissä (31–34), kaikissa haastatteluissa esiintyvissä *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n kuvailuissa esiintyy esimerkki-ilmaus *halli* joko määritteen *jää*- tai *Kauppa*-avulla tarkennettuna. Toisinaan *halli* nähdäänkin kaiketi ainoana liudennuksen mahdollistavana äänneympäristönä (ks. esimerkit 35 ja 36). *halli* on useammissa aiemmissä tutkimuksissa havaittu tamperelaisen liudennuksen yhteydessä tavallisesti esiintyväksi esimerkki-ilmaukseksi (Jonninen-Niilekselä 1982b: 30–31, Mustanoja 2011: 42, KSL: *l*), eikä kumpikaan aineistoistani tee poikkeusta havaintoon.

(35) – ja käydään haííilla ja näin ni – –. (2C)

(36) No kyllähän ny tää niinku että mää meen haííille – –. (2D)

Kaiken kaikkiaan haastatteluaineistoni metakieli näyttää olevan pitkälti samankaltaista, ellei peräti hieman suppeampaa kuin kyselylomakeaineistoni (ks. luku 4.1.2): Molemmissa aineistoissa korostuu näkemys liudennuksesta geminaatta-*l*:n äänteellisen keston pidentymisenä. Molemmissa aineistoissa myös kuvataan tamperelaista *ll*-ääntämystä varsinkin esimerkki-ilmauksella *halli*, usein määritteellä *jää(halli)* tai *Kauppa(halli)* tarkennettuna. Metakielen samankaltaisuus molemmissa aineistoissa asettaa Palanderin ja Nupposen (2005b: 26) kyselylomakkeelle aineistonkeruutapana antaman kritiikin jossain määrin ristiriitaiseen valoon, sillä tämän tutkimuksen perusteella haastattelu ei menetelmänä mahdollista juurikaan kuvailevampaa metakieltä kuin kyselylomake. Toisaalta kritiikin puolesta kuitenkin puhuu haastatteluissa esiintyvät lukuisat onnistuneet imitointiääntämykset, jollaisia kyselylomakkeella ei ole mahdollista antaa.

5. Tuloksia ja pohdintaa

Liudennus on fennistiikassa hyvin tunnettu ja dialektologisessa tutkimustraditiossa myös usein käsitelty murrepiirre. Sosiolingvistisessä tutkimuksessa ilmiö on kuitenkin valitettavasti jäänyt jossain määrin tutkimuksen katveeseen, sillä liudennusta on viime vuosikymmeninä käsitelty lähinnä opinnäytetöissä tai yhtenä piirteenä muiden joukossa osana itämurteita laajemmin käsitteleviä tutkimuksia. Tampereen murteessa esiintyvää *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää ei ole sosiolingvistiikassa käsitelty hajamainintoja lukuun ottamatta lainkaan.

Kansandialektologiassa monet vähittäiset fonologiset murrepiirteet on huomattu vaikeasti havainnoitaviksi maallikoiden keskuudessa ja näin on myös liudennuksen laita (Mielikäinen & Palander 2014: 152, 179). Tämä johtunee paitsi piirteen luonteesta myös siitä, että maallikoiden kielestä käyttämä metakieli on liudennuksen kannalta kriittisiltä osin vajavaista ja heidän käsitystään kielestä hankaloittaa teoreettisen kielentuntemuksen puute (Mielikäinen 2004: 524).

Kyselylomakeaineistossani liudennus ei näyttäydä erityisen hyvin tunnettuna piirteenä. Kun kyselylomakevastauksia katselee kokonaisuuden näkökulmasta, noin joka viides tamperelainen vastaaja näyttäisi tiedostavan piirteen ja mainitsee sen yhtenä Tampereen murteen leimallisimmista ominaispiirteistä sellaisia luonnehtiessaan. Kansandialektologisissa tutkimuksissa viidenneksen osuus ei ole järin korkea: usein tunnistetuimmat piirteet mainitaan noin 80 %:ssa vastauksia (ks. esim. Alpia 2005: 94, Nupponen 2011: 173, Palander 1982: 167, Palander & Nupponen 2005b: 35). Tampereen murteesta aiemmin tehdyssä kansandialektologisessa tutkimuksessa parhaiten tunnetut piirteet (muun muassa diftongien *ie*, *yö* ja *uo* avartuminen) on tunnettu niin ikään huomattavasti suuremmilla osuuksilla, kun taas heikommin tunnetut piirteet (muun muassa sananloppuiset assimilaatioilmiöt) ovat saaneet karkeasti yhtä suuren tunnistusosuuden kuin liudennus tässä aineistossa (Virtanen 2014: 15). Toisaalta tämän tutkimuksen aineistonkeruutapa poikkeaa edellä kuvailtujen tutkimusten menetelmistä, eivätkä murteentunnistustestien ja vastaajien omista luonnehdinnoista nousevat tulokset ole täysin vertailukelpoisia – aiemmassa Tampereen murretta käsitelleessä kansandialektologisessa tutkimuksessa (Virtanen 2014: 15, 28) avartuneet diftongit saivat murteentunnistustestissä keskimäärin 70 %:n tunnistusosuuden, kun taas avoimissa kysymyksissä piirteen mainitsi vain vajaat 35 %:a vastaajista.

i:n edellä liudentuneen geminaatta-*l*:n maininneiden vastaajien osuus suhteessa aineistoni kokonaisuuteen on jossain määrin yllättävä: Jonninen-Niilekselän (1982b: 31–32) tutkimuksessa geminaatta-*l*:n liudentuminen mainitaan maallikoiden mielestä yhdeksi Tampereen murteen leimallisimmista murteellisuuksista, joten olisi voinut odottaa, että piirteen tiedostavia vastaajia olisi aineistossani enemmän. Jonninen-Niilekselä ei kuitenkaan esitä liudennuksesta tehtyjen mainintojen

lukumäärää aineistossaan, joten vertailu tiedostusosuuksien välillä on mahdotonta. Yhtä kaikki vaikuttaisi siltä, että liudennusilmiö tunnetaan nykytamperelaisten keskuudessa heikommin kuin se tunnettiin kaupunkilaisten keskuudessa vielä muutama vuosikymmen sitten. Itämurteita käsittelevissä murteentunnistustesteissä liudennus on tunnistettu (nuorten vastaajien keskuudessa) toisinaan heikoimmin kuin tämän tutkimuksen aineistossa (Palander & Nupponen 2005b: 26–34), toisinaan melko samoin osuuksin (Nupponen 2011: 92, 173).

Tamperelaisen liudennuksen tiedostamisen tarkkailu ikäryhmittäin paljastaa, että piirteen tuntemus on vahvasti sidoksissa henkilön ikään. Aineistossani maininnat tamperelaisesta geminaatta-*l*:n ääntämyksestä ovat selvästi sitä yleisempiä, mitä vanhempi vastaajaryhmä on kyseessä: Eläkeikäisistä piirteen tuntee lähes puolet vastaajista ja varttuneempien keski-ikäisten ikäryhmästäkin noin kaksi viidestä vastaajasta. Nuorempien keski-ikäisten joukossa piirteen mainitsee kuitenkin enää vain noin joka kymmenes vastaaja ja nuorten aikuisten ryhmässä piirrettä ei näytä tiedostavan yksikään vastaaja. Ikäluokkien välille piirtyvät erot *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostamisessa eivät juuri yllätä. Kandidaatintutkielmani perusteella (Virtanen 2014: 30) uskalsin jo ennen tutkimustani olettaa, että nuorimman polven joukossa piirre tuskin saa osakseen juurikaan mainintoja kyselylomakevastauksissa. Lisäksi kansandialektologiassa on muutoinkin huomattu, että vanhemmat sukupolvet tiedostavat ja osaavat kuvailla murretta nuorisoa tarkemmin (ks. esim. Kokko 2010: 154–158, Diecks 2002: 57–59).

Mielikäisen ja Palanderin (2002: 105) mukaan käsitys kielestä ja murteista muuttuu sukupolvittain, sillä jokaisella ikäluokalla on erilainen kokemus yhteisön kielenkäytöstä. Tämän ajatuksen avulla on myös helpompi ymmärtää sitä kuilua, joka aineistossani piirtyy kahden vanhimman ja kahden nuorimman ikäluokan välille. Aiempien tamperelaista liudennusta käsittelevien tutkimusten ristiiriittaisuus (ks. Virtaranta 1946: 278–279, Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32) sekä haastatteluaineistostani havaittava piirteen säännöllisen esiintymisen harvinaisuus antavat olettaa, että liudennus on heikkenevä piirre Tampereen murteessa, kuten se perinteisesti vahvimmillakin alueillaan itämurteissa on (ks. esim. Heikkinen 1992: 155–161; Makkonen 1997: 76, 79; Pajarinen 1995: 105, liite 4; Palander 1982: 171–172; Palander 2005a: 84, 270–271). Mikäli tämä oletus uskotaan todeksi, on luonnollista, että liudennus on tutumpi vanhemmille henkilöille, joilla todennäköisesti on piirteestä kokemusta ajalta, jolloin se vielä kuului tamperelaisten murteessa nykyistä selvemmin (vrt. Mielikäinen & Palander 2002: 105). Toisin sanoen *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tiedostaminen tamperelaisten keskuudessa näyttäisi siis korreloivan piirteen oletetun heikkenemiskehityksen suunnan kanssa.

Luonnehdinnat liudennusilmiöstä noudattelevat aineistoni perusteella muutamaa tyyppiä joista osa tunnetaan kansandialektologisessa metakielen tutkimuksessa hyvin. Useimmin tamperelaiset

vastaajat kuvaavat *i:n* edellä liudentuvaa geminaatta-*l*:ää esimerkki-ilmauksen *halli* avulla, joko yksittäin tai jonkin määritteen kuten *jää(halli)* tai *Kauppa(halli)* tarkentamana. Myös muita satunnaisempia määriteosia esiintyy. *halli*-ilmaus on todettu yleisesti käytetyksi myös jo monissa aiemmissa tutkimuksissa (Jonninen-Niilekselä 1982b: 30–31, Mustanoja 2011: 42, KSL: *l*). Usein piirrettä kuvaillaan myös *l*-äänteen *pehmeänä* ääntötapana – samalla adjektiivilla maallikot ovat kuvanneet liudennusta aiemminkin Tampereen murteen (Jonninen-Niilekselä 1981b: 31) mutta myös muiden aluemurteiden (Mielikäinen & Palander 2014: 179–180) kohdalla. Lisäksi heleän geminaatta-*l:n* ääntämystä kuvataan usein korosteisena tai leveänä, jotka myös ovat aiemminkin kansandialektologiassa liudennukseen liitettyjä luonnehdintoja (Mielikäinen & Palander 2014: 179–180).

Usein geminaatta-*l:n* tamperelaisittain omalaatuinen ääntämys mainitaan myös ilman tarkentavaa kuvausta siitä, millä tavoin ääntämys eroaa yleiskielestä tai muista murteista. Tällaiset luonnehdinnat vahvistavat aiemmin muotoutunutta käsitystä siitä, että maallikoiden on hankala kuvailla liudennuksen kaltaisia vähittäisiä fonologisia murrepiirteitä (Mielikäinen & Palander 2014: 152, 179). Liudennuksen kuvailuissa toistuu molemmissa aineistossani hyvin usein myös luonnehdinta, jonka mukaan tamperelaisessa geminaatta-*l:n* ääntämyksessä olisi kyse pikemminkin äänteen kestossa kuin sen laadussa tapahtuvasta variaatiosta: tamperelaisten puheessa kuvaillaan tietyissä äänneympäristöissä esiintyvän *monta ällää*, tai piirrettä havainnollistetaan lisäämällä *l*-kirjaimia esimerkki-ilmauksen kirjoitusasuun, kuten esimerkiksi sanassa *halli*. Huomioita vastaavanlaisista liudennuksen kuvailuista ei kansandialektologiassa esiinny, vaan esimerkiksi itämurteisen palatalisaation kuvauksissa ääntämystä havainnollistetaan useimmin ylimääräisellä *j*-kirjaimella (Mielikäinen 2004: 512–513; myös Nupponen 2011: 179); maininta *j*:stä esiintyy aineistossani puolestaan vain yhdessä haastattelussa. Kyseessä lieneekin siis lähinnä tamperelaiseen liudennukseen keskittyvä kuvailu, joka juontanee juurensa tamperelaisen liudentumisen rajoittumiseen ainoastaan geminaatta-*l*-äänteisiin (Virtaranta 1946: 278–279) ja mahdollisesti myös *halli*-ilmauksen suosioon tamperelaisen liudennuksen kuvaajana. Toisaalta tällaiset luonnehdinnat saattavat myös palautua liudennuksen foneettisesta luonteesta johtuvaan havainnoimisen ongelmallisuuteen (vrt. Mielikäinen & Palander 2014: 152, 179) sekä maallikkojen murteentiedostamista hankaloittavaan teoreettisen kielentuntemuksen puutteeseen ja metakielen vajavaisuuteen (vrt. Mielikäinen 2004: 524).

Toteutuneiden *i:n* edellä liudentuneiden geminaatta-*l:n* varianttien tarkastelua hankaloittaa se, että tamperelaisen liudennuksen kaltaisessa allofonisessa vaihtelussa liudennuksen syynä voi olla paitsi murteellisuuteen ohjaava äänneympäristö myös ihmispuheeseen erottamattomasti liittyvä allofonien vapaa vaihtelu (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60). Tästä johtuen liudennuksen kaltaista vähittäistä fonologista variaatiota tarkastellessa säännöllisen esiintymisen merkitys

korostuu. Yksittäisetkin vaihtelutapaukset voivat tietenkin olla murteellisia, mutta yhtä hyvin sellaisten voidaan tulkita johtuvan hetkellisestä virheääntämyksestä, joka puolestaan voi johtua monista eri seikoista (vaikkapa kielen tai huulien asennosta) ääniväylän toiminnassa.

Kokonaisuudessaan *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* näyttäytyy aineistoni perusteella melko monen puhujan idiolektissa toisinaan toteutuvana piirteenä: aineistoni kahdestatoista haastateltavasta kaikkiaan kahdeksan puhujan haastattelussa on havaittavissa vähintään yksi liudentunut *ll*-variantti. Useimmilla vastaajilla liudennus toteutuu kuitenkin pääosin hyvin epäsäännöllisesti ja yksittäisiksi tulkittavissa tapauksissa: tarkkailtaessa kaikkia tamperelaisen liudennuksen mahdollistavia äänneympäristöjä geminaatta-*l*:n *i*:n edellä liudentunut variantti jää useammin toteutumatta kuin se toteutuu. Lisäksi osa yksittäisistä liudentuneista varianteista on seurausta murrepiirteen imitoinnista – näin käy yhteensä viidellä vastaajalla (yhdeällä vastaajalla peräti ainoa liudentunut variantti johtuu jäljittelestä), mikä laskee liudentuneiden varianttien luonnollisten esiintymien määrän hyvin matalaksi. Aineistossani ainoastaan yhdellä vastaajalla heleitä *ll*-variantteja esiintyy säännöllisesti. Näin ollen ei liene liian uskaliaasta väittää, että säännöllisenä murteellisuutena *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* esiintyy Tampereen murteessa nykyisin vain yksittäisillä puhujilla. Satunnaisesti esiintyvänä piirteenä liudennus näyttäytyy hieman yleisempänä, mutta silloinkin yhtä kaikki harvinaisena piirteenä. Satunnaisten esiintymien kohdalla allofonien vapaan vaihtelun mahdollista vaikutusta kuultavaan ääntämykseen ei voida sulkea pois. Lähes yhtä harvinaista liudennuksen on todettu olevan savolaismurteissa (Heikkinen 1992: 155–161; Makkonen 1997: 76, 79; Pajarinen 1995: 105, liite 4; Palander 1982: 171–173).

Ikäryhmittäin tarkasteltuna *i*:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n osalta murteellisimpana näyttäytyvät varttuneemmat keski-ikäiset eli vuosina 1953–1969 syntyneet vastaajat, joiden kaikkien haastattelussa esiintyy vähintään yksi liudentunut *ll*-variantti. Seuraavaksi murteellisin ryhmä on eläkeikäiset eli vuonna 1952 tai sitä ennen syntyneet, joiden joukosta kolmella neljästä haastatellusta esiintyy puheessaan satunnaista liudennusta. Nuoremmilla keski-ikäisillä (vuosina 1970–1986 syntyneillä) tai nuorilla aikuisilla (vuonna 1987 tai sen jälkeen syntyneillä) liudennusta ei esiinny enää lainkaan. Suurin ero liudentuneiden *ll*-varianttien esiintymisessä vastaajien puheessa piirtyy kahden vanhimman ja kahden nuorimman ikäryhmän välille, mikä jossain määrin mukailee Palanderin (2005a: 84, 270–271) havaintoa liudennuksen sukupolvittaisin harppauksin toteutuvasta murteista häviämisestä: karkeasti voidaan ajatella, että vielä varttuneemmilla tamperelaisilla liudennusta jossain määrin tavataan, mutta nuoremmilla ei. Kaikkiaan liudennus on kuitenkin aineistoni valossa jo niin harvinainen piirre Tampereen murteessa, että piirteen esiintymisen sukupolvittainen tarkastelu ei mahdollista luotettavimpia mahdollisia tuloksia, vaan niitä saadakseen täytyy keskittyä tarkemmin yksilöiden puheeseen.

Haastatteluaineiston vastaajien osalta aineistossani näyttäisi esiintyvän jonkinasteinen korrelaatio *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* tiedostamisen ja sen puheessa esiintymisen välillä: yhtä vastaajaa lukuun ottamatta kaikki, joilla liudennusta omassa puheessa esiintyy, myös ilmaisevat tiedostavansa piirteen kuuluvan Tampereen murteeseen. Aiemmissa kansandialektologisissa tutkimuksissa on havaittu, että maallikoiden näkemys murteellisten varianttien esiintymisestä omassa puheessaan ja kotimurteessaan vastaisi varianttien todellisia frekvenssejä melko hyvin. Esimerkiksi Saanilahti (1990: 30–34) on todennut vaskiveteläisten vastaajien olevan hyvin tilanteen tasalla kotimurteensa piirteiden suhteen. Toisaalta taas Alpia (2005: 115–116) on todennut, että karjalaisnuorilla on taipumus aliarvioida oman puheensa murteellisuuden astetta. Tämän tutkimuksen aineistossa geminaatta-*l* kuitenkin esiintyy *i:n* edellä liudentuneena hyvin harvoin, ja vaikuttaakin siltä, että haastateltujen keskuudessa piirre näyttäytyy mielikuvien tasolla huomiota herättävämpänä kuin se todellisuudessa on. Kyselylomakeaineistossakin piirteen tiedostavien vastaajien suhteellinen osuus näyttäytyy ikäryhmittäin toisinaan verrattain suurena, toisinaan verrattain pienenä; kyselylomakevastausten kokonaisjakauma lienee lähimpänä todellisuutta.

Tampereen murteessa liudennuksen on todettu esiintyvän vain määrättyssä äänneympäristössä, geminaatta-*l*-äänteessä takavokaalin ja *i:n* välissä (Virtaranta 1946: 278). Muissa äänneympäristöissä Tampereen murteen *ll*-ääntämyksen on katsottu olevan muita aluemurteita tummempi (Wiik 2006: 105–106). *ll*-variantin määrätymisen äänneympäristön mukaan on katsottu olevan niin säännöllistä, että heleän ja tumman variantin vaihtelun on tulkittu olevan peräti täydennysjakaumassa toisiinsa nähden (Wiik 1989: 25–26). Variaationtutkimus on kuitenkin osoittanut, että ajatus täydennysjakaumasta kahden murteellisen variantin välillä ei ole kestävä, vaan sen sijaan kielen vaihtelu on huomattavasti moniulotteisempi seikka ja toteutuu kaikilla kielen tasoilla (ks. esim. Mustanoja 2011: 62–70). Esimerkiksi allofonien vapaa vaihtelu on ihmispuheelle luonnollista ja jatkuvaa (vrt. Chambers 1995: 13–14, Karlsson 2009: 60), mikä puhuu täydennysjakaumatulkintaa vastaan. Alituisen variaation todistaa jo nopeakin vilkaisu tämän tutkimuksen aineistoon: kun tarkastellaan *i:n* edellä esiintyviä geminaatta-*l*-äänteitä takavokaalien jälkeisten asemien lisäksi myös etuvokaalien jälkeisissä asemissa, tulee pian selville, että oletus tamperelaisen liudennuksen kombinatorisesta esiintymisympäristöstä ei pidä täysin paikkaansa – geminaatta-*l:n* liudentuneita variantteja tavataan myös muissa äänneympäristöissä kuin takavokaalin ja *i:n* välissä.

Useimmin ja vahvimmin *i:n* edellä esiintyvä geminaatta-*l* liudentuu kuitenkin säännönmukaiseksi ajatellussa ympäristössä takavokaalin ja *i:n* välissä (vrt. Virtaranta 1946: 278). Takavokaaleista *a* on yleisin liudentuneen *ll*-variantin edellä esiintyvä äänne (kuten esimerkiksi sanoissa *paikallinen* ja *vuosimallia*), mutta huomioitava on varsinkin imitaatiotapaukset, joiden vuoksi *halli*-sanat ovat erityisen yleisiä aineistoni liudennusympäristöinä. Myös muiden takavokaalien jäljessä

liudentuneita geminaatta-*l*-äänteitä tavataan (esim. sanoissa *luonnollista* ja *tolkuullisen*). Toisinaan liudennusta on havaittavissa etuvokaalin ja *i*:n välisissä äänneympäristöissä, joissa palatalisaation on huomattu toteutuvan harvemmin (Itkonen 1968: 82). Tässä aineistossa kyseeseen tulee ainoastaan etuvokaali *ä* (esim. sanoissa *ystävällisiä*, *kaupanpäällisinä*), ja kaikkiaan heleät *ll*-variantit ovat tällaisissa ympäristöissä hyvin harvinaisia. Etuvokaalien *e* ja *ö* jälkeisissä ympäristöissä (esim. *alueellisia*, *yhteisöllistä*) liudennus jää kaikilla puhujilla toteutumatta; *y*:n jälkeisistä ympäristöistä ei ole aineistossani esiintymiä. Kahden *i*-äänteen välissä liudennusta ei puolestaan katsota esiintyvän (Itkonen 1968: 82), vaan tällaisissa ympäristöissä geminaatta-*l* ääntyy luonnostaan heleänä. Lisäksi Itkonen (1968: 82) mukaan liudennus toteutuu voimakkaampana lyhyen kuin pitkän vokaalin jäljessä, ja näin on myös tämän tutkimuksen aineistossa: valtaosa liudentuneista varianteista toteutuu lyhyen (taka)vokaalin jälkeen (esim. *kunnallisia*), mutta toisinaan palataalistumista on havaittavissa myös pitkän vokaalin jälkeen (esim. *kohtuullisen*).

Pääpainollisen tavun jälkeen, toisin sanoen sanan ensimmäisellä tavunrajalla, *i*:n edellä liudentuva geminaatta-*l* ääntyy muita painoasemia voimakkaampana (esim. *hallille*) mutta useimmin liudennus toteutuu sivupainollisessa tavuasemassa (esim. *jäähalli*). Pääpainollisissa asemissa liudennuksen onkin todettu olevan voimakkaampaa kuin kauempana sanassa (Mielikäinen 1981: 312). Liudennuksen toteutuminen aineistossani useimmin sivupainollisessa asemassa johtuu kuitenkin siitä, että kyseisessä painoasemassa mahdollisia liudennusympäristöjä esiintyy haastatteluissa pääpainollisia asemia enemmän. Lisäksi tamperelainen murrenana *rotvalli* vaikuttaisi olevan omiaan ruokkimaan liudennuksen toteutumista – sen yhteydessä heleitä *ll*-variantteja on havaittavissa aineistossani neljällä eri puhujalla. Palander (2008: 328, 342) on havainnut, että savolaismurteinen liudennus vaatii toteutuakseen muutoinkin murteellisen äänneympäristön, ja murteellisen lekseemin voidaan jossain määrin tulkita rinnastuvan tähän sääntöön.

Yksittäisissä tapauksissa myös lyhyt *l*-äänne liudentuu *i*:n edellä. Tällaisia ympäristöjä ovat sanamuodot *oli* ja *vaalia* tai *vaalii*; näistä sanamuodon *oli* yhteydessä liudennusta on aiemminkin havaittu yksittäisten tamperelaisten puheessa (Mustanoja 2011: 356–357). *oli* on myös rinnastettavissa savolaismurteiseen *i*:n loppuheitosta seuranneeseen distinktiivisen heleään ääntämykseen muodossa *ol* (Mielikäinen 1981: 310–311), joka on yksi vahvimmin pintansa pitävistä savolaismurteissa säännöllisesti liudennuksen sisältävistä sanamuodoista (Heikkinen 1992: 157). Vaikka näissäkään tapauksissa allofonien vapaan vaihtelun mahdollista vaikutusta ei voida sulkea pois, havainnot lyhyen *l*-äänteen liudentumisesta joillakin puhujilla yhdistettynä havaintoihin etuvokaalin sisältävistä liudennusympäristöistä antavat olettaa, että tamperelainen liudennus on kaiken kaikkiaan mahdollisilta toteutumisympäristöiltään ajateltua moniulotteisempi ilmiö.

6. Lopuksi

Kyselylomakeaineistoni kansandialektologisen ja haastatteluaineistoni sosiolingvistisen variaation-tutkimuksen menetelmin tehdyn analyysini perusteella Tampereen murteen *i:n* edellä liudentuva geminaatta-*l* näyttäytyy niin tietoisuuden kuin esiintymisenkin näkökulmasta lähinnä varttuneempien tamperelaisten murrepiirteenä. Tulos on melko odotuksenmukainen, onhan piirteen tiedostamattomuudesta ja harvinaisuudesta jo aiempia mainintoja (Virtanen 2014: 30, Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32), mutta silti kiinnostava – vielä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* on katsottu esiintyvän säännöllisesti tamperelaisten puheessa (Virtaranta 1946: 278–279) ja jälkimmäisellä puoliskolla maallikot ovat mieltäneet sen yhdeksi kotikaupunkinsa murteen leimallisimmista ominaispiirteistä (Jonninen-Niilekselä 1982b: 31–32).

i:n edellä liudentuneiden geminaatta-*l*-varianttien harvinaisuus ja epäsäännöllinen esiintyminen aineistossani yhdistettynä piirteen tiedostavien vastaajien osuuteen antaa olettaa, että tamperelaisen liudennuksen kohdalla on tapahtunut heikkenemiskehitystä viimeisten vuosikymmenien aikana. Vaikka heikkenemistä ei ennen tätä tutkimusta ole systemaattisesti tarkasteltu, viitteitä *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* vähittäisestä katoamisesta Tampereen murteessa on olemassa jo aiemmissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Jonninen-Niilekselä (1982b: 31–32) on 1970-luvulla kerätyn aineistonsa perusteella epäillyt, että piirre esiintyisi vain harvojen tamperelaisten puheessa, vaikka sitä aiemmin onkin pidetty säännöllisesti tavattavana piirteenä (Virtaranta 1946: 278). Itämurteissa, jossa palatalisaatio on perinteisesti ollut vahva murteellisuus, liudennus on niin ikään todettu heikkeneväksi piirteeksi (ks. esim. Heikkinen 1992: 155–161; Makkonen 1997: 76, 79; Pajarinen 1995: 105, liite 4; Palander 1982: 171–173).

Varovaisenaan ennusteen tekeminen liudennuspiirteen oletetun poistumiskehityksen tulevasta suunnasta tai esimerkiksi täydellisen katoamisen ajankohdasta Tampereen murteessa on kuitenkin tämän aineiston perusteella haastavaa. Haastatteluaineistoni ikäryhmät eivät ole kovinkaan vertailukelpoiset, sillä jokaisessa ikäryhmässä on eri määrä vastaajia, ja lisäksi jokaisen vastaajan haastattelussa esiintyy eri määrä tamperelaisen liudennuksen mahdollistavia äänneympäristöjä; siksi juuri karkeita olettamuksia tarkempia ennusteita ei ole mahdollista esittää. Kuitenkin se, että liudennus jatkaisi poistumistaan Tampereen murteesta, ei olisi ennen kuulumatonta: sosiolingvistiikassa Tampereen murteesta on jo löydetty muitakin matalan esiintymisfrekvenssinsä perusteella katoavaksi ajateltuja piirteitä, kuten yleisgeminaatio (ks. Nahkola 1987) tai *nk*-yhtymän astevaihteluton taivutusparadigma (ks. Jonninen-Niilekselä 1982c: 134–139; myös Mustanoja 2011: 216–237). Aineistoni valossa tamperelainen liudennus näyttäisi liittyvän näiden vain harvoin kuultavien ja poistuvien piirteiden joukkoon.

i:n edellä liudentuvaa geminaatta-*l*-ää Tampereen murteessa olisi kiinnostava tutkia seuraavaksi reaaliaikaisin menetelmin, sillä siten liudennuksen esiintymistä ja esiintymisen kehitystä kaupunkilaisten murteessa voitaisiin tarkastella luotettavasti – nythän me tiedämme ainoastaan sen, että heikkenemistä on tapahtunut, mutta lisätutkimuksen avulla saisimme tietää, miten ja milloin se on tapahtunut. Reaaliaikainen tutkimus mahdollistaisi myös idiolektien murteellisuuden tarkemman käsittelyn, mikä olisi tutkimukseni perusteella tarpeellista *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n harvinaisuuden vuoksi. Tampereen murteesta on jo olemassa *Nykysuomalaisen puhekielen murros* -seurauhankkeen myötä vuosina 1977 ja 1997 kerätty reaaliaikainen aineisto (ks. Mustanoja 2011: 13–16), ja tämän tutkimuksen tekohetkellä ajankohta olisi otollinen kolmannen keruukierroksen toteuttamiselle. Reaaliaikaista näkökulmaa voisi tuoda myös maallikkomielikuvien ja metakielen tarkasteluun – esimerkiksi Jonninen-Niilekselän (1982b: 31–32) havainnot liudennuspiirteen leimallisuudesta Tampereen murteessa perustuvat puheena olevan aineiston ensimmäisen kierroksen haastatteluihin ja Mustanojalla (2011: 44–45) on esimerkkejä jälkimmäisen kierroksen liudennusta käsittelevistä maininnoista, joten tiedämme varmasti, että molemmissa osa-aineistoissa esiintyy luonnehdintoja tamperelaisesta *ll*-ääntämyksestä.

i:n edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n esiintymisympäristöjen tätä tutkimusta tarkempi tarkastelu olisi myös tarpeen. Tutkimukseni antaa olettaa, että tamperelainen liudennus on ajateltua (vrt. Virtaranta 1946: 278–279) moniulotteisempi murteellisuus ja siten toteutuu laajemmin kuin ainoastaan geminaatta-*l*:ssä tai tietyissä äänneympäristöissä, mutta tutkimuksessani esiin nousevat viitteet liudennuksen mahdollistavien äänneympäristöjen jakaumasta kaipaavat tarkentuakseen lisätutkimusta. Myös liudennuksen esiintymisen yleisyyttä muissa kuin säännönmukaisissa ympäristöissä olisi tarpeen tutkia perusteellisemmin. Lisäksi pureutuminen allofonien vapaan vaihtelun vaihteluun liudennuksen toteutumisessa tamperelaisilla puhujilla tarkentaisi kuvaa liudennuspiirteen nykytilasta merkittävästi – tässä tutkimuksessahan en ota kantaa siihen, johtuvatko yksittäiset esiintymät murretaustasta vai vapaasta vaihtelusta, vaan mainitsen kumman tahansa vaihtoehdon olevan mahdollinen.

Tutkimukseni perusteella vapaamuotoinen haastattelu ei liene paras mahdollinen aineistonkeruutapa tamperelaisen liudennuksen tutkimukseen, sillä hyvin rajallisena pidetyn toteutumisympäristönsä vuoksi mahdollisten liudennusympäristöjen esiintymien lukumäärät vaihtelevat haastatteluittain hyvin paljon. Aiemmin suomalaisen *l*-äänteen laatua on foneettisesti tutkittu muuan muassa saneluaineiston avulla (ks. Wiik ym. 1991), ja variaationtutkimuksen menetelminkin tehtävässä *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l*:n tutkimuksessa tällainen aineistonkeruutapa voisi olla hedelmällinen. Toisaalta myös tämän tutkimuksen aineistoa laajempi haastatteluaineistokin voisi johtaa hyviin lopputuloksiin.

Haastateltujen vastaajieni käsityksissä Tampereen murteen nykytilasta nousee toistuvasti esiin huoli murteen katoamisesta. Huoli on kansandialektologian perusteella yleinen maallikoiden keskuudessa: yleiskielen katsotaan sysäävän murteellisuutta syrjään, ja vain iäkkäiden henkilöiden ajatellaan enää puhuvan niin sanottua oikeaa murretta (ks. esim. Palander 2011: 161–164). Tutkimukseni perusteella *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* osalta maallikoiden näkemys yleiskielen alan valtaamisesta ei ole täysin tuulesta temmattu, mutta jossain määrin kuitenkin ennakoitu: vaikka liudennus onkin tamperelaisten puheessa tällä hetkellä harvinainen piirre, ei sen missään nimessä voida katsoa tyystin kadonneen kaupungin murteesta. Vaihtelua liudentuneen ja liudentumattoman variantin välillä esiintyy. Sosiolingvistiikassa kielenmuutoksen katsotaan syntyvän kielen vaihtelun seurauksena, mutta vaikka kielenmuutokseen sisältyy aina vaihtelu, ei vaihtelu välttämättä aina johda muutokseen (Hurtta 1999: 82–84). Vain aika näyttää, miten *i:n* edellä liudentuvan geminaatta-*l:n* Tampereen murteessa lopulta käy.

Lähteet

- ALASUUTARI, PERTTI 1995: *Laadullinen tutkimus*. Kolmas, uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.
- CHAMBERS, J. K. 1995: *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Language in Society 32. Oxford: Blackwell.
- DIERCKS, WILLY 2002: Mental maps. Linguistic-geographic concepts. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology* 2 s. 51–70. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- ECKERT, PENELOPE 1997: Age as a Sociolinguistic Variable. – Florian Coulmas (toim.), *The Handbook of Sociolinguistics* s. 151–167. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- HEIKKILÄ, TARJA 2010: *Tilastollinen tutkimus*. 7.–8. painos. Helsinki: Edita.
- HEIKKINEN, ANNIKA 1992: *Lapinlahden murteen säilymisestä eri ikäpolvilla*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: Humanistinen tiedekunta.
- HURTTA, HEIKKI 1999: Variaationtutkimuksen myytit ja stereotypiat. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta* s. 53–102. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HYTTINEN, HANNU 2009: *Iso pipa. Tampere-Suomi suursanakirja*. Tampere: Tampere-Seura Ry.
- IKÄHEIMONEN, SUVI 2012: *Liperin murre vuosina 1990 ja 2000. Idiolekteittaisten muutosten tarkastelua reaaliajassa*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto: Filosofinen tiedekunta.
- ITKONEN, TERHO 1968: Itäsuomalaisen liudennuksen fonologinen paradoksi. – *Fenno Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968* s. 76–103. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 145. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA (toim.) 1982a: *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena*. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1982b: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 7–35. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1982c: Eräitä äänne- ja muoto-opillisia piirteitä. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 121–160. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.

- JÄRVENSIVU, ANU – SYRJÄ, SANNU 2014: Sukupolvialtoteoria ja suomalaisen työelämän sukupolvet. – Anu Järvensivu, Risto Nikkanen & Sannu Syrjä (toim.), *Työelämän sukupolvet ja muutoksissa pärjäämisen strategiat* s. 41–59. Tampere: Tampere University Press.
- KARLSSON, FRED 2009: Puhe normien järjestelmänä. – Olli Aaltonen, Reijo Aulanko, Antti Iivonen, Anu Klippi & Martti Vainio (toim.), *Puhuva ihminen. Puhetieteiden perusteet* s. 68–75. Helsinki: Otava.
- KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1940a: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188.
- 1940b: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188.
- KINNUNEN, TOMI – HAUTAMÄKI, VILLE 2009: Automaattinen puhujantunnistus. – Olli Aaltonen, Reijo Aulanko, Antti Iivonen, Anu Klippi & Martti Vainio (toim.), *Puhuva ihminen. Puhetieteiden perusteet* s. 344–352. Helsinki: Otava.
- KUIRI, KAIJA 2009: Tampereen suomi vanhinta suomea. – Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä* s. 13–46. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036.
- KUKKONEN, SARI 2002: *Lapinlahden murteen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: Suomen kielen laitos.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036.
- KOIVISTO, VESA 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Suomi 202. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- KOKKO, SUSANNA 2010: *Kahden ikäryhmän raahelaisten käsityksiä suomen murteista*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- 1994: *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford: Blackwell Publishers.
- LAASANEN, MIKKO 2014: *Näennäisaikamenetelmä ja kielen muutoksen ennustaminen*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- 2016: Näennäisaikametodin taustaoletusten teoreettista tarkastelua. – *Virittäjä* 120 (1/2016) s. 57–83.

- LAUKKANEN, ANNE-MARIA – LEINO, TIMO 1999: *Ihmeellinen ihmisääni. Äänenkäytön ja puhetekniikan perusteet, arviointi, mittaaminen ja kehittäminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÖNNROTH, HARRY (toim.) 2009: *Tampere kieliyhteisönä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MAKKONEN, RIITTA 2005: Riäkkylästä Stadiin – murteesta kaupunkikieleen. – Marjatta Palander & Anne-Mari Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 125–158. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- MAKKONEN, SEIJA 1997: ”*Ei tiällä nyt pelekkee savvoo puhuta*”. *Vieremäläisnuorten murteen käyttö ja tiedostaminen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto: Humanistinen tiedekunta.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 375. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004: Liudennus murretutkimuksissa ja savolaismurteisessa kirjallisuudessa. – *Virittäjä* 108 (nro 4/2004) s. 508–530.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu tutkimus Tampereen puhekielestä*. *Acta Universitatis Tamperensis* 1605. Tampere: Tampereen yliopisto.
- MUSTANOJA, LIISA – O’DELL, MICHAEL 2004: Tremulantin ääntämys tamperelaisittain. – Tapio Seppänen, Kari Suomi & Juhani Toivanen (toim.), *Fonetiikan päivät 2004* s. 21–25. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2007: Suomen d ja r sosiofoneettisessa kentässä. – *Virittäjä* 111 (nro 1/2007) s. 56–67.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgeminatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEDZELSKI, NANCY – PRESTON, DENNIS 2003: *Folk Linguistics. Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 122. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. – Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 242–263. Tampere: Vastapaino.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruihankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *”Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 11. Joensuu: University of Eastern Finland.
- PAJARINEN, JAANA 1995: *Liperin murre vuonna 1990. Muuttuuko Kivenpyörittäjienkin kieli?* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Humanistinen tiedekunta.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tuntemuksesta. – *Virittäjä* 86 (nro 2/1982) s. 164–176.
- 2005a: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Suomi 191. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005b: Muu suomi karjalaisten silmin. – Marjatta Palander & Anne-Mari Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 56–90. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsityksiin. – *Virittäjä* 111 (nro 1/2007) s. 24–55.
- 2008: Itäsuomalaisten murrepiirteiden muodonsisäinen väistymishierarkia. – *Virittäjä* 112 (nro 3/2008) s. 322–354.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Suomi 200. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA – NUPPONEN, ANNE-MARIA (toim.) 2005a: *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti*. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- 2005b: Karjalaisten ”karjala”. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 15–55. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.) *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- 2005: Totta vai toiveajattelua: näennäisaikainen muutos todellisen muutoksen kuvastajana. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal

- (toim.), *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 13–53. Kieli 16. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI – MIELIKÄINEN, AILA – SUOJANEN, MATTI 1976: *Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti*. Helsinki: Valtion humanistinen toimikunta.
- PRESTON, DENNIS 1989: *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Topics in Sociolinguistics 7. Dordrecht: Foris Publications.
- RAIMO, ILKKA – OJALA, STINA 2009: Akustiikkaa ja artikulaatioita eli miltä puhe näyttää. – Olli Aaltonen, Reijo Aulanko, Antti Iivonen, Anu Klippi & Martti Vainio (toim.), *Puhuva ihminen. Puhetieteiden perusteet* s. 174–182. Helsinki: Otava.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1990 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. Neljäs painos. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- REETZ, HENNING – JONGMAN, ALLARD 2009: *Phonetics. Transcription, Production, Acoustics, and Percpetion*. Chichester: Wiley–Blackwell.
- RUUSUKALLIO, JUKKA-PEKKA (toim.) 2000: *Tamperelaisten katkismus*. Helsinki: Kirjapaja.
- SAANILAHTI, MARJA 1990: Tutkimus murteentuntemuksesta Virtain Vaskivedellä. – Marja Saanilahti & Kari Nahkola (toim.), *Kielen vaihtelu ja puhujan valinnat. Tutkimuksia virtolaisten kielenkäytöstä, murteentuntemuksesta ja kielellisistä asenteista* s. 7–38. Virtain tutkimuksia 7. Tampere: Tampereen yliopisto.
- SARESMA, TUIJA – ROSSI, LEENA-MAIJA – JUVONEN, TUULA (toim.) 2010: *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1959: *Sonagrammitutkimuksia kuhmoisten murteen liudennuksesta*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 11. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SOVIJÄRVI, ANTTI – PELTOLA, REINO (toim.) 1970: *Suomalais-ugrilainen tarkekirjoitus*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 9. Neljäs painos. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SUOJANEN, M.K. 1982: Sosiolingvistiikka – synkretistinen tieteenala. – M.K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 7–34. Helsinki: Gaudeamus.
- THOMAS, ERICK 2016: Sociophonetics. – J. K. Chambers & Natalie Schilling (toim.), *The Handbook of Language Variation and Change* s. 108–127. Second Edition. Chichester: Wiley–Blackwell.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- VIRTANEN, MATTI 2014: *Tamperelaisnuorten kotimurteentuntemus*. Kandidaatintutkielma. Tampereen yliopisto: Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 230. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1958: *Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 252. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WIIK, KALEVI 1965: *Finnish and English Vowels*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja B, osa 94. Turku: Turun Yliopisto.
- 1989: *Taksonomista fonologiaa*. Turku: Turun yliopisto.
- 1998: *Fonetiikan perusteet*. 2. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- 2006: *Sano se murteella. Minkälaisia suomen murteet ovat ja missä niitä puhutaan*. Tampere: Pilot-kustannus.
- WIIK, KALEVI – KOSKIMIES, RIITTA – TANSKANEN, SANNA-KAISA 1991: Suomen *l*-äänteen akustiikkaa. – Kari Suomi (toim.), *Fonetiikan päivät – Oulu 1990. Papers from the 16th meeting of Finnish phoneticians* s. 101–110. Logopedian ja fonetiikan laitoksen julkaisuja 5. Oulu: Oulun yliopisto.
- WODAK, RUTH – BENKE, GERTRAUD 1997: Gender as a Sociolinguistic Variable: New Perspectives on Variaton Studies. – Florian Coulmas (toim.), *The Handbook of Sociolinguistics* s. 127–150. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Verkkolähteet

- KSL = MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten murteista puhutaan. Kansanlingvistinen sanakirja*. <http://kielikampus.jyu.fi/mitenmurteistapuhutaan/> (9.2.2017).
- SMSH = *Suomen murteiden seuruuhanke, julkaisut*. Kotimaisten kielten keskus. http://www.kotus.fi/files/2912/Suomen_murteiden_seuruuhanke_julkaisut.pdf (10.10.2016).
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA & ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkkoversio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://www.scripta.kotus.fi/visk> (24.3.2017).

Liite 1. Kyselylomake.

Hei! Nimeni on Matti Virtanen ja tämä on kyselylomake pro gradu -työtäni varten, jota teen Tampereen yliopiston Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikön Suomen kielen tutkimusohjelmassa. Tutkimukseni käsittelee Tampereen murretta, ja siten etsin vastaajiksi tamperelaisia henkilöitä. Ennen varsinaisia kysymyksiä pyydän, että annat itsestäsi myös hieman taustatietoja. Taustatiedot kerätään tutkimuksellisista syistä, eikä niitä luovuteta kolmansille osapuolille.

Nimi: _____ **Syntymäaika:** _____

Syntymäpaikkakunta: _____

Asuinpaikkakunta (jos muu kuin Tampere): _____

Olen asunut Tampereen ulkopuolella, missä ja miten kauan? _____

Koulutus: _____ **Ammatti:** _____

Tärkeimmät harrastukset ja vapaa-ajanviettotavat: _____

1. Puhutaanko Tampereella mielestäsi murteellisesti? ☐ kyllä ☐ hieman ☐ ei

Halutessasi voit tarkentaa: _____

2. Puhutaanko lähipiirissäsi murteellisesti? ☐ kyllä ☐ hieman ☐ ei

Halutessasi voit tarkentaa: _____

3. Puhutko itse mielestäsi murteellisesti? ☐ kyllä ☐ hieman ☐ en

Halutessasi voit tarkentaa: _____

Käännä →

4. Millainen mielikuva Tampereen murteesta sinulla on? Kuvaile omin sanoin.

5. Mitkä ovat Tampereen murteen tunnistettavimmat ominaispiirteet? Anna esimerkkejä.

Vastauksiani saa käyttää tutkimustarkoituksiin. Kaikkia vastauksia käsitellään luottamuksellisesti ja anonyymisti, eikä näin ollen kukaan yksittäinen vastaaja ole tunnistettavissa lopullisesta tutkimuksesta.

☐ kyllä ☐ ei

Vastaukseni saa arkistoida luottamuksellisesti mahdollisia jatkotutkimuksia varten.

☐ kyllä ☐ ei

Minuun saa ottaa yhteyttä vastauksiini liittyen.

☐ kyllä, sähköposti ja/tai puhelinnumero: _____ ☐ ei

Kiitos osallistumisestasi! Halutessasi voit pyytää lisätietoja tutkimuksestani joko suoraan minulta (virtanen.matti.p@student.uta.fi) tai pro gradu -työni ohjaajalta Unni Leinolta (unni-paiva.leino@uta.fi).

Liite 2. Haastattelukysymykset.

1. Henkilöhistoria

- Esitteletkö itsesi? Kerro ainakin nimesi, syntymäaikasi ja asuinalueesi.
- Missä asuit lapsuutesi?
- Missä kävit koulua?
- Millaisia leikkejä tai harrastuksia sinulla oli lapsena?
- Mistä vanhempasi ovat kotoisin?
- Millainen koulutus vanhemmillasi on?
- Mitä vanhempasi tekivät työkseen?
- Onko sinulla sisaruksia? Kuinka monta ja minkä ikäisiä?
- Onko sinulla jokin erityinen lapsuusmuisto, josta haluaisit kertoa?
- Milloin muutit pois kotoa?
- Millaista opiskeluaikasi oli?
- Missä opiskelit?
- Milloin siirryit työelämään?
- Millaisia töitä olet tehnyt?
- Mitkä ovat tärkeimmät työpaikkasi?
- Millainen oma perheesi on – puoliso, lapset, lapsenlapset?
- Mitkä ovat tärkeimmät harrastuksesi tai vapaa-ajanviettotapasi tällä hetkellä?
- Onko sinulla muita erityisiä mielenkiinnon kohteita, joista haluaisit kertoa?

2. Suhde Tampereeseen

- Millainen paikka Tampere on asua?
- Mitä mieltä olet kaupungin vapaa-ajanviettomahdollisuuksista?
- Mitä mieltä olet kunnallisista palveluista?
- Mikä Tampereessa on mielestäsi erityisen hyvää? Entä huonoa?
- Millainen henki tai tunnelma Tampereella on?
- Mikä on lempipaikkasi tai Tamperetta erityisen hyvin kuvaava paikka kaupungissa?
- Millaisia tamperelaiset ihmiset mielestäsi ovat?
- Miten Tampere on muuttunut elämäsi aikana?
- Miten ihmiset Tampereella ovat muuttuneet elämäsi aikana?

3. Tampereen murre

- Puhutaanko Tampereella mielestäsi murteellisesti?
- Puhuvatko eri ihmiset (esim. vanhemmat, nuoremmat tamperelaiset) eri tavoin?
- Puhutaanko eri asuinalueille (esim. Ikurissa ja Teiskossa) eri tavoin?
- Puhutaanko lähipiirissäsi murteellisesti?
- Puhuvatko vanhempasi tai lapsesi eri tavoin kuin sinä itse?
- Puhutaanko työpaikallasi tai harrastuspiireissäsi murteellisesti?
- Miten murteellisesti koet itse puhuvasi?
- Onko sinulle sanottu, että puhut murteellisesti? Miten murteellisuuttasi on kuvailtu?
- Huomaatko puhuvasi eri ympäristöissä (esim. kotona ja töissä) eri tavoin? Miten puheesi vaihtelee?
- Miten Tampereen murre on muuttunut elämäsi aikana?
- Mitkä näistä muutoksista tunnistat omasta puhekielestäsi?
- Miltä Tampereen murre kuulostaa?
- Mitä ajattelet Tampereen murteesta?
- Miten suhtaudut murteellisuuteen yleensä?
- Miten Tampereen murre eroaa muista murteista?
- Mistä seikoista Tampereen murteen tunnistaa?
- Mitkä ovat Tampereen murteelle erityisen tunnuksenomaisia
 - a) sanoja
 - b) muita murteellisuuksia?

4. Muuta

- Mistä haluaisit vielä puhua tai kertoa?